

D.Mutalova
G.Tojiboyeva D.Maxmudova

**MAKTABGACHA
TA'LIMDA
PEDAGOGIKA**

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

**TOSHKENT VILOYATI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI**

D.Mutalova, G.Tojiboyeva, D.Maxmudova

MAKTABGACHA TA'LIMDA PEDAGOGIKA

Darslik

**Chirchiq- 2022
«History and page»**

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIV TA'LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI**

AXBOROT RESURS MARKAZI

UO'K: 373
KBC: 74.1
M-91

D.Mutalova, G.Tojiboyeva, D.Maxmudova/ Maktabgacha ta'limda pedagogika/ Darslik. – Chirchiq: «History and page», 2022. – 188 bet.

Pedagogika ijtimoiy fanlar tizimiga kiruvchi fan sanalib, yosh avlod hamda kattalarni milliy istiqloq g'oyalari asosida tarbiyalash, unga ta'lim berish muammolarini o'rganadi. Pedagogika fani shaxsni rivojlantirishning ikki muhim jihati – uni o'qitish va tarbiyalashga asosiy e'tiborni harajatlilgisi bois didaktika (ta'lim nazariyasi) va tarbiya nazariyasi fanning muhim tarkibiy qismlari hisoblanadi. Ushbu o'quv qo'llanmada shular yoritib berilgan.

Taqrizchilar:

A. A. Abdullayev - Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti Maktabgacha ta'lim kafedrası mudiri, dotsent.

T. L. Xurvaliyeva – Nizomiy nomidagi TDPI doktóranti, p.f.n., dotsent.

ISBN 978-9943-9240-4-8

© D.Mutalova va b., 2022
© «History and page», 2022

Maktabgacha ta'lim tarixi. Maktabgacha pedagogikaning asoslari. Maktabgacha pedagogikaning predmeti, obyekti, maqsad va vazifalari. Maktabgacha pedagogikaning boshqa fanlar bilan bog'liqligi.

Reja:

1. Pedagogika ijtimoiy-siyosiy fan sifatidagi tarixi
2. Pedagogika fanining asosiy vazifalari va kategoriyalari.
3. Pedagogikaning boshqa fanlar bilan aloqasi.
4. Pedagogika fanlari tizimi.

1. Pedagogika ijtimoiy-siyosiy fan sifatidagi tarixi.

Pedagogika (yunoncha paidagogike bo'lib, paidagogos "bola" va "etaklayman") ijtimoiy tarbiyaning umumiy qonuniyalari, muayyan jamiyatta yagona ijtimoiy maqsadga muvofiq yosh avlodni tarbiyalash hamda unga ta'lim berilishning mohiyati va muammolarini o'rganadigan fan.

Didaktika ta'lim nazariyasi, yunoncha didaktikos "o'rgatuvchi", didasko "o'rganuvchi" ta'limning nazariy jihatlari, ta'lim jarayonining mohiyati, umumiyllari, qonuniyalari, o'qituvchi va o'qituvchi faoliyatlarini, ta'limning maqsadi, mazmuni, shakli, metod, vositalari, natijasi, ta'lim jarayonini takomillashirish yo'llari va hokazo muammolarni tadqiq etadi.

Ta'lim o'z mohiyatiga ko'ra umumiy va maxsus kabi turlarga ajratiladi. Umumiy ta'lim har bir shaxsning kamol topishi hamda u tomonidan hayotiy faoliyatni tashkil eta olishi uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni berishga yo'naltiriladi. Umumiy ta'lim asosida o'zlashtirilgan ma'lumotlar kelgusida shaxsning kasbiyMaktabgacha pedagogikaning asoslari. Maktabgacha pedagogikaning predmeti va vazifalari.

Ta'lim, shuningdek, turli darajadagi ta'lim dasturlarini amalga oshirishiga ko'ra maktabgacha ta'lim, umumiy o'ra ta'lim, o'ra maxsus, kasb hunar ta'limi, oliy ta'lim, oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim, kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash hamda maktabdan tashqari ta'lim kabi turlarga bo'linadi.

Tarbiya nazariyasi – pedagogikaning muhim tarkibiy qismlardan biri bo'lib, tarbiya jarayoni mazmuni, shakli, metod, vosita va usullari, uni tashkil etish muammolarini o'rganadi.

Tarbiya muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama o'stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyog'arasini tarkib topitirish jarayonidir.

Ijtimoiy tarbiya aqliy, axloqiy, jismoniy, mehnat, estetik, iqtisodiy, huquqiy, ekologik va jinsiy tarbiya kabi yo'nalishtalarda tashkil etiladi. Ijtimoiy tarbiya va

uning bosqichlari. Insoniyatning yashash uchun kurashish va turli tabiiy ofatlardan himoyalaniish yo'lda olib borgan harakatlari tarbiya g'oyalariining shakllanishiga asos bo'lib xizmat qilgan.

Ibtidoiy jamoa tuzumida odamlarning guruh-guruh bo'lib hayot kechirishi sababli bolalarga tirikchilik o'kazish yo'lidagi faoliyat (o'simlik mevalari, ildizlarini terish, hayvonlarni ovlash)ni tashkil etish borasidagi tajribalarni o'rgatish guruh a'zolari tomonidan birdек amalga oshirilgan. Bilimlar, aksariyat hollarda, mehnat va o'yin jarayonlarida o'zlashtirilgan. Mehnat faoliyatini tashkil etish jinsiy harakatlarga ega bo'lganligi bois o'g'il va qiz bolalarni tarbiyalashda o'ziga xos jihatlari ko'zga tashlangan.

O'ila, xususiy mulk va davlatning paydo bo'lishi ijtimoiy tarbiya mazmunida ham tub o'zgarishlarning sodir etilishi, quldorlarning paydo bo'lishi olib keldi. Aynan mana shu davrdan tarbiya jamiyatining ijtimoiy talab va ehtiyojlari asosida yo'lga qo'yila boshladi. Erkin fuharolarni tarbiyaning maqsadi, vazifalari, mazmuni va vositalari borasidagi fikrlar Demokratik, Platon va Aristotelning asarlarida muhim o'rin egallagan. Mutafakkirlarning asarlarida ushbu fikrlar mustaqil pedagogik nazariya sifatida emas, balki falsafiy harashlar yoki jamiyatni tashkil etish loyihasining muhim komponenti tarzida bayon etilgan. Ushbu davrda tabiiyijimoiy fanlar tizimi shakllanishi uchun boshlang'ich asoslar qo'yildi.

Quldorlik tuzumida erkin bo'lmagan kishilar (qullar)ning haququqlari cheklanganligi bois tarbiya tizimi faqatgina quldorlar, ularning farzandlari uchun xizmat qilgan.

Quldorlik tuzumi o'rinda shakllangan feodal tuzumda pedagogik g'oyalar feodal manfaatinii ifoda eta boshladi. Mazkur davr pedagogik jarayoni tashkil etishda diniy g'oyalar yetakchi o'rin egallashi bilan tavsiflanadi.

Sharq Uyg'onishi deb nom olgan tarixiy jarayon aynan feodal tuzumi - o'rtalar davrida sodir bo'ldi. Sharqda buyuk allomalari - Muhammad Muso al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayqon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Ahmad al-Farg'oniy, G'arbda esa T.Mor, T.Kampanella, E.Rotterdamskiy, F.Rable, M.Monten' va boshqalar tomonidan har tomonlama rivojlangan, ruhiy va jismoniy jihatdan sog'lom, antik dunyo va burjaziya davri yutuqlari asosida ilmiy bilimlarni o'zlashtira olgan shaxsni tarbiyalash g'oyasi ilgari surildi va puxta asoslab berildi.

Savdo, hunarmandchilik va manufaktura negizida rivojlanib borayotgan ishlab chiqarishni yanada takomillashtirish yo'lidagi amaliy harakatlari bu boradagi muvaffaqiyat murakkab texnikani boshqara oladigan shaxsni shakllantirish evaziga hal etilishi tasdiqladi. Mazkur davrda ilg'or, progressiv pedagogik g'oyalar ilgari surildi. Aksariyat g'oyalar mazmunida bilim olishga nisbatan ijtimoiy tenglikni qaror toptirish borasidagi qarash o'z ifodasini topdi.

Aynan shu davrda pedagogika fani asoslari muayyan tizimga solindi va ilmiy jihatdan asoslandi. Bu o'rinda pedagogika fani rivojiga o'zining munosib hissasini qo'shgan mutafakkirlari: G'arbda - Ya.A.Komenskiy, D.Didro, J.J.Russo, F.Feobart, V.V.Disterveg, K.D.Ushinskiy, A.S.Makarenko, V.A.Suxomlinskiy, Sharqda I.Ibrat, S.Siddiqiy, A.Shakuriy, S.Ayniy, A.Avloniy, A.Fitrat, H.H.Nizoziy, M.Abdurashidov, M.Behbudiyalar shaxsiga ta'lim berish va uni tarbiyalash borasidagi qarashlarni yanda boyitdilar hamda ta'lim tizimiga ilmiy-fan, texnika yangiliklarini tadbiiq etish, o'qitishni yangi tizim (tazhili, uzluksiz, moslangan) asosida tashkil etish kabi g'oyalarni ilgari surdilar. Sobiq Sho'ro davrida pedagogika fani mazmunan ilmiy-fan, texnika va texnologiya yutuqlari asosida boyidi, ta'lim muassasalari tizimini shakllantirdi, shuningdek, har tomonlama (garmolik) rivojlangan shaxsni shakllantirish nazariyasi asoslandi. Hozir, mazkur nazariya g'oyalarini amaliyotga tadbiiq etishning puxta asoslangan mexanizmini yaratilgan.

XIX asrning ikkinchi yarmi - XX asrda Shveysariya, Angliya va boshqa Yevropa mamlakatlarida nemis pedagogi Fridrix Froebelning maktabgacha tarbiya nazariyasi keng ommalashdi. Pedagogika tarixida Froebelning ahamiyati shu bilan belgilandiki, u maktabgacha tarbiya nazariyotchisi bo'lgani holda maktabgacha pedagogikani mustaqil fan tarmog'iga ajratishga ko'maklashdi. U ilk bor "bolalar bog'chasi" tushunchasini muomilaga kiritdi.

Tarbiyaning maqsadi bolalarni jamiyatda ma'lum bir o'ringa tayyorlash yoki ularni yoshligidan kasb-hunarga o'rgatish yemas, balki har bir bolaning rivojlangan shaxs bo'lishiga imkon berishdir. Bu faqat fikrlash va harakat, bilim va harakatlari, bilim va mahorat o'rtasida ajralmas aloqani yuzaga keltirsa bo'ladi. Nemis pedagogi Fridrix Vilgelm avgust Froebel (1782-1842) o'z hayotini bolalarga bag'ishladi va u umumrivojlantiruvchi qo'llanmalar guruhini asosida maktabgacha ta'limning aniq tizimini ishlab chiqdi. Bolalik haqidagi qarashlari tufayli bog'chalar dunyoda birinchi marta paydo bo'ldi, chunki biz ularni o'z vaqtida bilamiz. Barcha zamonaviy usullar F.Froebelning pedagogik qarashlaridan olingan. Asosiy tamoyillari bo'lgan va qolaversa: ta'lim-tarbiya yagona tizim sifatida, uning roli bolaning tabiiy sifatlarini rivojlantirish, bolaning o'z-o'zini rivojlantirishga ko'maklashishdan iborat. U bolaga tabiiy ravishda atrof - muhitni o'rganish, yaratish, aylantirish imkoniyati beriladi va ularning barchasi bola uchun eng yaxshi tarzda o'yin orqali amalga oshiriladi.

Friedrich Froebel ta'lim maktabi 250 yoshdan oshganiga qaramay, butun dunyoda esda qoladi va e'zozlanadi. Bolalar bog'chasi deb nomlangan maktabgacha ta'limning davlat tizimini yaratgan bu ajoyib nemis o'qituvchisi edi.

Froebelning rejasiga ko'ra, bolalar bog'chasi to'rtta muassasadan iborat bo'lishi kerak:

- > yosh bolalar tartibiyati uchun namunali muassasa;
- > bolalar "bog'bon kizlar" ta'lim va tarbiya muassasasi;
- > foydali bolalar o'yinlarini targ'atish uchun muassasa;
- > ota-onalar, tarbiyachilar va bolalar bog'chasi tarbiyalanuvchilari o'rtasidagi davriy mulqot.

"Blankenburg nemis bolalar bog'chasi haqida hisobot" risolasida, Froebel tushuntirdi: bolalar bog'chasining maqsadi nafaqat maktabgacha bolalar muassasida bolalarni nazorat ostiga olish, balki ularning xisssiy ruhini rivojlantirish oshirish, ularning jismonan rivojlantirish, his — tuyg'ularini rivojlantirish va aqlarini rivojlantirish, tabiat va odamlar bilan tanishtirish hayotining asl manbaiga qalbini yo'naltirish.

Froebel nutqini ta'limning yeng muhim omili deb hisobladi. Uning fikricha, o'yin albatta subhat yoki qo'shiq bilan birga bo'lishi, bolalarga esa gapirish imkoniyati berilishi kerak. Froebel o'zining pedagogik qarashlarida hayot va borligining umuminsoniyligi nazariyasidan davom etdi: "har bir narsada abadiy qonun hukm suradi." Ta'lim va tarbiyani barcha yoshdagi ta'lim muassasalarining yagona tizimi shaklida tashkil yetish taklif yetildi.

Ta'lim qonunlari Froebel tomonidan "insondagi ilohiy tamoyilning o'z-o'zidan paydo bo'lishi." Boshqacha qilib aytganda, uning rivojlanishida bola inson ongi rivojlanishining tarixiy bosqichlarini ijodiy takrorlaydi. Asosiy pedagogik tizim-o'yin nazariyasi. O'yin — ichki dunyodan tabiatga ko'prikdir.

Froebelning fikriga ko'ra, bola tabiiy ravishda to'rtta instinktga yega: faoliyat, bilim, badiiy va diniy. Faoliyat instinkti, yoki faoliyat, bitta ijodiy ilohiy tamoyilning boladagi namoyon bo'lishidir; bilim instinkti insonga barcha narsalarning, ya'ni yana Xudoning ichki mohiyatini bilishga xos bo'lgan intilishdir. Froebel bolaning rivojlanishida ta'lim-tarbiyaning rolini diniy va mistik asoslab berdi, o'z-o'zini rivojlantirish g'oyasini boladagi tabiiy prinsipni aniqlash jarayoni sifatida talqin etdi.

Bolalarning har tomonlama rivojlanishi ularning jismoniy rivojlanishidan boshlanadi va tana parvarishi psixik rivojlanishi bilan chambarchas bog'liqdir. Froebel barcha a'zo va organlarning asta-sekin mustahkamlanishi va rivojlanishi uchun bolaga harakat, o'rtacha ovqatlanish va qulay kiyim berish yerkini tavsifiya qildi. Har qanday faoliyat turiga ahamiyat berildi: o'yinlar, ritmik harakalar, qurilish yasash oddiy qishloq xo'jaligi ishlari, sayr.

Froebel "bolalar rivojlanishining eng yuqori bosqichi" o'yimini ko'rib chiqdi. U o'z nazariyasini ishlab chiqdi, ochiq o'yinlarni to'plab, metodik jihatdan shartladi. O'qituvchi o'z amaliyotida turli ko'rgazmali, mehnat darslarini ommayam, qat'iy tartibga solingan tizimda olib bordi. Uning mohiyatini ochib bergan Froebel bola uchun o'yin-bu instinkt, uning asosiy faoliyati, o'zi yashayotgan muxit, o'z hayoti yekunligini isbotladi. Bola o'zining ichki dunyosini tashqi qiyofasi orqali ifodalaydi. O'qituvchi hayotini, onaning g'udakka bo'lgan il'moxo'rlikga taklid qilish, bola o'zida tashqi narsalarni tasvirlaydi, lekin bu faqat ichki kuchlar tufayli amalga oshishi mumkin.

Froebel ham o'yinni axloqiy tarbiya vositalaridan biri deb hisoblab, jamoaviy va individual o'yinlarda kattalarga taqdim qilib, bolaning axloqiy xati-harakat qoidalari va me'yorlarida tasdiqlanishiga ishonib, uning irodasini tarbiyalaydi. Bundan tashqari, o'yinlar bolalar ijodiyoti uchun zarur bo'lgan tasavvur va tasavvurlarning rivojlanishiga yordam beradi.

Froebelning fikriga ko'ra, ta'limning o'zi "bolalarning ikkinchi davri" bilan boshlanishi kerak (bir yildan keyin), siz bolaning irodasining namoyon bo'lishiga rahbarlik qilishingiz va uni narsalarning soni va xilma-xilligi tushunchalari bilan tanishtirishingiz mumkin.

Tarbiyaning vazifasi o'yinga to'g'ri yo'naltirish berish va asta-sekin o'yin orqali bolaga tabiat tomonidan beriladigan hamma narsani rivojlantirishdan iborat. Bu hech qanday majburlashni talab qilmaydi — agar u o'zini tushunsa, bolani nima qilishga undash kifoya.

Xususan, Froebel tabiiy Fanlar bilan tanishishning ahamiyati haqidagi g'oyani ishlab chiqdi: hayot tabiatda yeng aniq va xilma-xil ifodalanadi, shuning uchun har kim tabiatni kuzatish orqali hayot g'oyasini yeng oson o'rganishi mumkin.

Hayotni tushunish, uni rivojlantirish va tashkil yetishda "xilma-xillikda birlik" tushunchasiga alohida o'rin beriladi. Tarbiyaning vazifasi inson qalbiga singdirilgan birlikni rivojlantirish va uni mumkin bo'lgan yeng mukammal xilma-xillikka aylantirishdir.

Bolada rivojlanishni istagan narsa allaqachon uning tabiatida bo'lishi kerak. Mukammal birlikni yaratish uchun barcha inson navlari bir vaqtda va bir xil darajada rivojlanib, bir-biriga uyg'un munosabatda bo'lib turishi zarur. Instinktadan asta-sekin his qilish va keyin onga va irodaga o'tib, bola rivojlanishining har bir bosqichida faqat nimani tushunishi, o'zlashtirishi va qayta ishlashi va keyingi bosqichga tayyorgarlik vazifasini o'tashi kerak.

Shubhasiz, Froebel noyob pedagogik sezgi va qobiliyatga ega edi. Zero, o'zida XIX asr boshlarida maktabgacha tarbiya degan narsa yo'q edi. Lekin maktablar bor edi, guruhlarda yosh bolalar bor edi. Bu yangi munosabatlar, bolalar

va o'qituvchilar uchun muayyan qiyinchiliklar tugdirardi. Bu shuni anglatadiki, bolalarni guruhlariga to'plab, o'qituvchilar rahbarligida maktabga tayyor bo'lishlari kerak edi.

Froebel bog'cha tarbiyasining asosiy prinsipini ham belgilab berdi: bolaga xalqqa bemaslik, balki tabiat unga bergan barcha yaxshi narsalarni ishlab chiqib, yordam berish.

Ummuman, Froebel ta'limga o'qituvchi shaxsning rivojlanishiga asosan turli tadbirlar orqali ta'sir ko'rsatadigan ikki tomonlama jarayon, tarbiyachini ham, tarbiyalanuvchilarni ham o'zlarini o'zgaritishga qaratilgan ogli harakatlarga olib keladigan jarayon deb qaradi. Haqiqiy tarbiyachini har doim bir vaqtning o'zida "berish va qabul qilish, birlashtirish va ajratish, buyurish va sabr-toqatni mashq qilish, qat'iy va marhamatli, mustahkam va moslashuvchan bo'lishi mumkin."

Froebel o'z davrining ilk pedagoglaridan biri bo'lib, bolalar eng to'liq amalga oshiriladigan o'yinlarda yekaniqligini anglagan. Uning bolalar bog'chasi uchun, u bolalar bunday kupligini yoki to'p kab sovg'alari, deb qabul o'yinlar va o'yinchoqlar butun majmuni ishlab chiqildi. Bundan tashqari, ular o'qituvchilar aytgan hikoyalarni jiro yetishdi yoki tinglashdi.

Pedagog bolalarga geometriyaning ba'zi oddiy qoidalarini tushuntirish uchun yig'ma qog'ozni targ'ib qila boshladi. U ularga dastlab geometriya asoslarini barmoqlari bilan "his qilish" uchun origami deb ataladigan va faqat keyin tushunish uchun doimo shug'ullanishni maslahat berdi. Froebel shuningdek, kubik qutiga kattama bo'lishi kerak bo'lgan klassik bloklardan iborat jumboq muallifi sifatida ham tanilgan. Erta rivojlanish uchun ushbu yog'och qurilish to'plami bolani geometrik jismlarning xususiyatlari bilan tanishtiradi, fazoviy tasavvumi, qismlarni bir butunga ulash qobiliyatini o'rgatadi — bularning barchasi faqat o'yin tarzda.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikni qo'lga kiritgach, rivojlanish va taraqqiyot yo'li demokratik, insonparvar va huquqiy jamiyatni barpo etishdan iboratligi e'tirof etilib, "ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, uni o'tmishdan qolgan mafkuraviy qarashlar va sarqitlardan to'la xalos etish" davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri deya belgilandi. Asosiy e'tibor yuksak ma'naviy va axloqiy talabalarga javob beruvchi, yuqori malakali kadrlarni tayyorlashga qaratildi.

Demak, mavjud sharoitda pedagogika fani barkamol shaxs va malakali mutaxassisni tayyorlashga yo'naltirilgan ijtimoiy harakat istiqbollari, bu boradagi muammolar va ularni hal etish yo'llarini o'rganadi.

Pedagogika fanining vazifalari. Pedagogika fani shaxsni shakllantirishdek ijtimoiy buyurtmani bajarish asosida jamiyat taraqqiyotini ta'minlashga alohida hissa qo'shadi. Pedagogika fani maqsadi va vazifalarining belgilanishida ijtimoiy

muosabotlar mazmuni, davlat va jamiyat qurilishi, uning hayotida yetakchi o'rinni tutuvchi g'oyalar mohiyatini muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasida demokratik, insonparvar hamda huquqiy jamiyatni barpo etish sharoitida mazkur fan yuksak ma'naviy va axloqiy talabalarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tarbiyalash tizimini ishlab chiqish, milliy istiqloq g'oyasi asosida ta'lim va tarbiya nazariyasini ijodiy rivojlantirish vazifasini hal etadi. Mazkur jarayonda quyidagi vazifalarni bajarishga e'tibor qaratiladi:

- Ma'naviy va axloqiy talabalarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik jarayonning mohiyatini o'rganish.
- Shaxsni har tomonlama kamol toptirish qonuniyatlarini aniqlash. Ijtimoiy taraqqiyot darajasidan kelib chiqqan holda rivojlangan xorijiy mamlakatlar ta'lim tizimini tajribasini o'rganish asosida uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish.
- Ta'lim muassasalari hamda ularda faoliyat olib borayotgan pedagoglar faoliyati mazmunini asoslash. Ilg'or pedagogik tajribalarni umumlashtirish va amaliyotga joriy etish. Pedagoglarni pedagogika nazariyasiga oid bilimlar hamda ta'limtarbiya usullari bilan qurollantirish.

- Ta'lim-tarbiya birligi hamda ijtimoiy tarbiya yo'nalishlari o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni ta'minlashning pedagogik shartsharoitlarini o'rganish.

- O'qitish hamda tarbiyalash jarayonining samarali texnologiyalarini yaratish.

- Oila tarbiyasini muvaffaqiyatli tashkil etish yuzasidan ota-onalar uchun ilmiy-metodik tavsiyalarni ishlab chiqish.

Maktabgacha pedagogikaning vazifalari

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ta'lim olish ehtiyojini, o'qishga qiziqish, kitob o'qish, maktabga boorish hissiyatini shakllantirish

Bolalarda yuksak o'dob, ma'naviy-axloqiy tushunchalarni mentalitetimiz asosida o'rganish

Maktabgacha ta'lim sohasidagi pedagogik muammolarni hal qilish.

Bolalarda mustaqil va erkin fikrlashga o'rgatuvchi ilg'or metodlarni qo'llash.

Pedagogika fanining asosiy kategoriyalari (tushunchalari)

Bizga yaxshi malumki, har bir fan o'zining tayanch tushunchalari, qonuniyatlari, tamoyillari, qoidalar tizimiga ega. Aynan mana shu holat uning fan sifatida e'tirof etilishini kafolatlaydi. Fanning mohiyatini ochib beruvchi eng muhim, asosiy tushuncha kategoriya deb ataladi. Pedagogika fanining asosiy kategoriyalari shaxs kamolotini ta'minlash, ta'lim va tarbiya samaradorligiga erishishga haratigan jarayonlarning umumiy mohiyatini yoritadi. Eng muhim kategoriyalar sirasiga quyidagilar kiradi: shaxs, tarbiya, ta'lim (o'qitish, o'qish), bilim, ko'nikma, malaka, malumot, rivojlanish.

Shaxs – psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari va xatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi, muayyan xulq-atvor va dunyoqarashga ega bo'lgan jamiyat a'zosi.

Tarbiya – muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlana o'stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni.

Ta'lim – o'quvchilarni nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish va dunyoqarashlarini shakllantirishga yo'naltirilgan jarayon.

Bilim – shaxsning ongida tushunchalar, sxemalar, ma'lum obrazlar ko'rinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy ma'lumotlar majmui.

Ko'nikma – shaxsning muayyan faoliyatni tashkil eta olish qobiliyati.

Malaka – muayyan harakat yoki faoliyatni bajarishning avtomatlashirilgan shakli.

Ma'lumot – ta'lim-tarbiya natijasida o'zlashtirilgan va tizimlashtirilgan bilim, hosil qilingan ko'nikma va malakalar hamda tarkib topgan dunyoqarash majmui.

Rivojlanish – shaxsning fiziologik va intellektual o'sishida namoyon bo'ladigan miqdor va sifat o'zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayon.

Pedagogikaning boshqa fanlar bilan aloqasi. Ijtimoiy tarbiya mohiyatini ilmiy jihatdan asoslash ma'lum pedagogik hodisaning muayyan vaziyatlarda namoyon bo'lish qonuniyatlarini bilishni taqozo etadi. Bizga ma'lumki, pedagogik hodisa murakkab tuzilmaga ega bo'lib, uning umumiy mohiyatini to'laqonli anglash uchun bir qator fanlarning imkoniyatlariga tayaniladi. Ana shu nuqati nazardan pedagogika fani bilan quyidagi fanlar o'rtasida yaqin aloqadorlik mavjud:

Falsafa – shaxs rivojlanishi jarayonining dialektik xususiyatlari, muayyan pedagogik g'oya, qarash hamda ta'limotlarning falsafiy jihatlarini kabi masalalarni tahlil etishga imkon beradi.

Iqtisod – ta'lim muassasalarining faoliyatini yo'lga qo'yish, o'quv binolarini qurish, ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va ularning moddiy-texnika va zamonaviy texnologiyalar bilan jihatlash kabi masalalarning iqtisodiy jihatlarini anglashga xizmat qiladi.

Sosiologiya – ijtimoiy munosabatlarning mazmuni, ularni tashkil etish shartlari xususida ma'lumotlarga ega bo'lish asosida ta'lim-tarbiya jarayoni ish-tirokchilarining o'zaro munosabatlarini samarali tashkil etish uchun imkoniyat yaratadi.

Etika – shaxs ma'naviyatini shakllantirish, unda eng oliy insoniy sifadlar, axloqiy ong va ma'naviy-axloqiy madaniyatni tarbiyalashda muhim o'rin tutuvchi nazariy g'oyalarni pedagogik jarayonga tatbiq etishda alohida o'rin tutadi.

Estetika – shaxs tomonidan go'zallikning his etilishi, unga intilishi, shuningdek, unda estetik didni tarbiyalashda muhim yo'nalishlarni aniqlashga xizmat qiladi.

Pedagogika fanining predmetlar aro bog'liqligi madaniyatshunoslik psixologiya falsafa tarix mantiq biologiya axloqshunoslik informatika fiziologiya matematika kibernetika siyosatshunoslik etika, estetika sosiologiya dinshunoslik

Fiziologiya – o'quv-tarbiya jarayonida bolalarning fiziologik, anatomik xususiyatlarini inobatga olinishi uchun boshlang'ich asoslarni beradi. Gigena – o'quvchilarning salomatligini muhofazalash, ularning jinsiy jihatdan to'g'ri shakllantirishda nazariy va amaliy g'oyalari bilan yordam beradi.

Psixologiya – shaxsda ma'naviy-axloqiy, ruhiy-intellektual, hissiyirodaviy sifatlarni tarkib toptirish uchun zamin yaratadi.

Tarix – pedagogika fani taraqqiyoti, ta'lim-tarbiya jarayonlarining dinamik, dialektik xususiyatlarini inobatga olish, shuningdek, xalq pedagogikasi g'oyalarini kelgusi avlodga uzatish uchun yo'naltiriladi. **Madaniyatshunoslik** – o'quvchilarda insoniyat tomonidan yaratilgan moddiy va ma'naviy madaniyat asoslari haqidagi tasavvurni shakllantirish, ularda madaniy xulq-atvor xislatlarini tarkib toptirish uchun xizmat qiladi.

Tibbiy fanlar – shaxsning fiziologik-anatomik jihatidan to'g'ri rivojlanishini ta'minlash, uning organizmida namoyon bo'layotgan ayrim nuqsonlarni bartaraf etishga amaliy yondashuv, shuningdek, nuqsonli bolalarni o'qitish hamda tarbiyalash muammolarini o'rganishda ko'maklashadi.

Pedagogika fanlari tizimi. Shaxs kamolotini ta'minlash, uning intellektual, ma'naviy-axloqiy hamda jismoniy jihatdan rivojlanishiga erishishda turli yosh davrlari, har bir davrning o'ziga xos jihatlar, shuningdek, bolaning fiziologik, psixologik holatini inobatga olish maqsadga muvofiqdir. Shu bois yaxlit pedagogik jarayon muayyan turkumni tashkil etuvchi pedagogik fanlar tomonidan o'rganiladi. Ular quyidagilardir:

Umumiy pedagogika – maktab yoshidagi bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berish masalalarini o'rganadi.

Maktabgacha ta'lim pedagogikasi – maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni tarbiyalash, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy va jismoniy jihatdan kamolotga yetkazish masalalarini o'rganadi.

Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi – boshlang'ich sinflar o'quvchilarini tarbiyalash, ularga ta'lim berish, ularning o'ziga xos psixologik hamda fiziologik

xususiyatlarini tadqiq etish, shuningdek, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy va jismoniy jihatdan kamolotga yetkazish masalalarini o'rganadi.

Korreksion (maxsus) pedagogika – rivojlanishida turli psixologik va fiziologik nuqsonlari bo'lgan bolalarni tarbiyalash va o'qitish bilan bog'liq muammolarni o'rganadi. O'z navbatida korreksion pedagogika tarkibiga maxsus pedagogika va psixologiyaning turli sohaları kiradi. Ular quyidagilardir: **Surdopedagogika** va **surdopsixologiya** – eshitish qobiliyati buzilgan bolalarni rivojlantirish, o'qitish va tarbiyalash masalalarini o'rganadi. **Oligofrenopedagogika** va **oligofrenopsixologiya** – aqli zaif bolalarni rivojlantirish, o'qitish va tarbiyalash masalalarini o'rganadi.

Tiflopedagogika va **tiflopsixologiya** – ko'rish qobiliyati buzilgan bolalarni rivojlantirish, o'qitish va tarbiyalash masalalarini o'rganadi. **Logopediya** va nutqiy buzilishlar psixologiyasi – nutq, shuningdek, motorli-harakatlanish doirasida murakkab nuqsonlar bo'lgan bolalar (ko'r, soqov va kar bolalar)ni rivojlantirish, o'qitish va tarbiyalash masalalarini o'rganadi.

Metodika – xususiy fanlarni o'qitish xususiyatlarini o'rganadi. **Pedagogika tarixi** – ta'lim va tarbiyaning yuzaga kelishi, taraqqiy etishi, muayyan tarixiy davrlarda yetakchi o'rinni egallagan pedagogik fikrlar taraqqiyoti masalalarini o'rganadi.

Pedagogik texnologiya – ta'lim va tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash, texnologik yondashuv asosida ta'lim va tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish muammolarini o'rganadi.

Pedagogik mahorat – bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratlarini oshirish, takomillashtirish muammolarini o'rganadi.

Ta'limni boshqarish – ta'lim muassasalarining faoliyatini yo'lga qo'yish, boshqarish, nazorat qilish hamda istiqbollarni belgilash masalalarini o'rganadi.

Ijtimoiy pedagogika – ijtimoiy munosabatlarda jarayonida pedagogik g'oyalarning tug'gan o'rni va roli, shaxsni kasbiy va ijtimoiy faoliyatga yo'naltirish muammolarini o'rganadi.

Mavzu bo'yicha nazorat savollari:

1. Pedagogika atamasining ma'nosi nima?
2. Didaktika atamasining ma'nosi nima?
3. Pedagogika fanining rivojiga xissa qo'shgan Sharq olimlari kimlar?
4. Pedagogika fanining rivojiga xissa qo'shgan G'arb olimlari kimlar?
5. Pedagogika fanining vazifalari?
6. Pedagogika fanining asosiy kategoriyalari qaysilar?

O'zbekistonda maktabgacha ta'limning vujudga kelishi. Ta'limni tashkil etish va rivojlantirish tamoyillari. "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risidagi" qonun. Maktabgacha ta'lim konsepsiyasi.

Reja:

1. Mutaxassislar Froebel - maktabgacha pedagogika asoschisi
2. O'zbekistonda maktabgacha ta'limning vujudga kelishi.
3. Maktabgacha pedagogika fan sifatida.

Tarbiyaning maqsadi bolalarni jamiyatda ma'lum bir o'rinda tayyorlash yoki ularni yoshligidan kasb-hunarga o'rnatish yemas, balki har bir bolaning rivojlangan shaxs bo'lishiga imkon berishdir. Bu faqat fikrlash va harakat, bilim va harakatlar, bilim va mahorat o'rtasida ajralmas aloqani yuzaga keltirsa bo'ladi. Nemis pedagogi Fridrix Vilgelm avgust Froebel (1782-1842) o'z hayotini bolalarga bag'ishladi va u umumrivojlantiruvchi qo'llanmalar guruhi asosida maktabgacha ta'limning aniq tizimini ishlab chiqdi. Bolalik haqidagi qarashlari tufayli bog'chalar dunyoda birinchi marta paydo bo'ldi, chunki biz ularni o'z vaqtida bilamiz. Barcha zamonaviy usullar F. Froebelning pedagogik qarashlaridan olingan. Asosiy tamoyillari bo'lgan va qolaversa: ta'lim-tarbiya yagona tizim sifatida, uning roli bolaning tabiiy sifatlarini rivojlantirish, bolaning o'z-o'zini rivojlantirishga ko'maklashishdan iborat. U bolaga tabiiy ravishda atrof — muhitni o'rganish, yaratish, aylanirish imkoniyati beriladi va ularning barchasi bola uchun eng yaxshi tarzda o'yin orqali amalga oshiriladi.

Friedrich Froebel ta'lim maktabi 250 yoshdan oshganiga qaramay, butun dunyoda esda qoladi va e'zozlanadi. Bolalar bog'chasi deb nomlangan maktabgacha ta'limning davlat tizimini yaratgan bu ajoyib nemis o'qituvchisi edi.

Froebelning rejasiga ko'ra, bolalar bog'chasi to'rtta muassasadan iborat bo'lishi kerak:

- > yosh bolalar tarbiyasi uchun namunali muassasa;
- > bolalar "bog'bon kizlar" ta'lim va tarbiya muassasasi;
- > foydali bolalar o'yinlarini targatish uchun muassasa;
- > ota-onalar, tarbiyachilar va bolalar bog'chasi tarbiyalanuvchilari o'rtasidagi davriy mulqot.

"Blankenbug nemis bolalar bog'chasi haqida hisobot" risolasida, Froebel tushuntirdi: bolalar bog'chasining maqsadi nafaqat maktabgacha bolalar muassasada bolalarni nazorat ostiga olish, balki ularning xissiy ruhini rivojlantirish oshirish, ularning jismonan rivojlantirish, his — tuyg'ularni rivojlantirish va aqlarini rivojlantirish, tabiat va odamlar bilan tanishtirish hayotning asi manba'ga qalbi yo'naltirish.

Froebel natqni ta'limning yeng muhim omili deb hisoblaydi. Uning fikricha, o'yin albatta subbat yoki qo'shiq bilan birga bo'lishi, bolalarga esa gapirish imkoniyati berilishi kerak. Froebel o'zining pedagogik qarashlarida hayot va borliqning umuminsoniyligi nazariyasidan davom etdi: "har bir narsada abadiy qonun hukm suradi." Ta'lim va tarbiyani barcha yoshdagi ta'lim muassasalarining yagona tizimi shaklida tashkil yetish taklif etiladi.

Ta'lim qonunlari Froebel tomonidan "insondagi ilohiy tamoyilning o'z-o'zidan paydo bo'lishi." Boshqacha qilib aytganda, uning rivojlanishida bola inson ongi rivojlanishining tarixiy bosqichlarini ijodiy takrorlaydi. Asosiy pedagogik tizim-o'yin nazariyasi. O'yin-ichki dunyodan tabiatga ko'prikdir.

Froebelning fikriga ko'ra, bola tabiiy ravishda to'rtta instinktiga yega: faoliyat, bilim, badiiy va diniy. Faoliyat instinkti, yoki faoliyat, bitta ijodiy ilohiy tamoyilning boladagi namoyon bo'lishidir; bilim instinkti insonga barcha narsalarning, ya'ni yana Xudoning ichki mohiyatini bilishga xos bo'lgan intilishdir. Froebel bolaning rivojlanishida ta'lim-tarbiyaning rolini diniy va mistik asoslab berdi, o'z-o'zini rivojlantirish g'oyasini boladagi tabiiy prinsipi aniqlash jarayoni sifatida talqin etdi.

Bolalarning har tomonlama rivojlanishi ularning jismoniy rivojlanishidan boshlanadi va tana parvarishi psixik rivojlanishi bilan chambarchas bog'liqdir. Froebel barcha a'zo va organlarning asta-sekin mustahkamlanishi va rivojlanishi uchun bolaga harakat, o'rta o'qatlanish va qulay kiyim berish yerkiniqligini tavsiya qildi. Har qanday faoliyat turiga ahamiyat berildi: o'yinlar, ritmik harakatlilar, qurilish yasash oddiy qishloq xo'jaligi ishlari, sayr.

Froebel "bolalar rivojlanishining eng yuqori bosqichi" o'yinini ko'rib chiqdi. U o'z nazariyasini ishlab chiqdi, ochiq o'yinlarni to'plab, metodik jihatdan shartladi. O'qituvchi o'z amaliyotida turli ko'rgazmali, mehnat darslarini muayyan, qat'iy tartibga solingan tizimda olib bordi. Uning mohiyatini ochib bergan Froebel bola uchun o'yin-bu instinkti, uning asosiy faoliyati, o'zi yashayotgan muxit, o'z hayoti yekaniqligini isbotlaydi. Bola o'zining ichki dunyosini tashqi qiyofasi orqali ifodalaydi. O'qituvchi hayotini, onaning gudakka bo'lgan g'amxo'rlikga taklid qilish, bola o'zida tashqi narsalarni tasvirlaydi, lekin bu faqat ichki kuchlar tufayli amalga oshishi mumkin.

Froebel ham o'yinni axloqiy tarbiya vositalaridan biri deb hisoblab, jamoaviy va individual o'yinlarda kattalarga taqld qilib, bolaning axloqiy xatti-harakat qoidalari va me'yorlarida tasdiqlanishiga ishonib, uning irodasini tarbiyalaydi. Bundan tashqari, o'yinlar bolalar ijodiyoti uchun zarur bo'lgan tasavvur va tasavvurlarning rivojlanishiga yordam beradi.

Froebelning fikriga ko'ra, ta'limning o'zi "bolalikning ikkinchi davri" bilan boshlanishi kerak (bir yildan keyin), siz bolaning irodasining namoyon bo'lishiga rahbarlik qilishingiz va uni narsalarning soni va xilma-xilligi tushunchalari bilan tanishtirishingiz mumkin.

Tarbiyaning vazifasi o'yiniga to'g'ri yo'naltirish berish va asta-sekin o'yin orqali bolaga tabiat tomonidan beriladigan hamma narsani rivojlantirishdan iborat. Bu hech qanday majburlashni talab qilmaydi-agar u o'zini tushunsa, bolani nima qilishga undash kifoya.

Xususan, Froebel tabiiy Fanlar bilan tanishishning ahamiyati haqidagi g'oyani ishlab chiqdi: hayot tabiatida yeng aniq va xilma-xil ifodalanaadi, shuning uchun har kim tabiatni kuzatish orqali hayot g'oyasini yeng oson o'rganishi mumkin.

Hayotni tushunish, uni rivojlantirish va tashkil yetishda "xilma-xillikda birlik" tushunchasiga alohida o'rin beriladi. Tarbiyaning vazifasi inson qalbiga singdirilgan birlikni rivojlantirish va uni mumkin bo'lgan yeng mukammal xilma-xillikka aylantirishdir.

Bolada rivojlanishni istagan narsa allaqachon uning tabiatida bo'lishi kerak. Mukammal birlikni yaratish uchun barcha inson navlari bir vaqtda va bir xil darajada rivojlanib, bir-biriga uyg'un munosabatda bo'lib turishi zarur. Instinktdan asta-sekin his qilish va keyin ongga va irodaga o'tib, bola rivojlanishning har bir bosqichida faqat nimani tushunishi, o'zlashirishi va qayta ishlashi va keyingi bosqichga tayyorgarlik vazifasini o'tashi kerak.

Shubhasiz, Froebel noyob pedagogik sezgi va qobiliyatga ega edi. Zero, aslida XIX asr boshlarida maktabgacha tarbiya degan narsa yo'q edi. Lekin maktablar bor edi: guruhlarda yesh bolalar bor edi. Bu yangi munosabatlar, bolalar va o'qituvchilar uchun muayyan qiyinchiliklar tugdirardi. Bu shuni anglatadiki, bolalarni guruhlarga to'plab, o'qituvchilar rahbarligida maktabga tayyor bo'lishlari kerak edi.

Froebel bog'cha tarbiyasining asosiy prinsipi ham belgilab berdi: bolaga xalqit bermaslik, balki tabiat unga bergan barcha yaxshi narsalarni ishlab chiqib, yordam berish.

Umuman, Froebel ta'limga o'qituvchi shaxsning rivojlanishiga asosan turli tushirar orqali ta'sir ko'rsatadigan ikki tomonlama jarayon, tarbiyaning ham, tarbiyalanuvchilarni ham o'zlarini o'zgartirishga qaratilgan ongli harakatlarga olib keladigan jarayon deb qaradi. Haqiqiy tarbiyachichi har doim bir vaqtning o'zida "berish va qabul qilish, birlashtirish va ajratish, buyurish va sabr-toqatni mashq qilish, qat'iy va marhamatli, mustahkam va moslashuvchan bo'lishi mumkin."

Froebel o'z davrining ilk pedagoglaridan biri bo'lib, bolalar eng to'liq amalga oshiriladigan o'yinlarda yekaniqligini anglagan. Uning bolalar bog'chasi uchun, u

bolalar bunday kupligini yoki to'p kab sovg'alari, deb qabul o'yinlar va o'yinchoqlar butun majmuini ishlab chiqildi. Bundan tashqari, ular o'qituvchilar ayigan hikoyalarni ijro yetishdi yoki tinglashdi.

Pedagog bolalarga geometriyaning ba'zi oddiy qoidalarini tushuntirish uchun yig'ma qog'ozni targ'ib qila boshladi. U ularga dastlab geometriya asoslarini barmoqlari bilan "his qilish" uchun origami deb ataladigan va faqat keyin tushunish uchun doimo shug'ullanishni maslahat berdi. Froebel shuningdek, kubik qutiga kalamma bo'lishi kerak bo'lgan klassik bloklardan iborat jumboq muallifi sifatida ham tanilgan. Erta rivojlanish uchun ushbu yog'och quritish to'plami bolani geometrik jismlarning xususiyatlari bilan tanishtiradi, fazoviy tasavvurni, qismlarni bir butunga ulash qobiliyatini o'rgatadi — bularning barchasi faqat o'yin tarzida.

O'lkamizda XIX asrning 80-90-yillariga kelib maktabgacha ijtimoiy tarbiya tizim ini vujudga keltirish g'oyalari yetila boshladi. O'sha davrda yashab ijod etgan ma'rifa-parvar mahalliy ziyolilar ayollarning og'ir ahvoli va bolalar nazoratsizligini e'tiborga olib, bu masalaning yechimini izlay boshlaydi. Jumladan, 1872 yilda Turkistonda tuzilgan «Jamiiyati xayriya» tarkibiga kirgan ziyolilar vakillari tomonidan miskinlar uylari, tumash joylari, ilk tug'unuqxonalar bilan bir qatorda, ota-onasi bo'lmagan bolalar uchun yetimxonalar (dastlabki bolalar uylari) tashkil etildi. Butun Turkiston bo'yicha 150-200 nafar bolani qamrab olgan ushbu yetimxonalarda ham yashay yoshidagi, ham maktab yoshidagi bolalar tarbiyalangan. 1891 yilda «Bogdorchilik» jamiyati tomonidan Toshkent istirohat bog'ida maktabgacha va maktab yoshidagi bolalar uchun «Bolalar maydonchasi» ko'rinishida birinchi bolalar bog'chasi ochildi. Bolalar bog'chasi uchun istirohat bog'i hududidan sersoya joy ajratib berilgan bo'lib, bu yerda argimchoqlar, qayiklar o'rnatilgan, turli o'yinchoqlar tayyorlangan. Bundan tashqari, maydonchada kattagina gulzor tashkil etilib, bu yerda bolalar o'simliklarni parvarish qilish bilan mashg'ul bo'lgan. Ammo 1891 — 1903 yillar mobaynida mahlag' taqchilligi sababli bog'cha bir necha marta yopilgan. 1896 yilda Turkistonda vasiylar kengashi kambag'allarning bolalari uchun «yasali»lar deb ataladigan muassasalarni tuza boshladi. Yasali ishlarini nazoratchi-uslubchi ayol boshqargan, shuningdek, xizmat qiluvchi xodi ml ar ham bo'lgan. Bu muassasalarda bolalarga o'qish, yozish, sanash bilan bir qatorda, talay hunarlar ham o'rgatilgan. Biroq, butun o'lkabo'yliab shunday yasilardagi bolalar soni 50—60 nafar boladan oshmagan. Bundan tashqari, mahalliy ziyolilarning say-harakati bilan kambag'allarning bolalari uchun Toshkent, Samarkand, Sirdaryo, Namangarda yetimxonalar (bolalar uylari) tashkil etilgan. 1903 yil fevral oyida Toshkentda «Oliyiy ta'lim-tarbiyaviy to'garagi» tashkil qilingan. To'garak

16

nizomida quyidagi vazifalarni amalga oshirish ko'zda tutilgan: 1) bolalarga ta'lim-tarbiya berish usullarini rivojlantirish va takomillashtirishda oilalar va ota-onalarga yordam berish; 2) pedagoglar bilan ota-onalarni va bolalar tarbiyasi ishini boshqaradigan kishilar (oilal, maktab va bolalar bog'chasi faoliyatining o'zaro musharakatligini ta'minlash maqsadida) faoliyatini muvofiqlashtirish. Bu to'garakda maktabgacha ta'lim seksiyasi ham faoliyat ko'rsatgan. Ta'lim-tarbiya to'garagi yuzaga kelgunga qadar bolalar bog'chasining tarbiyaviy ishida muayyan pedagogik tizim mavjud bo'lmagan sababli bolalar tarbiyasi bilan bog'liq bo'lgan masalalar to'garak a'zolari o'rtasida muhokama qilingan. Ana shu to'garak doirasidagi tarbiya muassasalarida bolalar birinchi marta 4—6 yoshgacha va 6—10 yoshgacha bo'lgan ikki xil yosh guruxlariga bo'linib, mashg'ulotlar, jumladan, harakati o'yinlar, xor bo'lib qo'sh iq kuylash, o'qish, raem chizish, loy va plastilindan narsalar yasash, gimnastika mashkuri muayyan jadval asosida olib borilgan. E'tiborli jihati shundaki, mazkur to'garak doirasidagi ayrim bolalar bog'chalarida ota-onalar talabi bilan fransuz va nemis tillari tekis o'r gatilgan. 9 Ta'lim-tarbiya to'garagi bolalar bog'chasidagi ta'lim-tarbiya saviyasini oshirishga yordam bergan bulsa-da, maxsus tayyorgarlikka ega bo'lgan tarbiyachilar bo'lmagan sababli tarbiyaviy jarayon ko'pincha betartib amalga oshirilgan. 1909—1910 yillar va undan keyingi davrlarda o'lkamizda ayrim shaharlarda xususiy bog'chalar paydo bo'ldi: bu bog'chalarda 6 yoshdan boshlab bolalar asosan gimnaziyaga o'qishga tayyorlanar edi. Bunday bolalar bog'chalari xususiy uylarda ochildi va to'liq ota-onalar ta'minotida bo'lgan. Ta'lim-tarbiya ishlariga chet tillarni biladigan o'qimishli ayollar jalb etilgan. Ammo mazkur bolalar bog'chalarida asosan badavlat ota-onalarning farzandlari tarbiyalangan. Ijtimoiy maktabgacha ta'limning vujudga kelishi asosan 1917—1918 yillardan keyingi davrlarga to'g'ri keladi. Jumladan, Xalk, maorifi komissari 1917 yil 20 noyabrda deklaratsiyasida mamakada davlat tomonidan maktabgacha ta'lim muassasalari ni tashkil etish, soha xodimlarini tayyorlash vazifasi kun tartibiga qo'yiladi. Shu asosda xotin-qizlarni ijtimoiy hayotga jalb etish, bolalar bog'chalari tarmogini shakllantirish b'hrasida ilk qadamlar qo'yiladi. 1918 yilda Turkiston Xalq maorifi komissari qoshida maktabgacha ta'lim bo'lini tashkil etiladi. Uning zimmasiga bolalar bog'chalari uchun joy qidirish va ularni kerakli jihozlalar bilan ta'minlash, tarbiyachilar tanlash va ota-onalar o'rtasida targ'ibot-tash - viqot ishlarini amalga oshirish vazifasi yuklatiladi. Maktabgacha ta'lim xalq maorifi tizimining birinchi bo'g'ini va tarkibiy qismi bo'lib qoldi. 1919 yilda qabul qilingan davlat dasturida xalq maorifi sohasida xotin-qizlarning ijtimoiy ahvolini yaxshilash, maktabgacha ta'lim muassasalari tarmogini vujudga keltirish zarurligi ta'kidlangan edi. Shu asosda o'lkaxalq maorifi idoralari zimmasiga maktabgacha ta'lim muassasalari tarmogini

17

vujudga keltirish, o'quv-uslubiy adabiyotlar va ko'rsatmalar ishlab chiqish, kadrlar tayyorlash va boshqa muhim vazifalar yuklatildi. Turkistonda dastlabki davlat bolalar bogchalari 1918 yilning ikkinchi yarmida tashkil etila boshlandi. 1918 yil 20 oktyabrda Turkiston Xalq maorifi komissarijigi 10 qoshida maktabgacha ta'lim bo'limi, viloyat xalq maorifi bo'limlarining qoshida maktabgacha ta'lim bo'limi, tashkil etildi. «Maktabgacha ta'lim bo'limi to'g'risida»dagi nizomda mazkur bo'limlar 3 yoshdan 8 yosh gacha bo'lgan maktabgacha bolalar tarbiya muassasalariga rahbarlik qilishga, ularning faoliyatini nazorat etishga, yangi bolalar bogchalari, yashilar, bolalar uylari, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun umumiy yotoqxonalar, yozgi oromgo'vlarni ochish - gash, ushbu muassasalar uchun kadrlar tayyorlash maqsadli kurslarini tashkil qilishga mas'ul ekani qayd etilgan. Ushbu bo'limlarning uch asosiy yo'nalishlari: a) aqliy yuritish va nazarda tutilgan: 1) bolalar bogchalarini ochish, ularni binolar, mebel va jihozlar bilan ta'minlash; 2) maktabgacha ta'lim xodimlari, shu jumladan, mahalliy aholi vakillaridan kadrlar tayyorlash; 3) ota-onalar o'rtasida tashvilot-targ'ibot va tushuntirish ishlarini olib borish. Bu o'rtida o'lkada mahalliy aholi bolalarini maktabgacha ta'lim muassasalariga jalb etish uchun kurash juda murakkab va qiyin sharoitda kechganini ta'kidlash joiz. 1918 yilda Toshkentning eski shahar qismida o'zbek bolalari uchun atigi 4 ta bogcha ochilgan, xolos (xususan, birinchi bogcha — Shayxontohur dahasi, ikkinchi bogcha — Xo'ja ko'chasida, uchinchi bogcha — Ko'kcha dahasi, darg'ohi Langar ko'chasida, to'rtinchi bogcha — Besh yog'och dahasi ochilgan). Bunday muassasalar Samarqandda (2 ta bolalar bogchasi va 3 ta bolalar uyi) va Kattag'orda ham tashkil etildi. 1920 yilda Turkiston Respublikasida 71 ta bolalar bogchasi, shu jumladan, mahalliy aholi bolalari uchun 16 ta bogcha va 12 ta bolalar maydonlari tashkil etilib, ulardan 4 tasi o'zbek va boshqa mahalliy millatlar bolalari tarbiyalangan. O'sha davrda maktabgacha ta'lim muassasalariga jami 6394 bola qabul olingan. 1921 yilga kelib bolalar bogchalar soni 105 taga, shu jumladan, mahalliy aholi bolalari uchun 32 taga yetgan. Bolalar bogchalarida tarbiyalanuvchilarning soni qariyb 8000 nafar bolani tashkil etgan, ulardan 2000 dan ziyodigina mahalliy millat farzandlari edi. 11 1937 yil 3 mayda qabul qilingan «Bolalar bogchalari to'g'risida»gi qarorda «Qaramog'ida bolalar bogchalari bo'lgan xo'jalik tashkilotlari va muassasalarini zimmasiga tegishli itifoqdosh respublikalarning iqtisodiy va maqsadli tashkilotlari, binolar, jihozlar, tomonidan bolalar bogchalari sanitariya-gigiyena qoidalarini, binolar, jihozlar, qo'llanmalar, ko'rsatmalari vositalar bilan ta'minlash, bolalarni oqatlantirish va ularni tibbiy yordam xizmati ko'rsatish yuzasidan belgilangan me'yorlarga rioya qilish vazifasi yuklatilgan», deb ta'kidlangan. Shu jumladan, Sog'di qishloq xalq komissariyati buyruqiga asosan: — bolalar bogchalariga sharoitlarni biriktirish

va kamida 100 ta bola tarbiyalanayotgan va bir bolalar bogchasi ga bitta jam'iyat sharoiti bilan ta'minlash, bolalar poliklinika va ambulatoriyalari qamda umumiy poliklinika va ambulatoriyalarning bolalar bo'limlari tashkil etib, bolalarga tibbiy yordam ko'rsatish; — bolalar bogchalarini birinchi yordam dori-darmonlari bilan ta'minlash; — musiqa mashg'ulotlarini olib boradigan xodimlar o'ylab chiqish uchun mablag' ajratish ko'zda tutilgan. 1921 yilning ikkinchi yarmida O'zbekistonda bolalar bogchalari va bolalar maydonchalarining tarmog'i deyarli ikki barobar ko'paydi. 1944 yil 1 yanvar kuni kelib, maktabgacha ta'lim muassasalarida tarbiyalanuvchilarning umumiy soni 54 ming nafarni tashkil etdi. Shu yillarda O'zbekistonning bolalar bogchalarida sobiq itifodiy boshqa respublikalaridan ko'chirib keltirilgan 16000 dan ziyod, shu jumladan, 400 ta ota-onasiz qolgan bola tarbiyalangan. Xalq maorifi komissarijati kengashi 1944 yil 10 noyabrda «Maktabgacha ta'lim muassasalarini tarmoklarini kengaytirish hamda xotin-qizlar va bolalarga tibbiy yordam va maishiy xizmat ko'rsatishni yaxshilash tadbirlari to'g'risida»gi qarorida respublikalar rahbar idoralari ga bolalar yashilari, go'daklar uylari, bolalar maslahat joylari, emizikli bolalarga sut tayyorlab beruvchi va muassasalar, bolalar bogchalari va bolalar uylari tarmog'ini kengaytirish, bolalarni mazkur muassasalar 12 ga to'liq jalb etishni ta'minlash vazifasi yuklatilgan. Shuningdek, yolg'iz onalarning o'z bolalarini tarbiyalashiga ko'maklashish maqsadida bolalar yashilari va bolalar bogchalarida ularning farzandlari ni kun davomida qabul qilish tashkiloti tashkil etilgan. Xalq maorifi komissarijati kengashi ining «Maktabgacha ta'lim muassasalarini yanada rivojlantirish, bolalarni tarbiyalash va ularni tibbiy yordam ko'rsatishni yaxshilash choralarini to'g'risida»gi 1959 yil 21 may qarorida quyidagilar nazarda tutilgan: maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashning yagona tizimini shakllantirish maqsadida, mahalliy sharoit va imkoniyatlarni e'tiborga olib, maktabgacha ta'lim muassasalarining ikki turi-yasili va bolalar bogchasini yagona maktabgacha ta'lim muassasasi sifatida tashkil etish va ularni xalq maorifi komissarijati rahbarlik qilish belgilab quyilgan; — bundan buyon barcha turdagi maktabgacha ta'lim muassasalariga bolalar turar joylarini yaqinlash tirish maktabgacha ta'lim muassasalarini namunaviy loixasida qurilishi; — itifoqdosh respublikalarda maktabgacha ta'lim muassasalarini to'g'risida nizom ishlab chiqish; — pedagogika fanlari va tibbiyot akademiyalari bilan birgalikda maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni tarbiyalashning yagona dasturini ishlab chiqish; — tarbiyachilar va tibbiy yordam xodimlarini tayyorlash; — bolalarni oqatlantirish va maktabgacha ta'lim muassasalarini jihozlar bilan ta'minlash; — bolalar bogchasi ga qatnashadigan bolalar uchun bolalar istirohat bog' va xiyobonlarida, qo'ltirlarda maydonchalar tashkil qilish va ularni jihozlash ishlarini tashkil etish; — aholi

o'rtasida ma'ruzalar o'qish, subhatlar o'tkazish, ommaviy-ilmii adabiyotlarni ko'p nusxada nashr etish; bolalarni tarbiyalash va ularning sog'lig'ini saqlash masalalarini yorituvchi badiiy adabiyotlar nashr etish, kinofilmlar yaratish, radio, televidenie esh itirish - larni kengaytirish kabi vazifalar belgilab qo'yilgan. Albatta, mustabid tuzum davrida ta'lim-tarbiyaning mazmun-mohiyati haqida so'z bo'lganda, uning dastlab chorizm, keyinchalik sho'rolar mafkurasiga to'liq bo'yundirilgan, milliy madaniyatimiz va qadriyatlarimiz poymol etilgan, xalqimiz, shu jumladan, farzandlarimiz ongiga yot g'oyalarni singdirishga harakat qilingan. Lekin chi Prezidentimiz haqli ravishda ta'kidlaganidek: «Nohaqlik va zo'ravonlik hukmron bo'lgan shunday zamonlarda ham yurtimizdan millat va xalq qayg'usi bilan yashagan chinakam vatanparvar insonlar yetishib chikdi»l. Bu o'rinda jaded bobolarimizning ma'rifat ila jamiyatimizni taraqqiy ettirish, zamonaviy ta'lim-tarbiya tizim ini vujudga keltirish borasida ezu sa'y-harakatlarini tilga olish joizdir. Ular ayovsiz qatag'on etilgan bo'lsa ham, orzu-intilish lari zoe ketmadi. Mamlakatimiz mustaqillikka erish gach, ularning orzu-armonlari ro'yobga chikdi. Istikdol yillarida yurtimizda dunyo jamoachiligi tomonidan e'tirof etilgan zamonaviy milliy ta'lim ti - zimi yaratildi. Mustaqillik yillarida mamlakatimizda birinchi Prezidentimiz Islom Karimov rahbarligida davlat va jamiyat hayotini, jumladan, ta'lim tizimini tubdan yangilash va isloqetish borasida ulkan ishlar amalga osh irildi. Istikdoling dastlabki yillaridayoq Prezidentimiz kadrlar tayyorlash - ning zamonaviy yagona tizim ini yaratish goyasini il gari surib: «Ta'lim berishning, ma'naviy, axloqiy va kasb malakasi bo'yicha tarbiyalash ning mutlaqo yangi tizimi ishlab chiqilish i zarur. Sifat j i'atidan butunlay yangi o'quv dasturlari yaratilish i darkor»l, deya ta'kidlagan edi. D avlatimiz rahbarining ushbu fikrlari keyinchalik ta'lim-tarbiya sohasiga o id ko'plab qonunlarning, tegi shli me'yoriy jihozlar bilan ta'minlash; — bolalar bog'chasiga qatnamaydigan bolalar uchun bolalar istirohat bog va xiyobonlarida, qovliarda maydonchalar tash kil qilish va ularni jihozlash ishlari tashkil etish; — aholi o'rtasida ma'ruzalar o'qish , subhatlar o'tkazish, ommaviy-ilmii adabiyotlarni ko'p nusxada nashr etish ; — bolalarni tarbiyalash va ularning sog'lig'ini saqlash masalalarini yorituvchi badiiy adabiyotlar nash r etish, kinofilmlar yaratish , radio, televidenie esh itirish - larni kengaytirish kabi vazifalar belgilab qo'yilgan. Albatta, mustabid tuzum davrida ta'lim-tarbiyaning mazmun-mohiyati haqida so'z bo'lganda, uning dastlab chorizm, keyinchalik sho'rolar mafkurasiga to'liq bo'yundirilgan, milliy madaniyatimiz va qadriyatlarimiz poymol etilgan, xalqimiz, shu jumladan, farzandlarimiz ongiga yot g'oyalarni singdirishga harakat qilingan. Lekin lchi Prezidentimiz haqli ravishda ta'kidlaganidek: «Nohaqlik va zo'ravonlik hukmron bo'lgan shunday zamonlarda

ham yurtimizdan millat va xalq qayg'usi bilan yashagan chinakam vatanparvar insonlar yetishib chikdi»l. Bu o'rinda jaded bobolarimizning ma'rifat ila jamiyatimizni taraqqiy ettirish , zamonaviy ta'lim-tarbiya tizim ini vujudga keltirish borasida ezu sa'y-harakatlarini tilga olish joizdir. Ular ayovsiz qatag'on etilgan bo'lsa ham, orzu-intilish lari zoe ketmadi. Mamlakatimiz mustaqillikka erish gach, ularning orzu-armonlari ro'yobga chikdi. Istikdol yillarida yurtimizda dunyo jamoachiligi tomonidan e'tirof etilgan zamonaviy milliy ta'lim tizimi yaratildi.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda birinchi Prezidentimiz Islom Karimov rahbarligida davlat va jamiyat hayotini, jumladan, ta'lim tizimini tubdan yangilash va isloqetish borasida ulkan ishlar amalga osh irildi. Istikdoling dastlabki yillaridayoq Prezidentimiz kadrlar tayyorlash - ning zamonaviy yagona tizim ini yaratish goyasini il gari surib: «Ta'lim berish ning, ma'naviy, axloqiy va kasb malakasi bo'yicha tarbiyalash ning mutlaqo yangi tizimi ishlab chiqilish i zarur. Sifat j i'atidan butunlay yangi o'quv dasturlari yaratilish i darkor»l, deya ta'kidlagan edi. D avlatimiz rahbarining ushbu fikrlari keyinchalik ta'lim-tarbiya sohasiga o id ko'plab qonunlarning, tegi shli me'yoriy hujjatlarining, eng muhimi, butun dunyo j amoachiligi tomonidan tan olingan Kadrlar tayyorlash milliy dasturining yaratilish iga metodologik asos sifati da xizmat qildi. Ushbu dasturda maktabgacha va maktab, o'rta maxsus va kasb-xunar hamda oliy ta'limni uch bosqichda isloh qilish ni, besh bosqichli ta'lim tizim ini yaratish ko'zda tutilgan edi. Bu boradagi milliy dastur konsepsiyasi P rezidentimiz tomonidan 1997 yil Oliv M aj lisning IX sessiyasida «Barkamol avlod — O'zbekiston taraqqiyotining poydevori» nomli ma'ruzasida asoslab berildi. Ungabinoan, mamlakatimizda noyob, dunyoda o'xshashi yo'q uzluksiz ta'lim tizimi yaratildi. Maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'lim tizim ining dastlabki bosqichi x'soblanadi. Uning asosiy maqsadi — bola sh axsining har jihatdan rivoj lanish ini ta'minlash , qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish , o'qishga, doim iy ta'lim olish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni sh akillantirish va maktabda muvaffaqiyatli o'qish uchun tayyorlashdan iborat. Maktabgacha tarbiya muassasalari bolalarning bilimi va amaliy ko'nikmalarini sh akillantirish bilan birga, ularni vatanparvarlik, mustaqillik g'oyalarga sadogat, tariximiz va boy ma'naviy-ma'rifiy merosimiz va qadriyatlarimizga yuksak hurmat ruhida tarbiyalash da muhim o'rin tutadi. M aktabgacha ta'lim muassasalari f aoliyatining qonuniy asoslari «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun (1992 y.), Kadrlar tayyorlash milliy dasturi (1997 y.), «M aktabgacha ta'lim to'g'risida»gi K onsepsiya (2008, 2011), «M aktabgacha ta'lim muassasalari to'g'risida»gi Nizom (2007), «Bolaion» dasturi (2010) va bosh qa me'yoriy-huquqiy xujjatlarda belgilab berilgan. Masalan, 2008 yilda Xalq ta'limi

vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan «Maktabgacha ta'lim to'g'risida»gi Konsepsiyada maktabgacha ta'lim muassasalari tarqiqiyotining ustuvor yo'nalishlari, ta'lim-tarbiya ishlarini takomillashtirish usul va uslublari belgilab berilgan bo'lib, bu borada il gari sur il gan davlat talablari har bir bolaning yosh ini e'tiborga olgan holda rivojlanish darajasini aniqlash, pedagog va tarbiyachilar ish samaradorligini osh irish imkonini beradi. Uzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2010 yil 1815 iyunda qabul qilingan «Davlat ixtisoslash tirilgan maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatini takomillash tirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qaroriga asosan mazkur muassasalarning moddiy-texnika bazasi mustahkamlandi, zarur mutaxassislar, jumladan, psixologlar, defektologlar va tibbiy hamsiiralar bilan to'liq ta'minlandi. Ushbu muassasalarda imkoniyati cheklangan bolalarga yordam berish va ularni maktabda o'qitish uchun barcha ishlar amalga osh irilmokda. Respublikadagi barcha maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning hayoti va sog'lig'ini muhofaza etish masalalari ga alohida e'tibor qaratib kelimmokda. Jumladan, Xalq ta'limi va Sog'liqni saqlash vazirligilari tom onidan ishlab chiqilgan «Maktabgacha ta'lim muassasalarida bola hayoti va sog'lig'ini muhofaza etish tartibi to'g'risida»gi Nizomda bolalar hayoti va sog'lig'ini muhofaza etish ni tash kil qilish tartibi, bolalarning muassasaga kelib-ketish qoidalari, binoda sog'liqni muhofaza etish - ga, yong'in xavfisizligiga doyr talablar bayon etilgan. Bugungi kunda O'zbekistondagi maktabgacha ta'lim muassasalari f aoliyat yo'nalish lariga ko'ra quyidagi turlarga bo'linadi: * bolalar yasilisi, bolalar yasili-bog'chalari, bolalar bog'chalari, oilaviy bolalar bog'chasi (ham alohida muassasa, ham filial tarzida); * maktabgacha va boshlang'ich ta'lim (bolalar bog'chasi — maktab); * bir necha ustuvor yo'nalishda f aoliyat yurituvchi m aktabgacha ta'lim (badiiy-estetik, tillarni o'rganish va sport yo'nalishlari va h.k.); * imkoniyati cheklangan bolalarga (jismoniy yoki ruhiy jihatdan) malakali yordam ko'rsatadigan bolalar bog'chasi; * tibbiy-gigienik, profilaktik va sog'lomlash tirish tadbirlari orgali j ismonan zaif bolalarga qarab turish va ularning sog'lig'ini tiklash ga yo'natirilgan bolalar bog'chasi; * aralash tusdagi bolalar bog'chasi (uning tarkibiga umumrivojlantiruvchi, sog'lomlash tiruvchi va boshqa guppyxlap kirish mumkin). Bugungi kunga kelib, respublikada 6911 ta maktabgacha ta'lim va 605 ta maktabdan tash qari muassasalar faoliyat yuritib, ularda amaldagi qonunchilikka binoan, ta'limtarbiya ish lari, asosan, uzbek tili da, sh uningdek, qoraqalpog, rus, toj ik, qing'iz va qozoq tillarida olib borilmokda. O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat: 1) ta'lim-tarbiyaning insomparvar, demokratik xarakterga ega ekani; 2) ta'limning uzluksizligi va izchilliligi; 3) o'rtta maxsus, kasb-hunar ta'lim yo'nalish ini akademik litseya yoki kasb-hunar kollejida o'qish ni tanlash — ning ixtiyoriyligi; 4) ta'lim

tizim ining dunyoviyiligi; 5) Davlat ta'lim standartlari doirasida ta'lim olish huquqiga ega ekani; 6) ta'lim dasturini tanlash ga yagona va tabaqalashtirilgan yondashuv; 7) har bir sh asxning bilim olish i va iste'dodini rivoj lantirish ni rag'batlantirish i; 8) ta'lim tizimida davlat va ijtimoiy bosh qaruvning o'zaro uyg'unligi. Bu ustuvor tamoyillarga tayangan holda maktabgacha ta'lim tizim ini bosh qarish da quyidagi omillar alohida ahamiyat kasb etadi: 1) demokratik-natqparvarlik asosida boshqaruv. O'zbekiston Respublikasi K onstitutsiyasi va X alq ta'limi tizimiga doyr qonun hujjalari asosida ish larni tash — kil etish; 2) yakkaboshchilik tamoyili — ma'lum maqsadga qaratilgan ish usul i bo'lib, maktabgacha ta'lim muassasalari yillik ish rejasini to'liq bajarish ga qaratiladi; 3) hamkorlik tamoyili — barcha masalalarni jamoa a'zolari bilan birgalikda hal etish ni nazarda tutadi; 4 — Maktabgacha pedagogika 17 4) aniqlik tamoyili — pedagogik, metodik va xo'jalik ish larini ma'lum maqsadga qaratilgan holda aniq, puxta tash kil etish va bajarilish ini ta'vili qilish ; 5) xo'j alikni boshqarish tamoyili — ish yu ritish ni to'g'ri tash kil qilish asosida smetadagi mablag'larni to'g'ri taqsim lash, uning bandlarini o'z vaqtda baj arilish i usidan nazoratni olib borish; 6) tanqid va o'z-o'zini tanqid — raqbar va har bir xodim ning uz ishiga nisbatan talabchanlik bilan yondash ish , mehnat va ishlab chiqarish intizomiga rioya qilish , bajaradigan ishlariga tanqidiy munosabat; 7) farqlash tamoyili — ish dagi ij obiy va salbiy jihatlarini va il gor ish tajribalarini ko'ra olish ; 8) yangiliklarni his qila olish tamoyili — uz ustida tin im siz ish lash asosida ta'lim sohasidagi o'zgarish va yangiliklardan xabardor bo'lish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya va il gor pedagogika texnologiyalarini o'zlashtirish va ish faoliyatida qo'llay olish. M aktabgacha ta'limni tash kil etish va unga rahbarlik qilish sohasining metodologik asosini O'zbekiston Respublikasining K onstitutsiyasi, «Ta'lim to'g'risida»gi qonun, Kadrlar tayyorlash milliy dasturi, «Maktabgacha ta'lim to'g'risida»gi konsepsiya va nizomda ko'rsatib berilgan maqsad va vazifalar tash kil etadi. Sh u bilan birga, maktabgacha ta'lim muassasasi mustaqil ravish da o'z faoliyatini ga taalluqli masalalar yuzasidan, qonunchilikka va pedagogik tamoyillarga zid bo'lmagan har qanday qarorlar qabul qilish ga haqlidir. Uzluksiz ta'lim tizimi va kadrlar tayyorlashning davlat va nodavlat ta'lim muassasalarini tarkibiy jihatdan o'zgaritish va ularni izchil rivojlantirish davlat tomonidan bosh qarib boriladi. Barcha bo'g'in ta'lim bosh - qaruv organlarining huquq va vakolatlari «Ta'lim to'g'risida»gi qonunga muvofiq belgilanadi. Mazkur qonun ta'lim m uassasalari faoliyatining my'e'yoriy-huquqiy asoslarini belgilab berish haroharida uning moliya-xo'jalik ishlarini to'g'ri va oqilona yu ritish ni, ta'lim jamoayini tash kil etish da o'quv yu rtlarining mustaqil faoliyat ko'rsatishini ta'minlaydi. Ta'lim muassasalari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi

tomonidan belgilangan tartibda attestatsiyadan o'tkaziladi hamda akkreditatsiya qilinadi. Akkreditatsiya yakunlariga kura, ularga ta'lim sohasida faoliyat yuritish huquqi beriladi. Muassis tashkilotlar, mahalliy hokimiyat organlari, tadbirkorlar doiralari, jamoat tashkilotlari, turli jamgarmalar va homiyar vakillarini o'z ichiga olgan vasiylik va kuzatuv kengashlarini tuzish orqali ta'lim muassasalarida samarali jamoat boshqaruvi tizimi joriy etiladi. Shunday qilib, mustaqillik yillarida mamlakatimizda ta'lim tizimi, jumladan, maktabgacha ta'lim tizimini tubdan yangilash va takomillash tirish davlatimiz siyosatining ustuvor yo'nalishlardan biriga aylandi. Shu yillar mobaynida yurtimizda mazkur sohani rivojlantirishning mustahkam huquqiy-institutsional asoslari yaratildi. Jumladan, «Ta'lim to'g'risida»gi qonunlarning alohida moddasi maktabgacha ta'limga bag'ishlangani shundan dalolat beradi. Unga ko'ra, maktabgacha ta'lim tizimining asosiy maqsadi — bola shaxsining asoslarini shakllantirish, uning jismoniy va aqliy jihatdan sog'lom va yetuk bo'lib voyaga yetishini ta'minlash, ta'limning keyingi bosqichi o'ra maktabda o'qishga tayyorlash, bilim olishga qiziqishni uyg'otishdan iborat. Shuningdek, ushbu moddada, «maktabgacha ta'lim olti-etti yoshgacha o'ldada, davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalarida olib boriladi», deya qayd etilgan. Kadrlar tayyorlash milliy dasturining asosiy maqsadi ham komil inson tarbiyasiga qaratilgan. Mazkur huquqiy negizlar asosida yaratilgan maktabgacha ta'lim konsepsiyasiga tayangan holda maktabgacha ta'limning tarkibi va mazmunini qayta ko'rib chiqish, jism oniy, ma'naviy va intellektual jihatdan barkamol, mustaqil fikrlaydigan yosh avlodni shakllantirish, unimilliy an'ana va qadriyatlarimiz, buyuk ajdodlarimiz qoldirgan ulkan ma'naviy-ma'rifiy meros, xalq pedagogikasi tajribasi, zamonaviy ilmi-fan erishgan yutuqlariga tayangan holda tarbiyalash, tarbiyaviy jarayonda maktabgacha ta'lim muassasalari, oila va oila-onalarning o'zaro munosabatlarini uyg'unlash tirish masalalari uzluksiz va izchil hal etilmokda. Shu ma'noda 1993 yilda qabul qilingan xamda farzandlarimizni yoshligidan oq jismonan, ruhan, ma'naviy jihatdan tarbiyalashni ko'zda tutgan «Sog'lom avlod uchun dasturi» ham beqiyos ahamiyat kasb etadi. Unda, jumladan, quyidagi vazifalarni amalga oshirish ko'zda tutilgan: 1) maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim-tarbiya mazmunini takomillash tirish va boyitish; 2) maktabgacha ta'lim muassasalarida basseyun, suv havzalari, turli sport inshootlari va to'garaklarini tashkil etish; 3) bu borada mamlakatimizda va xorijda to'plangan il gor tajribani o'rganish va ommalash tirish; 4) mashg'ulotlarni qiziqarli o'yin tarzida, xususan, xalq milliy o'yinlari asosida tashkil etish va o'tkazish; 5) bolalarning sog'lig'ini saqlash, muhofaza qilish va mustahkamlash, sog'lomlash tirish va chinig'itirish mashg'ulotlarini uzluksiz olib borish.

Nazorat uchun savollar:

1. Maktabgacha ta'lim tizimining mazmun-mohiyati nimada namoyon bo'ladi?
2. Jismoniy maktabgacha ta'limning rivojlanish tarixini yoritib bering.
3. Maktabgacha ta'limning vazifalari nimalardan iborat?
4. Uzluksiz ta'limni tashkil etish va rivojlantirishning qanday tamoyillarini bilasiz?

Metod haqida tushincha. Mariya Montessori metodikasiga tarixiy va nazariy qarashlar

Maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi

Konsepsiya tushunchasi, (lotin. concepto-tushunish, tizim)-har qanday ob'ektni, hodisani, jarayonni tushunish, talqin qilishning muayyan usuli, ob'ektga asosiy nuqtai nazar, ularning tizimli yoritilishi uchun rahbarlik g'oyasi.

Shuningdek, u etakchi rejani, ilmiy, badiiy, texnik, siyosiy va boshqa faoliyat turklarida konstruktiv prinsiplarni belgilash uchun ishlatiladi. Konsepsiya-bu konsepsiya, biror narsani tushunish usuli, ya qanday masala bo'yicha o'z mulohazalar va xulosalar.

O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlandi.

O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi Prezident qarori qabul qilindi.

Qaror bilan O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlandi.

Konsepsiya doirasida maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratiladi. Shuningdek, bolalarning sifati maktabgacha ta'lim bilan qamrovi oshiriladi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning sog'lom va balanslashirilgan o'qiganishi hamda sifati tibbiy parvarishi ta'minlanadi.

Qaror bilan Konsepsiyani 2019 yilda amalga oshirish bo'yicha «Yo'l ko'rsatish» hamda 2019-2024 yillarda O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishning maqsadli ko'rsatkichlari tasdiqlandi.

Maktabgacha ta'lim konsepsiyasi va uni amalga oshirish bo'yicha.

Konsepsiyaning asosiy mazmuni

Maktabgacha ta'lim tizimining tarkibiy xarakteristikasi

Maktabgacha ta'lim muassasasini dasturiy-uslubiy ta'minoti

Maktabgacha ta'limda pedagogik texnologiyalar

Kirish Ta'lim tizimining hozirgi kundagi rivojlanish bosqichida uning birinchi bo'g'ini hisoblangan maktabgacha ta'limda jadal o'zgarishlar yuz bermogda va ular quyidagilarda namoyon bo'lmogda: maktabgacha ta'lim muassasalari fa'liyatiining xuquqiy-me'yoriy asosi takomillashmogda; maktabgacha ta'lim muassasalari moliyaviy-xo'jalik fa'liyatiining yangi turlariga o'tmogda; nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog'i kengaymogda; ta'limning ilg'or texnologiyalari joriy etilmogda; xodimlar malaka oshirish tizimi takomillashmogda; qisqa muddatli guruhlar asosida maktabgacha ta'lim muassasalarining muqobil shakllari joriy etilmogda. Moliya institutlari ishtirokida investitsion loyihalar amalga oshirilmogda, maktabgacha ta'lim muassasalarida innovatsion va tajriba-snov ishlari sezilarli darajada kuchaymogda YuNESKOning qarori bilan maktabgacha ta'lim atamasi kiritildi, natijada maktabgacha ta'limning nazariy asoslarini qayta ko'rib chiqish zarurati kelib chiqdi. Bayon etilganlardan kelib chiqib, maktabgacha ta'limning mazkur kontseptsiyasi uning 2017 yilgacha bo'lgan vazifalari, strategiya, maqsad va tamoyillarini aniqlab berdi. Kontseptsiyada maktabgacha ta'limning nafaqat bizning yurtimizda, balki chet ellarda ilg'or an'analarda asosida rivojlanishi aks ettirilgan, olim- psixologlar, pedagoglar, defektologlar, olimlarning fikrlari inobatga olingan. Kontseptsiyaning xuquqiy asosini quyidagi me'yoriy-xuquqiy hujjatlar tashkil etadi: o'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Ta'lim to'g'risidagi qonun, Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi va ta'lim sohasidagi boshqa huquqiy- me'yoriy hujjatlar. Shaxsni rivojlantirish va shakllantirishda maktabgacha ta'limning muhim roli tan olgan holda, davlaimiz uzluksiz ta'lim tizimining birinchi bosqichida bolalarni tayyorlash uchun kerakli sharoitlarni yaratish uchun ulkan kuch sarf qilmogda.

sosiy mazmun Asosiy mazmun Maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'limning boshlan g' ich bo' g' ini hisoblanadi. U bola shaxsini sog'lom va yetuk, maktabda o'q ishga qiziqishni shakllantirish maqsadini ko'zlagan holda, olti-etti yoshgacha oklada h amda davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalarida olib boriladi. Maktabgacha ta'limning ma q sad va vazifalarini tadbir q etishda jamoa va h osmiy tashkilotlari, ma h alla, xal q aro fondlar fa'yl ishtirok etililar.

Bolaning individual va yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda uning jismoniy va psixik rivojlanishini ta'minlovchi, uni uzluksiz ta'limning keyingi bosqichi - maktabga borishiga zamin yaratuvchi, h ar tomonlama maqsadli yo'natirilgan ta'lim va tarbiya jarayonidir.

Maktabgacha ta'lim - bolalarning jismoniy va psixik sog'lig'ini mustahkamlash; - bolalarning jismoniy va psixik sog'lig'ini mustahkamlash; - bolalarni miliy, umuminsoniy, qadimiy va zadaniy qadriyatlarga jalob etish; -

bolalarni miliy, umuminsoniy, qadimiy va zadaniy qadriyatlarga jalob etish; - bolalarning aqliy, intellektual salohiyatini rivojlantirish; - bolaning aqliy, intellektual salohiyatini rivojlantirish; - miliy an'analarda va udumlar asosida yuksak ahloqiy va ma'naviy sifatlarni shakllantirish; - miliy an'analarda va udumlar asosida yuksak ahloqiy va ma'naviy sifatlarni shakllantirish; - bolalarni tizimli va maqsadli ravishda maktabda ta'lim olishga tayyorlash, ularning individual xususiyatlari va iqtidorini rivojlantirish. - bolalarni tizimli va maqsadli ravishda maktabda ta'lim olishga tayyorlash, ularning individual xususiyatlari va iqtidorini rivojlantirish. ularning individual xususiyatlari va iqtidorini rivojlantirish. Yuqorida bayon etilganlar shunga guvohlik beriladi. O'zbekiston Respublikasidagi maktabgacha ta'lim tizimi bolaning individual xususiyatlarini inobatga logan holda, davlat va jamiyat talablariga binoan har tomonlama rivojlantirishini ta'minlashi lazim. Yuqorida bayon etilganlar shunga guvohlik beriladi. O'zbekiston Respublikasidagi maktabgacha ta'lim tizimi bolaning individual xususiyatlarini inobatga logan holda, davlat va jamiyat talablariga binoan har tomonlama rivojlantirishini ta'minlashi lazim. Maktabgacha ta'lim o'zining shakal va usullaridan qat'iy nazar quyidagi vazifalarni bajarishi lazim:

Maktabgacha yoshning xususiyati shundan iboratki, ushbu davida aytan umumiy rivojlanish ta'minlanadi, natijada kelajakda har qanday ijtimoiy bilim, me'olaka, ko'nikma va fa'liyatiining turki ko'rinishlarini egallash uchun poydevor yaratiladi. Maktabgacha yoshning xususiyati shundan iboratki, ushbu davida aytan umumiy rivojlanish ta'minlanadi, natijada kelajakda har qanday ijtimoiy bilim, me'olaka, ko'nikma va fa'liyatiining turki ko'rinishlarini egallash uchun poydevor yaratiladi. Ta'lim jarayoni bola shaxsiga yo'natirilganligidan kelib chiqib, maktabgacha yoshdagi bolalarning ta'lim- tarbiyasi shaxsning maqsadli ravishda maktabda ta'lim olishga tayyorlash, ularning individual xususiyatlari va iqtidorini rivojlantirish. ularning individual xususiyatlari va iqtidorini rivojlantirish. Yuqorida bayon etilganlar shunga guvohlik beriladi. O'zbekiston Respublikasidagi maktabgacha ta'lim tizimi bolaning individual xususiyatlarini inobatga logan holda, davlat va jamiyat talablariga binoan har tomonlama rivojlantirishini ta'minlashi lazim. Maktabgacha ta'lim o'zining shakal va usullaridan qat'iy nazar quyidagi vazifalarni bajarishi lazim:

Ta'limga tarbiyachi va bolaning o'zaro ijodiy hamkorligi sifatida munosabat; muqarrarlarnasdan o'qitish; qiyin maqsad g'oyasi (bolaning oldiga murakkab maqsad qo'yiladi va uni yengib o'tishiga ishonch hissi singdiriladi); tayanchdan foydalanish (tayanch signallar); o'z-o'zini tahlil qilish (bolalar fa'liyati natijalarini yakka tartibda va jamoa bo'lib muhokama qilish); erkin tankov (tarbiyachi tomonidan ixtiyoriy ravishda bolalarning o'quv dasturini yaxshiroq o'zlashtirishlarini maqsad sifatida belgilab o'qitish vaqtini tanlashi); guruhning

intellektual foni (o'qitishning mazkur bosqimida ahamiyati hayotiy maqsadlarni qo'yish va tarbiyalanuvchilar tomonidan dasturga nisbatan kengroq bilimlar egallashi); shaxsga yo'natirilgan ta'lim, tarbiyachi va ota-onalar hamkorligi. ta'limga tarbiyachi va bolaning o'zaro ijodiy hamkorligi sifatida munosabat; majburlanmasdan o'qitish, qiyin maqsad g'oyasi (bolaning oldiga murakkab maqsad qo'yiladi va uni yengib o'tishga ishonch hissi singdiriladi); tayanchdan foydalanish (tayanch signallar); o'z-o'zini tahlil qilish (bolalar fayliyatini natijalarini yaka tartibda va jamoa bo'lib muhokama qilish); erkin tankov (tarbiyachi tomonidan ixtiyoriy ravishda bolalarning o'quv dasturini yaxshiroq o'zlashtirishlarini maqsad sifatida belgilab o'qitish vaqtini tanlash); guruhning intellektual foni (o'qitishning mazkur bosqimida ahamiyati hayotiy maqsadlarni qo'yish va tarbiyalanuvchilar tomonidan dasturga nisbatan kengroq bilimlar egallashi); shaxsga yo'natirilgan ta'lim, tarbiyachi va ota-onalar hamkorligi. Pedagogik hamkorlikning asosiy xalati lari

Bolada hozirjavoblik, mehnatonlik, mulotoqchanlik, rostgo'ylik, haqiqatparvarlik, maqsad sari intilish, tashabbuskorlik, dadillik, tashkilotchilik, mehnatsevarlik, javobgarlikni his qilish, ziyraklik, vazminlik, martdlik, mustaqillik, ishtchanlik, kuzatuvchanlik, topqirlik kabi shaxsiy fazilatlarining o'zgarishida namoyon bo'ladi. bolada hozirjavoblik, mehnatonlik, mulotoqchanlik, rostgo'ylik, haqiqatparvarlik, maqsad sari intilish, tashabbuskorlik, dadillik, tashkilotchilik, mehnatsevarlik, javobgarlikni his qilish, ziyraklik, vazminlik, martdlik, mustaqillik, ishtchanlik, kuzatuvchanlik, topqirlik kabi shaxsiy fazilatlarining o'zgarishida namoyon bo'ladi. Ta'limning natijalari

Ta'lim orqali inson va fuqaroning zamonaviy jamiyatga takomillashuvi va har tomonlama kirishuvi (qorishib ketishi) ta'minlanadi; zamonaviy bilimlar darajasiga mos keluvchi dunyo tasviri shakllanadi; dunyo darajasiga mos keluvchi shaxsning miliy va dunyoviy madaniyatga integratsiya sini zamin tayyorlovchi jamiyatning umumiy va professional madaniyati vujudga keladi; jamiyatning miliy kadrlar salohiyati ishlab chiqiladi va rivojlaniriladi. Ta'lim orqali inson va fuqaroning zamonaviy jamiyatga takomillashuvi va har tomonlama kirishuvi (qorishib ketishi) ta'minlanadi; zamonaviy bilimlar darajasiga mos keluvchi dunyo tasviri shakllanadi; dunyo darajasiga mos keluvchi shaxsning miliy va dunyoviy madaniyatga integratsiya sini zamin tayyorlovchi jamiyatning umumiy va professional madaniyati vujudga keladi; jamiyatning miliy kadrlar salohiyati ishlab chiqiladi va rivojlaniriladi.

Uzluksiz majmua ta'lim jarayoni natijasining muvaffaqiyatini ta'limning me'yoriy belgilangan bosqimi sifatida ta'lim darajasi belgilaydi. Maktabgacha yoshdagi bola uchun ta'lim darajasi – bu shaxsning xususiyatlari va fazilatlarining

rivojlanganlik darajasi, ta'lim standartlariga tayangan bazaviy dasturlarning me'yoriy talablari asosida yoshiga mos ravishda egallangan bilim, ko'nikma va mohokallari majmuidir. Uzluksiz majmua ta'lim jarayoni natijasining muvaffaqiyatini ta'limning me'yoriy belgilangan bosqimi sifatida ta'lim darajasi belgilaydi. Maktabgacha yoshdagi bola uchun ta'lim darajasi – bu shaxsning xususiyatlari va fazilatlarining rivojlanganlik darajasi, ta'lim standartlariga tayangan bazaviy dasturlarning me'yoriy talablari asosida yoshiga mos ravishda egallangan bilim, ko'nikma va mohokallari majmuidir.

Maktabgacha ta'lim jarayonida bolaga ta'lim-tarbiya berishda shaxsga yo'natirilgan ta'lim modeli ustuvor sanaladi. Shaxsga ongli yondoshivishning maqsadi - shaxsni rivojlantirish, uni berilgan standart va basim ostida o'zgartirish emas, balki uni qanday bo'lsa, shundayligicha qabul qilishdir. Shaxsiy yondoshuv ta'lim jarayoni ishtirokchilarining shaxsiy majburiyatlarini rivojlantirish va to'liq namoyon qilish uchun sharoit yaratishni ko'zlaydi. Shaxsiy majburiyatlar – bu shaxs tomonidan shaxs bo'lish ijtimoiy buyurtmasini tadbiq etuvchi ma'lum fazilatlarining namoyon etilishidir. Maktabgacha ta'lim jarayonida bolaga ta'lim-tarbiya berishda shaxsga yo'natirilgan ta'lim modeli ustuvor sanaladi. Shaxsga ongli yondoshivishning maqsadi - shaxsni rivojlantirish, uni berilgan standart va basim ostida o'zgartirish emas, balki uni qanday bo'lsa, shundayligicha qabul qilishdir. Shaxsiy yondoshuv ta'lim jarayoni ishtirokchilarining shaxsiy majburiyatlarini rivojlantirish va to'liq namoyon qilish uchun sharoit yaratishni ko'zlaydi. Shaxsiy majburiyatlar – bu shaxs tomonidan shaxs bo'lish ijtimoiy buyurtmasini tadbiq etuvchi ma'lum fazilatlarining namoyon etilishidir.

Shaxsiy yondoshuv ta'lim jarayonini tashkil etvishning asosi sifatida shaxsning jamoa tomonidan tan olinishini, insoniy munosabatlarning yuzaga kelishini bildiradi. Bu munosabatlar natijasida bola o'zini shaxs sifatida his qiladi va o'zgarlarda ham (kattalar va tengdoshlari) shaxsni hurmat qilishni o'rganadi. Tengqurlar, bolalar jamoasi har bir bolaning imkoniyatlarini yuzaga chiqarish uchun katofat beradi. har bir bolaning shaxs sifatida o'zining imkoniyatlarini tadbiq etish yo'llari pedagogning to'g'ri yo'nalish olishiga, ya'ni uni moddiy va ma'naviy qadriyatlarini tanlashdagi munosabatiga, yo'nalishlar tizimiga, e'tiqodiga, holat-atvorida namoyon bo'ladigan mulohazalariga bog'liq. Shaxsiy yondoshuv ta'lim jarayonini tashkil etvishning asosi sifatida shaxsning jamoa tomonidan tan olinishini, insoniy munosabatlarning yuzaga kelishini bildiradi. Bu munosabatlar natijasida bola o'zini shaxs sifatida his qiladi va o'zgarlarda ham (kattalar va tengdoshlari) shaxsni hurmat qilishni o'rganadi. Tengqurlar, bolalar jamoasi har bir bolaning imkoniyatlarini yuzaga chiqarish uchun katofat beradi. har bir bolaning shaxs sifatida o'zining imkoniyatlarini tadbiq etish yo'llari pedagogning

Shunday qilib, psixologik qo'llab-quvvatlash orqali pedagog (kattalar) rivojlanishining istiqboli, xarakteri va shartlari uchun javobgarlikni o'z bo'yiga olib, bola shaxsini rivojlantirishning asosiy omili sifatida chiqadi va bola o'z navbatida kattalarning munosabatini ijtimoiy xulq-atvor etaloni sifatida kuzatib, (tahlil qilib), ko'pchilik ijtimoiy mos va adekvat xulq-atvor me'yorlarini o'rganadi. Shunday qilib, psixologik qo'llab-quvvatlash orqali pedagog (kattalar) rivojlanishining istiqboli, xarakteri va shartlari uchun javobgarlikni o'z bo'yiga olib, bola shaxsini rivojlantirishning asosiy omili sifatida chiqadi va bola o'z navbatida kattalarning munosabatini ijtimoiy xulq-atvor etaloni sifatida kuzatib, (tahlil qilib), ko'pchilik ijtimoiy mos va adekvat xulq-atvor me'yorlarini o'rganadi.

Psixologik qo'llab-quvvatlash pedagog va bola o'rtasidagi hissiy-shaxsiy munosabatlarni rivojlanishiga olib keladi. hissiy-shaxsiy munosabatlarni qidirib borib, bola pedagog bilan o'zaro munosabaga kirishadi va mulqot natijasida (diqqat, do'stona munosabat va boshqalar) namoyon bo'lgan fazilatlar orqali uni o'rganadi. Keyingi safar u avvalgi namoyon bo'lgan fazilatlar orqali uni kirishadi va buning natijasida bolada hissiy-ijobiy hissiyotlar, atrofdagilar uchun o'zining ahamiyatligi shakllanadi. o'zining ahamiyatligi shakllanadi. Psixologik qo'llab-quvvatlash pedagog va bola o'rtasidagi hissiy-shaxsiy munosabatlarni rivojlanishiga olib keladi. hissiy-shaxsiy munosabatlarni qidirib borib, bola pedagog bilan o'zaro munosabaga kirishadi va mulqot natijasida (diqqat, do'stona munosabat va boshqalar) namoyon bo'lgan fazilatlar orqali uni o'rganadi. Keyingi safar u avvalgi namoyon bo'lgan fazilat uchun aloqaga kirishadi va buning natijasida bolada hissiy-ijobiy hissiyotlar, atrofdagilar uchun o'zining ahamiyatligi shakllanadi.

Pedagogik o'zaro mulqotning uchinchi bosqichida hissiy-shaxsiy munosabatlarning rivojlanishi amalga oshiriladi, ushbu jarayon o'zaro mulqotdagi pedagogik intuitsiyaning shakllanishiga va uni ma'lum bir uslub sifatida yaratilishiga va bir-biri bilan mulqot strukturasi barpo etishga imkon beradi. Pedagogik o'zaro mulqotning uchinchi bosqichida hissiy-shaxsiy munosabatlarning rivojlanishi amalga oshiriladi, ushbu jarayon o'zaro mulqotdagi pedagogik intuitsiyaning shakllanishiga va uni ma'lum bir uslub sifatida yaratilishiga va bir-biri bilan mulqot strukturasi barpo etishga imkon beradi.

Hamkorlik pedagogikasi kattalarning (tarbiyachi, ota-ona va bosh q alar) oldiga ta'lim tarbiya jarayonida muloqotining ahamiyatini (o'zining shaxsiy q izi q ishlarini emas, balki bosh q alar manfaatini uchun h arakat q ilish) uslubini q o'llash zaruriyatini q o'yadi. Bolaga albtrusitik ta'sir ko'rsata borib, pedagog bolaning ustidan h ukronlik q ilishdan, uni nazorat qilish, zo'ravonlik, kuch ishlatishdan voz kechib, tarbiyalanuvchiga uning h o h ishiga ko'ra erkin tanlash h u q u q ini beradi. Mazkur mulqot uslub sharoitida bola o'ziga nisbatan so'zsiz va cheksiz

o'topod, o'zining shaxsiy imkoniyatlariga ishonch h olatiga tushadi. Tarbiyalanuvchining o'z-o'zini ahloqiy baholashi natijasida bunday holat yuzaga kelishi mumkin: o'ziga nisbatan bosh q alarning ishonchini h is q ilgach, u o'zining imkoniyatlariga o'zi h am ishonah boshlaydi, ko'z oldingizda ko'tarilib boradi. Bolaga nisbatan pedagogning be g' arazligi bolada h am be g' araz fayliyatini yuritish istagini uy g' olati. h amkorlik pedagogikasi kattalarning (tarbiyachi, ota-ona va bosh q alar) oldiga ta'lim tarbiya jarayonida muloqotining ahamiyatini (o'zining shaxsiy q izi q ishlarini emas, balki bosh q alar manfaatini uchun h arakat q ilish) uslubini q o'llash zaruriyatini q o'yadi. Bolaga albtrusitik ta'sir ko'rsata borib, pedagog bolaning ustidan h ukronlik q ilishdan, uni nazorat q ilish, zo'ravonlik, kuch ishlatishdan voz kechib, tarbiyalanuvchiga uning h o h ishiga ko'ra erkin tanlash huquqini beradi. Mazkur mulqot uslub sharoitida bola o'ziga nisbatan so'zsiz va cheksiz e'ti q od, o'zining shaxsiy imkoniyatlariga ishonch h olatiga tushadi. Tarbiyalanuvchining o'z-o'zini ahloqiy baholashi natijasida bunday holat yuzaga kelishi mumkin: o'ziga nisbatan bosh q alarning ishonchini h is q ilgach, u o'zining imkoniyatlariga o'zi h am ishonah boshlaydi, ko'z oldingizda ko'tarilib boradi. Bolaga nisbatan pedagogning be g' arazligi bolada h am be g' araz fayliyatini yuritish istagini uy g' olati.

Shunday qilib o'zaro pedagogik munosabatlarning yakunlovchi uchinchi bosqichida ikki tomonning bir-biriga nisbatan o'zaro ta'sir tizimi shakllanadi, natijada bola va kattalar orasidagi munosabat, bolaning psixologik himoyalani sh darajasi, ishonch va o'zaro hurmat munosabatlari fayllashadi. Shunday qilib o'zaro pedagogik munosabatlarning yakunlovchi uchinchi bosqichida ikki tomonning bir-biriga nisbatan o'zaro ta'sir tizimi shakllanadi, natijada bola va kattalar orasidagi munosabat, bolaning psixologik himoyalani sh darajasi, ishonch va o'zaro hurmat munosabatlari fayllashadi.

Shunday qilib, o'zaro pedagogik munosabatlarni tarbiyalovchi kattalarning hissiy-shaxsiy mulqotini shakllantirish (I bosqich); bola va pedagog o'rtasidagi hissiy-shaxsiy munosabatlarni rivojlantirish (II bosqich); munosabatlarni tizimining o'zaro hurmat tarzida shakllantirish (III bosqich)dan iborat. Shunday qilib, o'zaro pedagogik munosabatlarni tarbiyalovchi kattalarning hissiy-shaxsiy mulqotini shakllantirish (I bosqich); bola va pedagog o'rtasidagi hissiy-shaxsiy munosabatlarni rivojlantirish (II bosqich); munosabatlarni tizimining o'zaro hurmat tarzida shakllantirish (III bosqich)dan iborat.

Bolaga o'ziga va pedagogga bo'lgan ishonchini o'rta borib, unga samimiylik, g'amxo'rlik va mexr-muxabbat namoyon etaji; - bolaga o'ziga va pedagogga bo'lgan ishonchini o'rta borib, unga samimiylik, g'amxo'rlik va mexr-muxabbat namoyon etaji; - bolaning o'z-o'zini baholashni mustahkamlash va

Tarbiya tamoli va turlari. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar tarbiyasi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar.

Reja

1. Tarbiya qonuniyatlari va qoidalar.
2. Tarbiyada insonparvarlik, demokratik, milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ustunligi
3. Tarbiyada milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ustunligi qoidasi.
4. Tarbiyaviy ishlarning izchilligi, tizimligi hamda birligi.
5. Tarbiya turlari

Axloqqa doir bilimlar jamoada odamlar xulqini tartibga soluvchi axloqiy tushunchalar, tamoyillar, talablar qoidalaridan iborat. Har bir kishining o'ziga xos, ma'lum qonun-qoidalar bo'lganidek, bola tarbiyasining ham o'ziga xos muhim qonun-qoidalar borki, ularga amal qilish tarbiya ishining samarali bo'lishini ta'minlaydi.

Tarbiya qoidasi-pedagog ta'lim va tarbiya jarayonini yaxshiroq tashkil etish maqsadida foydalanadigan boshlang'ich holat, rahbarlik asosidir. Tarbiya qoidalarini o'qituvchi, tarbiyachilarga yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi qoidalar hisoblanadi va tarbiyaviy jarayonda bu qoidalarga amal qilish uning samarasini oshiradi, yaxshi natijalarga olib keladi. Tarbiya qoidalarini Sharq va Markaziy Osiyo faylasuf-donimandlarining fikrlari va milliy pedagogika erishgan yutuqlarga asoslanadi.

Tarbiyaning mazmuni, tashkil etilishi, usullari va ularga qo'yiladigan talablar shu qoidalarda o'z ifodasini topadi.

Tarbiya qoidalariga quyidagilarni kiritish mumkin: tarbiyaning bir maqsadga qaratilganligi, tarbiyaning insonparvarlik va demokratik qoidasi, tarbiyani hayot bilan, mehnat bilan bog'liqligi qoidasi, tarbiyada milliy-madaniy va umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligi qoidasi, tarbiyada o'quvchilarning yoshi va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish qoidasi, izchillik, tizimlilik, tarbiyaviy ta'sirlarning birligi va uzluksizligi qoidasi va boshqalar.

Tarbiyaning bir maqsadga qaratilganligi qoidasi. Tarbiyadan ko'zlangan asosiy maqsad har tomonlama ma'naviy rivojlangan aqliy va axloqiy barkamol shaxsni shakllantirishdan iborat. Shunga ko'ra tarbiyaviy faoliyatning mazmuni, tashkiliy shakllari va usullari shu maqsadga erishishni ko'zda tutadi. Demak, tarbiyaviy ish ma'lum maqsadni ko'zlovchi va uzluksiz davom etadigan jarayondir.

Axloqqa doir bilimlar jamoada odamlar xulqini tartibga soluvchi axloqiy tushunchalar, tamoyillar, talablar qoidalaridan iborat. Har bir kishining o'ziga xos, ma'lum qonun-qoidalar bo'lganidek, bola tarbiyasining ham o'ziga xos muhim

qonun-qoidalar borki, ularga amal qilish tarbiya ishining samarali bo'lishini ta'minlaydi.

Tarbiya qoidasi-pedagog ta'lim va tarbiya jarayonini yaxshiroq tashkil etish maqsadida foydalanadigan boshlang'ich holat, rahbarlik asosidir. Tarbiya qoidalarini o'qituvchi, tarbiyachilarga yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi qoidalar hisoblanadi va tarbiyaviy jarayonda bu qoidalarga amal qilish uning samarasini oshiradi, yaxshi natijalarga olib keladi. Tarbiya qoidalarini Sharq va Markaziy Osiyo faylasuf-donimandlarining fikrlari va milliy pedagogika erishgan yutuqlarga asoslanadi.

Tarbiyaning mazmuni, tashkil etilishi, usullari va ularga qo'yiladigan talablar shu qoidalarda o'z ifodasini topadi. Tarbiya qoidalariga quyidagilarni kiritish mumkin: tarbiyaning bir maqsadga qaratilganligi, tarbiyaning insonparvarlik va demokratik qoidasi, tarbiyani hayot bilan, mehnat bilan bog'liqligi qoidasi, tarbiyada milliy-madaniy va umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligi qoidasi, tarbiyada o'quvchilarning yoshi va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish qoidasi, izchillik, tizimlilik, tarbiyaviy ta'sirlarning birligi va uzluksizligi qoidasi va boshqalar.

Tarbiyaning bir maqsadga qaratilganligi qoidasi. Tarbiyadan ko'zlangan asosiy maqsad har tomonlama ma'naviy rivojlangan aqliy va axloqiy barkamol shaxsni shakllantirishdan iborat. Shunga ko'ra tarbiyaviy faoliyatning mazmuni, tashkiliy shakllari va usullari shu maqsadga erishishni ko'zda tutadi. Demak, tarbiyaviy ish ma'lum maqsadni ko'zlovchi va uzluksiz davom etadigan jarayondir. Yoshlar bilan olib boriladigan har bir tarbiyaviy ish butun tarbiya ishlarining ajralmas bir qismi sifatida amalga oshirilganda uning ta'siri kuchli bo'ladi.

Tarbiya ishida izchillik va tizimlilik shundan iboratki, har bir tarbiya ishi maktabning umumiy tarbiyaviy rejasiga asosan ma'lum izchillikda amalga oshiriladi, oldingi ishlarning mantiqiy davomi sifatida tarbiya sohasida qilinayotgan ishlarni rivojlantiradi, mustahkamlaydi va yanada yuqori darajaga ko'taradi. Tarbiya ishida izchillik juda muhimdir. Tarbiyachi avvaliga bolalardan biroz narsani talab qilib, so'ngra o'zining bu talabini unutib qo'yasa yoki o'zi bu talabga xilof ish tutsa, bu hol tarbiyaga juda yomon ta'sir qiladi. Pedagog biror tarbiyaviy tadbir uyushtirishni yoshlarga va'da qilib, sal orada va'dasini esdan chiqarib qo'yasa, o'quvchilar bunday o'qituvchiga ishonmay quyadilar. Har bir pedagogning ishi bilan so'zi bir bo'lishi lozim. Bolalarga birdaniga juda ko'p talab va qoidalarini taqdim qilish mumkin emas. Ularga tarbiya va ta'lim berishda uzluksizlik va tizimlilikka rioya qilish kerak. Tarbiya berishda tizimlilik qoidasi tarbiyani amalga oshiradigan barcha bo'g'inlarning - oila va maktab, bolalar va yoshlar tashkiloti, jamoatchilik, mahalla faollari, maktabdan tashqari tarbiya

muassasalarining hamjihatlik va barmaslahat ish ko'rishini nazarda tutadi. O'quvchilarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishda izchillikka roya qilish, muomalani avvaligicha davom ettirish va bir xil talab qo'yish muvaffaqiyat qozonishning eng muhim shartlaridan biridir. Afsuski, amalda ba'zan oila maktabning talablarini qo'llab-quvvatlamaydigina emas, balki o'quvchiga teskari ta'sir ko'rsatadi. Tarbiya o'zoq muddatli, murakkab jarayon bo'lib, unda ota-ona, o'qituvchi, jamoatchilik va boshqalar qatnashadi. Shu sababli ularning ishida izchillik va davomiylik bo'lishiga roya etish, yoshlarning tarbiyalanganlik darajasini, tarbiya usullari va shakllarini o'z vaqtida aniqlab olish muhimdir. Tarbiya jarayonida tizimlilik va izchillikni ta'min etadigan muhim shartlardan biri tarbiya sohasidagi bilim, ko'nikma va malakalarni egallash hamda mustahkamlashda uyg'unlikka roya etishdir. Tarbiyaviy ishlarning barchasida bolalarda mavjud bo'lgan bilim, ko'nikma, malakalar va odatlarga hamda ularning turmush tajribalariga suyanish lozim.

Har bir odam o'z hayot yo'lida qancha muvaffaqiyatlarga erishgan yoki imkoniyatlarni qo'ldan boy bergan bo'lsa, buning hammasiga, avvalo uning fe'l-atvori, olgan tarbiyasi sababchidir. Shu boisdan tarbiyaviy ta'sirdagi tizimlilik faqat yoshlarni emas, balki aholining barcha qatlamini qamrab olishi kerak. Yoshlar bilan olib boriladigan har bir tarbiyaviy ish butun tarbiya ishlarning ajralmas bir qismi sifatida amalga oshirilganda uning ta'siri kuchli bo'ladi. Tarbiya ishtidagi izchillik va tizimlilik shundan iboratki, har bir tarbiya ishi maktabning umumiy tarbiyaviy rejasiga asosan ma'lum izchillikda amalga oshiriladi, oldingi ishlarning mantiqiy davomi sifatida tarbiya sohasida qilinayotgan ishlarni rivojlantiradi, mustahkamlaydi va yanada yuqori darajaga ko'taradi. Tarbiya ishtida izchillik juda muhimdir. Tarbiyachi avvaliga bolalardan biror narsani talab qilib, so'ngra o'zining bu talabini unutilib qo'ysa yoki o'zi bu talabga xilof ish tutsa, bu hol tarbiyaga juda yomon ta'sir qiladi. Pedagog biror tarbiyaviy tadbir uyushtirishni yoshlarga va'da qilib, sal orada va dasini esdan chiqarib qo'ysa, o'quvchilar bunday o'qituvchiga ishonmay quyadilar. Har bir pedagogning ishi bilan so'zi bir bo'lishi lozim. Bolalarga birlaniga juda ko'p talab va qoidalarini taqdim qilish mumkin emas. Ularga tarbiya va ta'lim berishda uzluksizlik va tizimlilikka roya qilish kerak. Tarbiya berishda tizimlilik qoidasi tarbiyani amalga oshiradigan barcha bo'g'inlarning – oila va maktab, bolalar va yoshlar tashkiloti, jamoatchilik, mahalla faollari, maktabdan tashqari tarbiya muassasalarining hamjihatlik va barmaslahat ish ko'rishini nazarda tutadi. O'quvchilarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishda izchillikka roya qilish, muomalani avvaligicha davom ettirish va bir xil talab qo'yish muvaffaqiyat qozonishning eng muhim shartlaridan biridir. Afsuski, amalda ba'zan oila maktabning talablarini

qo'llab-quvvatlamaydigina emas, balki o'quvchiga teskari ta'sir ko'rsatadi. Tarbiya o'zoq muddatli, murakkab jarayon bo'lib, unda ota-ona, o'qituvchi, jamoatchilik va boshqalar qatnashadi. Shu sababli ularning ishida izchillik va davomiylik bo'lishiga roya etish, yoshlarning tarbiyalanganlik darajasini, tarbiya usullari va shakllarini o'z vaqtida aniqlab olish muhimdir.

Tarbiya jarayonida tizimlilik va izchillikni ta'min etadigan muhim shartlardan biri tarbiya sohasidagi bilim, ko'nikma va malakalarni egallash hamda mustahkamlashda uyg'unlikka roya etishdir. Tarbiyaviy ishlarning barchasida bolalarda mavjud bo'lgan bilim, ko'nikma, malakalar va odatlarga hamda ularning turmush tajribalariga suyanish lozim.

Har bir odam o'z hayot yo'lida qancha muvaffaqiyatlarga erishgan yoki imkoniyatlarni qo'ldan boy bergan bo'lsa, buning hammasiga, avvalo uning fe'l-atvori, olgan tarbiyasi sababchidir. Shu boisdan tarbiyaviy ta'sirdagi tizimlilik faqat yoshlarni emas, balki aholining barcha qatlamini qamrab olishi kerak.

1. Aqliy tarbiyaning maqsad va vazifalari

Yosh avlodni har tamonlama yetuk shaxs qilib tarbiyalash jamiyatsharojlaridan kelib chiqadigan ob'ektiv zaruradir. Aqliy tarbiya ijtimoiy-tarbiyaning eng muhim jihatlardan biri. Aqliy tarbiya bu aqlirivojlantirish maqsadida yosh avlodga muntazam va maqsad asosida pedagogik ta'sir ko'rsatishdir.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni aqliy tarbiyalash bolalarning fikrlashfaoliyatini rivojlantirishga qaratilgan kattalarning ma'lum maqsad asosidagi ta'sir etishdir. U bolalarga tevarak-atrofdagi olam haqida bilimlar berishni, ularni tizimlashtirishni, bolalarda bilishga qiziqish uyg'otish, aqliy malaka va ko'nikmalarni tarkib topirishni, bilim qobiliyatlarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni maktabga tayyorlashda aqliy tarbiyaning roli, ayniqsa, kattadir.

Chunki aql his-tuyg'ular va idrok etishdan tortib, fikrlash va tasavvur etishgacha bo'lgan jarayonlar yig'indisidir. Ahliy rivojlanish fikrning kengligida voqealarni har xil bog'lanishlarda, munosabatlarda ko'ra bilish, umumiyfashirish qobiliyatida namoyon buladi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning aqliy rivojlanishi faoliyat jarayonida, dastlab muomalada bo'lish, narsalar bilan bjariladigan faoliyat natijasida, keyin esa o'quv, mehnat, samarali faoliyatlar: rasm chizish, loy va plastilindan buyumlar yasash, applikatsiya, qurish - yasash jarayonida amalga oshirib boriladi. Bolaning aqliy rivojlanishga ta'lim va tarbiya samarali ta'sir ko'rsatadi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga aqliy tarbiya berishni to'g'ri tashkil etish uchun ularning aqliy rivojlanish qonuniyatlari va imkoniyatlarini bilish kerak.

Aqliy tarbiya va ta'lim

Aqliy tarbiyaning vazifasi uning mazmuni, metodi va tashkil etilishiga qarab belgilanadi. Pedagogika va psixologiya fani aqliy tarbiya berish vazifalarini samarali hal etishda, bir tomondan, bolaning imkoniyatlaridan unumli foydalanish, ikkinchi tomondan, bola organizmning umumiy charchashiga sabab bo'lishi mumkin bo'lgan ortiqcha to'ldirish bo'lmastigi yo'llarini topish uchun maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning aqliy rivojlanishi qonuniyatlari va imkoniyatlarini o'rganish bilan shugullanadi. Keyingi yillarda olib borilgan psixologik-pedagogik tadqiqotlarning natijalari maktabgacha tarbiya yoshi davrida bolalarning aqliy rivojlanishida juda katta imkoniyatlar mavjudligini ko'rsatdi. Bularning hammasi maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga beriladigan bilim malaka va ko'nikmalar mazmunini yanada chuqurlashtirish, hajmini kengaytirish maqsadga muvofiq ekanligidan dalolatdir. Maktabgacha tarbiya yoshining oxiriga kelib, bolalar tevarak-atrof to'g'risida kattagina hajmdagi eng oddiy bilim va tushunchalarga ega bo'ladi, asosiy fikrlash jarayonlarini egallab oladilar. Faqat yaxshi tashkil etilgan faoliyat jarayonidagina to'laqonli aqliy rivojlanish ro'y beradi, shuning uchun o'qituvchi va tarbiyachilarning asosiy vazifasi — bolaga muayyan maqsadni ko'zlab tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish uchun kerakli sharoit yaratishdir.

2. Aqliy tarbiya va ta'limning nazariy asoslari.

Bola har doim buyumlar hamda hodisalar orasida bo'ladi. Bola doimo biror narsa bilan tanishadi, nimanidir bilib oladi, ushlab ko'radi, hidlaydi, tortib ko'radi, nimaga'ir quloq soladi. Shu tariqa asta-sekin dunyoni bilib boradi. Tevarak-atrofdagi buyumlar, tabiat bolaning sezgin organlari-analizatorlariga ta'sir etadi va sezgi hosil qiladi. Sezgi bolalarga buyumlarning ayrim xossalari: sovuq-issiq, g'adirdur, siliq-yaltiroq, xushbo'y va h.k. ni bilim olishga yordam beradi. Sezgi atrofdagi muhitni bilishning dastlabki bosqichi sanaladi. Bola sezgi tufayliga tevarak-atrofdagi narsalar to'g'risida bilim, tajriba to'plab boradi. Idrok esa ancha murakkab jarayon bo'lib, sezgi asosida hosil bo'ladi. Bola olmani qo'lda ushlab ko'rib, qarab chiqib va yeb ko'rib, uni yaxlit bir buyum, ayni bir vaqtda dumaloq, qizargan, xushbo'y, mazali va h.k. tarzda idrok qiladi. Bola olmani yaxlit bir buyum tarzida tasavvur qilishi uchun birdaniga bir nechta analizator: ko'rish, sezish va hid bilish analizatorlaridan foydalanadi. Analizatorlar bir vaqtning o'zida birdaniga ishlashi buyumning xossasi va belgilarini aniqroq hamda to'laroq bilish imkonini beradi. Shuning uchun katta yoshdagi kishilar bolani ilk yoshlik chog'idan boshlab oqilij jihatdan to'g'ri tarbiyalash maqsadida buyumlarni ko'proq analizatorlar

yordamida idrok qilishga imkon tug'dirishlari, analizatorlarning rivojlanishiga, ya'ni bolaning sensor madaniyatiga alohida e'tibor berishlari kerak.

Bolada nutq paydo bo'lishidan ancha oldin (bola bir yoshga to'la bo'lganda birinchi bor gapira boshlaydi) u tevarak-atrofdagi odamlar va buyumlar dunyosini katta yoshdagi kishilar yordamida bilib oladi. Bola 3 yoshga to'lganda uning so'z zakirasi 1200-1500 taga yetadi. Bola katta yoshdagi kishilar unga nima haqida gapirayotganlarini yaxshi tushunadi. Bu katta yoshdagi kishilar nutqidan har tomonga tarbiyalashning kuchli vositasi tarzida foydalanish imkoniyatini beradi. Bolalarning aqliy jihatdan o'sishida xotira katga ahamiyatga ega. Bola tug'ilganda hech narsani bilmaydi va hech narsa qilmaydi. U rivojlanishning birmuncha yuqoriroq darajasiga ko'tarilib biror bir foydali ish uchun ko'pgina bilim va malakalarini eslab qolishi kerak. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning xotirasi ko'pincha beixtiyor tarzda bo'ladi. Shuningdek, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning aqliy rivojlanishida xayol muhim rol o'ynaydi. Xayol bolaning hayoti jarayonida, uning faoliyatida ta'lim va tarbiya ta'sirida tarkib topadi. Bolaning xayoli u ayg'etli o'yinlar o'y-nay boshlaganida, kattalar qiziqarli ertaklar aytib berganida, o'sha ertaklarga qiziqish orqali dastlabki atomalari paydo bo'ladi. Ammo boladagi xayol ko'proq aniq vaziyatga bog'liq bo'ladi (masalan, qo'g'irchoq ko'rinish qolsa, uni uxlatadi, mashina bo'lsa, biror narsani tashiydi va h.k.). Katta bog'cha yoshiga kelganda, bolaning tajribasi ortib, faoliyati murakkablashadi va buning natijasida bola xayolida sezilarli o'zgarish yuz beradi. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi yosh avlodni aqliy tarbiyalash vazifalarini jamiyatimizning ijtimoiy talablariga va insonning aqliy rivojlanish mohiyati va tabiatiga asoslanib ishlab chiqadi.

Aqliy tarbiyaning asosiy vazifalari:

1) Bolalarda tabiat va jamiyat to'g'risidagi bilimlar tizimini, ilmiy dunyoqarashni shakllantirish.

2) Aqliy faoliyat, bilish jarayonlari va qobiliyatlarni, aqliy jarayonning xilma-xil usullarini rivojlantirish.

3) Mustaqil bilish qobiliyatlarini, aqliy mehnat madaniyatini rivojlantirish.

4) Aqliy bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish.

Bilimni tasavvurlar va tushunchalar, qoidalar, qonuniyatlardan, sistemalar shaklidagi turli fanlarning mazmuni tashkil etadi. Aqliy tarbiyaning vazifasi bolalarda voqea va hodisalarni to'la aks ettiradigan yuksak darajadagi umumlashtirilgan bilimlar tizimini shakllantirishdan iboratdir. Bilim dunyoqarashning asosini tashkil etadi. Demak, bola tevarak atrofdagi narsalar,

ularning vazifasi sifati va xossalari (sinadi, pachog bo'lad, yirtiladi, to'kiliadi) haqida, qaysi materialdan tayyorlanganligi to'g'risida aniq tasavvurga ega bo'lad. U tabiat hodisalari, ularning o'zaro bog'liqligi va qonuniylari (yil fasllarining o'ziga xos belgilari, ular o'rtasidagi bog'lanishlar, hayvonlar, ularning hayoti va yashash tarzining tashkil qilinishiga, xulqiga, yashash sharoitiga mosligi va h.k.) ni bilib oladilar. Jonsiz tabiat, o'simliklar, hasharot va hayvonlarni kuzatishi jarayonida tadbiriychi bolalarda borliq to'g'risidagi materialistik tasavvurlarni shakllantirib boradi. Bilimlarni egallab borish natijasida bolaning shaxsi ham shakllanib boradi. Bola san'atning har xil turlari to'g'risidagi tasavvur va tushunchalarni egallab oladi. Bilim insonning mehnatiga munosabatini shakllantiradi. Aqliy faoliyatni rivojlantirish bilim hajmi va xususiyatiga bog'liq. Aqliy faoliyatni rivojlantirish esa psixik jarayonlarni sezgi va idrok etish, taassurot, xotira, fikrlash, tasavvur va natijani shakllantirish ni ham bildiradi. Bunda ularga aqliy faoliyatning g'oyat samaradorligini ta'minlaydigan his-tuyg'ular nozikligi va aniqligi, idrok etishning sobiqadamligi va to'laqonli, esda qolishning mustahkamligi hamda ongligi, tafakkur mantiqi va uning moslashuvchanligi, ijodiy xususiyat va mustaqillikka xos bo'lishi kerak. Maktabgacha tadbiriya yoshidagi bolalar o'zlariga tushunari bo'lgan ijtimoiy voqea va hodisalar, kishilarning mehnati, umumxalq bayramlari, respublikamizda yashaydigan ba'zi xalqlar hayoti bilan tanishtiriladi. Bu tadbirlar ularda jamiyatimiz ijtimoiy hayotiga qiziqish uyg'otish, Vatanga muhabbat tuyg'usi va baynalmilatchilik asoslarini shakllantirishga yordam beradi. Aqliy ta'lim maktabgacha tadbiriya yoshidagi bolalarning bilish qobiliyatini muntazam va rejali ravishda rivojlantirib borish, bolalar bog'chasi dasturida belgilangan eng oddiy bilimlar tizimi bilan qurollantirish, malaka va ko'nikmalarni shakllantirishdan iborat. Maktabgacha tadbiriya yoshidagi bolalarda aqliy tadbiriya berishda ta'lim yetakchi rol o'ynaydi. Chunki ta'lim jarayonida aqliy tadbiriya doir hamma masalalar hal etiladi. Ta'lim bolalarga ichkilik bilan bilim berishni, bu bilimlarni aniqlash va tizimlashirish, bilish jarayonlari, tafakkur faolligini rivojlantirishni nazarda tutadi. Ta'lim kuzatuvchanlik, qiziquvchanlik va sinchkovlik, ziyiraklik, tanqidilik kabi sifatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Ta'lim jarayonida bolalarda o'quv faoliyati asoslari hosil qilinadi, maktabda muvaffaqiyatli o'qishi uchun muhim shart-sharoitlar yaratiladi. Hayot ta'limning ikki xil yo'l bilan amalga oshirilishini taqozo etmoqda. Birinchi yo'l bolalarning bilim, malaka ko'nikmalarini kattalar bilan o'zaro munosabada bo'lish orqali egallab borishidir. Bu muomala, mehnat faoliyati va shu kabilar bilan belgilanadi. Ammo bu yo'l bilan egallagan bilim va

malakalar bolaga hayotning turli sohalarida mustaqil qatnashish uchun imkoniyat yaratmaydi. Ta'limning ikkinchi yo'li maxsus tayyorgarligi bor kishilarning maxsus o'quv muassasalarida bolalarni kerakli bilim, malaka va ko'nikmalar bilan rejali ravishda qurollantirib borishidir. Bunday yo'l bilan ta'lim berishdan maqsad yosh avlodni zamonaviy ish lab chiqarish, jamiyatning ijtimoiy-siyosiy, madaniy hayotida faol qatnashish uchun zarur bo'lgan fan yutuqlari bilan tanishtirishdir. Barcha olimu fozillar, shoiru yozuvchilar o'z davrining nufozi ta'lim maskanlarida o'qish bilan hurmat e'tibor topqanlar. Abu Nasr Forobiy, Mahmud Qoshg'ariy, Abu Rayhon Beroniy, Abdurrahmon Jomiy, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Ibn Sino, Abu Abdulloh Rudakiy, Abu Saidrasul Aziziy, Muhammad Sharif So'fizoda, Abdulqodir Sh okiriy, Abdulla Avloniy va boshqalar mukammal ilm egallash orqali fanning barcha sohalarida buyuk kashfiyotlar va yangiliklar yaratganlar, shu bilan birga boshqalarni ham ilm egallashga chaqirganlar. Maktabgacha tadbiriya yoshidagi bolalarga ta'lim berish tizimi pedagogikada ilk bor chech pedagogi Yan Amos Komenskiy (1592—1670) tomonidan yaratilgan. Ya.A. Komenskiy 6 yoshgacha bo'lgan bolalarga ta'lim va tadbiriya berish mumkinligini ko'rsatib berdi. Ya.A. Komenskiy 19 bo'lindan iborat maktabgacha ta'lim dasturini tuzdi. Masalan, u tabiatshunoslik (fizika) suv, yer, havo, olov, yong'ir, qor, muz, tosh, o't, qum va boshqalar haqida bilim berish lozimligini, astronomiya, geografya, optika va boshqa sohalarida bolalarga bilim berish kerakligini asoslab berdi. Bolalar bog'chasida beriladigan ta'lim bolalarning maktabda oladigan bilimlari bilan uzviy bog'liq bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi. U o'zining "Onalar maktabi" kitobida kichik bolalarni tadbiriyalash va o'qitish dasturi hamda metodikasini juda sinchiklab lablab chiqqan. Shu bilan Ya.A. Komenskiy maktabgacha tadbiriya pedagogikasining mustaqil fan sifatida shakllanishiga asos soddi. Shveysar pedagogi I.G. Pestalossi (1746-1827) maktabgacha tadbiriya didaktikasini tuzishda maktabgacha tadbiriya yoshidagi bolalarning rivojlantirish masalasiga karga e'tibor beradi. G. Pestalossi tomonidan ishlab chiqilgan ta'limning asosiy mazmuni maktabgacha tadbiriya pedagogikasining rivojlanishida va bolalarga keyinchalik maktabda sistemali ta'lim berishda asosiy dastur bo'lib xizmat qildi. Hozirgi zamon maktabgacha ta'lim nazariyasini yaratishda A.P. Ushakovning xizmatlari katta ahamiyat kasb etadi. Olima rahbarligida 1950 yillarda ilmiy tadqiqot ishlari olib borilib, bolalar bog'chasi har bir yosh guruhining ta'lim-tadbiriya ishlari mazmuni, metod va usullari ishlab chiqildi. Bu o'tkazilgan ishlar ta'limning tadbiriaviy ishdan fargini aniq belgilab berdi. Ta'limning nazariy jihatlarini ishlanishi "Bolalar bog'chasi tadbiriya

dasturi"da "Mashg'ulot" bo'limini ajratish imkonini berdi va dasturning keyingi nashrlarida bu bo'lim takomillashtirilib borildi.

3. Aqliy tarbiya va ta'limning mohiyati.

Bolalar bog'chalariga oid tajribalar va o'tkazilgan pedagogik va psixologik ilmiy tadqiqot ishlari turli yoshdagi bolalarga tovarak-atrof to'g'risida beriladigan bilimlarning taxminiy hajmini belgilash, ularni murakkablashtirib borish imkonini beradi. "Uchinchi mingyillikning bolasi" tayanch dasturida bolalarning "jismoniy rivojlanganlik darajalari", "Nutq va tafakkurning rivojlanganlik darajasi", "Bolalarning ma'naviy kamolotini ta'minlash"ga doir asosiy bo'limlar ko'rsatib berilgan. Bu bo'limlarda bolalarni jismoniy jihatdan yetuk, sog'lom va baqarvat qilib tarbiyalash, ularning nutqiy tafakkurini rivojlantirish, so'z boyligini oshirish ularning mantiqiy tafakkurini va hisoblash malakasini o'stirish hamda bolalarda nafosat va orastalilni shakllantirish kabi jihatlarga keng e'tibor qaratiladi. Shuningdek, tabiat bilan har xil kasbdagi kishilar mehnati bilan, ba'zi bir ijtimoiy voqealar, narsalar, ularning sifat va xususiyatlari bilan tanishtirishga ham alohida e'tibor qaratilgan.

Maktabgacha yoshdagi bolalar bu bilimlarini faqat mashg'ulot jarayonida emas, balki o'zlarining kundalik hayotlarida, o'yinlarda sayr vaqtda egallashlari das-turda ko'rsatib o'tilgan.

Bu dasturning asosiy yo'nalishlari quyidagilar:

- bolalarni jismoniy rivojlantirish;
 - bolalarni nutqiy va tafakkurini rivojlantirish;
 - ma'naviy-madaniy yetuklik;
 - bolalarga yetarli bilim berish;
 - har bir yoshga xos bilim va malakalar;
 - bilim va malakalarni sekin-asta murakkablashtirib borish;
 - materialning bir maqsadga qaratilganligi;
 - maqalliy materiallardan foydalanish;
 - tabiatdagi voqealar;
 - ta'limga doir bo'limlar orasidagi bog'liqlik.
- 3 yoshgacha bo'lgan bolalarda tovarak-atrofda narsalar, ularning sifati har xil narsalarning nomi hamda ularni ishlatish to'g'risida to'g'ri tushuncha bo'lishi kerak. Bolalarni uy jihozlari va buyumlari (mebel, idishovog, kiyim, o'yinchoq mashg'ulotlar uchun material) bilan tanishtirish, ularning rivojlanishda katta ahamiyatga egadir. Bu narsa ularning nutqini
- Ta'lim dasturi quyidagi tamoyilga asoslanib tuzilgan:

Tovarak-atrof bilan tanishtirish dasturi har bir yosh guruh uchun muayyan bilimlarni egallab olishni nazarga tutadi. Masalan, birinchi guruh tarbiyachisi bolalarni buyumlarining joylashishini bilib olishga o'rgatadi. Keyinchalik bolalar tovarak xonalarida nimalar borligini, u yerda bolalar va kattalar nima ish bilan shug'ullanishni bilib boradilar. Masalan, musiqa xonasida musiqa mashg'ulotlari, bayramlar o'tkaziladi, oshxonada ovqat pishiriladi va h.k. Shuningdek, tarbiyachi, bolalarni yaqin atrof, ko'chalarni, o'z o'yin maydonchasini bilib olishga o'rgatadi. Ayniqsa, katta guruh bolalari o'z uy-lari manzili, bog'chadan uyga ketadigan yo'lni yaqin oradagi maydon yoki xiyobonlarga borish yo'lini bilishlari kerak. Bolalarni tabiat bilan bevosita aloqada bo'lishlari ularning har tomonlama rivojlanishlarida muhim ahamiyatga egadir. Bu hol ularning aqliy qobiliyatlarini tarbiyalashda aniqroq hamda estetik hislarini rivojlantirishda quvnoqlik, te'tiklik, jannomiy hamda ruhiy tomondan bardoshi bo'lishlarida asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. Bolalarning tabiat bilan bevosita aloqada bo'lishi ularning sensor tarbiyasiga katta hissa qo'shadi. Tabiat o'zining mo'ta'z bo'yoqlari, shakllari, tovushlari bilan analizatorlarini qo'zg'atadi. Tabiat bilan aloqada bo'lish estetik tarbiya vazifalarini hal etishga katta yordam beradi. Chiroqli manzaralar, har xil kapalaklar bolalarda quvnoqlik hissiini uyg'otadi.

Tarbiyachining vazifasi bolalarda tabiat go'zalligiga, uning rangbarangligiga qiziqish uyg'otishdir. Tabiat o'z go'zalligi hamda rang-barangligi bilan bolalarning hissigacha va xayoliga ta'sir etib, ijodiy faoliyatining rivojlanishiga yordam beradi. Tabiat bolalarda vatanparvarlik hissiini uyg'otishda ham katta ta'sir ko'rsatadi. Bolalarning yoshligida tabiat boyligidan olgan taassurotlari Vatani to'g'risidagi tushunchalarni aniq mazmun bilan boyitadi.

Bolalarning katta yoshdagilar bilan o'zaro mulogoti ularni har xil kasbdagi kishilar mehnati bilan tanishtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu o'rinda tarbiyachining asosiy vazifasi bolalarda kattalar mehnatiga hurmatni tarbiyalash, ularning mehnat faoliyatini bolalarga tushuntirish va mehnat qilish ehtiyojini uyg'otishdir. Bolalarning mehnat to'g'risidagi tushunchalari qanday qilib kengayib va chuqurlashtirib borishi bolalar bog'chasi dasturida ko'rsatib berilgan. Kichik guruhdagi bolalar bog'chada ishlaydigan kishilarning mehnati, onaning uy-dagi yumushlari ko'chadagi transport vositalari bilan tanishtiriladi. O'rta guruh bolalarning mehnat turlari va mehnat jarayonidagi izchillik, mehnatda kerak bo'ladigan buyumlarining nomlari bilan tanishtiriladi. Katta yoshdagi bolalar mehnatining ahamiyati, yo'nalishi hamda kishilar jamiyat uchun mehnat qiladilar, degan xulosa chiqarishga

o'rgatildi. Bolalarning o'yinlari, rasmlari ham ularda texnika va mehnatga qiziqish uyg'otadi. Kattalarning mehnati bolalar o'yinining asosiy mazmunini tashkil etadi. Bolalar o'z o'yinlarida onalari va tarbiyachilari mehnatidan boshlab to yangi shaharlar hamda kosmik kemalar qurilishigacha aks ettiradilar. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalardagi axloqiy sifatlarni: kishilarga, jamoaga munosabati tarbiyalashda kattalar mehnati bilan tanishtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, mehnatkashlar va ularning mehnatlari bilan tanishish bolalarda o'z yurtiga, xalqiga va boshqa xalqlarga nisbatan hurmat va mehr uyg'otadi.

Demak, kattalar mehnati va tabiatni kuzatish bolalarda estetik hislarni, shakllantirishga yordamlashadi, ijodiy faoliyat uchun material beradi. Hamma oilalarda umumxalq bayramlari - "Navro'z", "Hayit", "Yangi yil", "Mustaqillik" kuni va boshqalar keng nishonlanadi. Bolalar bu bayramlarda qatnashadilar. Katta yoshdagi bog'cha bolalariga har bir bayram va tantananing ahamiyatini ularning yoshlariga mos holda tushuntirishadi. Bu o'rinda tarbiyachining vazifasi-bolalarning hissiyotlarga ta'sir etib, ularda o'z xalqidan hamda uning qadriyatlaridan g'ururlanish hissinii shakllantirishdan iboratdir.

Shunday qilib, bog'cha bolalarini tabiat, hozirgi davr voqealari bilan tanishtirish orqali ularning aqliy qobiliyati, axloqiy va estetik hislari shakllanib boradi.

1. Axloqiy tarbiyalashning nazariy asoslari.

"Axloq" ijtimoiy tushunchalardan biri bo'lib, uning mohiyati shaxs xatti-harakatlari, yurish-turishi, turmush tarzi, hayot kechirish tamoyillari, qoidalari, shuningdek, ijtimoiy munosabatlarning mazmunini ifodalaydi. Shuning uchun ham axloq ijtimoiy hodisa sifatida jamiyat ma'naviyruhiy hayotida muhim ahamiyat kasb etadi. "Axloq" tushunchasi oila fikri asosida tartibga solinuvchi faoliyat tarzida kishilik jamiyatining ilk bosqichida shakllangan. Demak, "axloq" tushunchasi qadimgaqdimdan ijtimoiy falsafiy, psixologik, pedagogik, tarixiy, badiiy, etnografik va madaniyatshunoslikka oid asarlarda ushbu tushuncha turli ko'lamlarda ishlatib kelingan. Axloq (xulq-atvor demakdir)-ijtimoiy ong shakllardan biri bo'lib, ijtimoiy tartib qoida bo'lib, bu tartib qoida ijtimoiy hayotning barcha sohalarida kishilarning xattharakatini tartibga solish vazifasini bajaradi. Axloq shaxs taraqqiyotining yuqori bosqichi bo'lgan ma'naviy moyillikni asosini, poydevorini tashkil etadi. Axloq kishilarning xulqatvor me'yorlari va qoidalarig'i, ularning o'zo'ziga, boshqa kishilarga, mehnatga, jamiyatga munosabati kabi axloqiy tushunchalarni o'z ichiga oluvchi ijtimoiy ongning alohida shaklidir. Axloq tarixiy xususiyatga ega, chunki u kishilik jamiyatida avlodlar

tomondan to'plangan axloqiy tajribalar va munosabatlarni aks ettiradi. Zero, axloqsiz, axloqiy talab hamda ularda ifoda etilgan g'oyalarsiz shaxsning ruhan va jismanan yetukligining asosi bo'lgan ma'naviy komillik shakllanadi. Demak, insonning barkamolligi, avvalo, uning ma'naviy jihatdan yetukligi bilan belgilanadi. Bizning nazrimizda, shaxs ma'naviyati uning ongida kechadigan ijodiy mazmunga ega o'y fikrlari, niyatlar, g'oyalar, nazariya va ta'limotlar mazmunining amaliy faoliyatidagi tatbiqida namoyon bo'luvchi ruhiy jarayondir. Shuni alohida ta'kidlash joizki, shaxs ma'naviyati asosida ijodiy mazmunga ega bo'lgan, o'y fikrlari, niyatlar, g'oyalar, nazariyaning va ta'limotlar mazmunini tubdan yetilishini e'tiborga olish lozim. Demak, o'zbek xalqining ma'naviyati haqiqatga o'y va adolatli bo'lish, jaholat va 7-mavzu: Axloqiy tarbiya 62 qabixlik yo'lini to'sish, insoniylik, mehr-shafqat, ma'rifat, do'stlik, marlik, birodarlilik, mehmondo'stlik, poklik, xush xulqlik, insof, vatanparvarlik kabi insoniy fazilatlarni singdirishga chaqiradi. Qadimgaqdimdan o'zbek va sharq klassiklari ijodida axloq-odob masalasi markaziy o'rin egallab kelgan. Kaykovusning "Qobusnomasi"dan tortib, AlXorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sinolarning nazmiy va nasriy asarlarida Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilik", Ahmad Yugnakirning "Tibatul haqoyiq" (Haqiqat sovg'alari), Imom Ismoil al-Buxoriyning "Al adab AlMufrat kabi" jahonga mashhur asarlarida Alisher Navoiyning o'lmas she'riyatida, Munis, Xorazmiy kabi shoirlar asarlarida axloq-odob masalalari yoritilgan. Koshifiyning asarlaridagi ta'lim-tarbiya, axloq masalalari ko'pchilik uchun andoza, namuna, o'z me'yorlari sifatida qisqa asosli, to'nda qilib yozilgan. Koshifiyning fikricha, inson fazilati uning egallagan ta'lim-tarbiyasiga bog'liq. Shundaygina u odobli hisoblanishi mumkin. "Odob -bu qalbni yomon so'zlardan va nojo'ya xulqdan saqlay olish, o'zini va o'zgalarni hurmat qila bilishdir" - deydi olim. Navoiy esa "Odobli inson barcha odamlarning yaxshisidir va barcha odamlar ichida yoqimirog'idir" - deydi. Bu bilan esa u kishilarning insoniylik belgisi uning odobli, axloqli ekanligi bilan o'ltahamadi, deb ta'kidlaydi va barcha insonlarni yaxshi xulqli bo'lishga chaqiradi. Shuningdek, Navoiyning "Mabbutul qulub" asarida odob, axloqqa oid g'oyalar ilgari surilgan. Uning birdanbir orzumuudi, ideal insonga bo'lgan mehr- muhabbat, samimiylik edi: "Donishmandlar ayitiburlarkim, odobli inson barcha odamlarning yaxshiligi va barcha xalqlar uchun yoqimlidir. U mansabdor kishilardan go'zalroq va huquqlat odamlardan hurmatliroqsir. Yoshlarni ko'zga ulug' qilib ko'rsatadigan nurra odobdir". Qoshg'ariy: "Insonlarda oq ko'ngillilik, bag'rikenglik, mehmatsevatlik, sofidillik, rostgo'ylik, saxiylik, vijdonlilik, irodalilik, qat'yatilik kabi fazilatlilar, bo'lishi shart va bular insonning barkamolligidan dalolat beradi, - deydi, ammo xasislik, olg'irlik, ochko'zlik, g'irromlik, pastkashlik, tuhmatchilik,

xoinlik, yolg'onchilik kishilarni beburd, axloqsiz qilib qo'yadi. Bunday salbiy xislatlar ularni obro'sizlantiradi, hayotini izdan chiqaradi, noto'g'ri yo'lga boshlaydi. Paskash, baxil odamdan yaxshilik kutish mevasiz daraxtdan meva kutishga o'xshaydi". Odobli bo'lishning fazilati to'g'risida she'r va dostonlardan, adabiy manbalardan juda ko'plab parchalar, she'riy misralar keltirish mumkin. Odobli, yaxshi xulqli bo'lish to'g'risida dono xalqimiz to'qigan ko'plab maqol matallar asrlar osha og'izdan-og'izga o'tib kelmokda: Odoibing-obro'yning. Odobkishing zebu ziynati. Oltin olmaodob ol. Yaxshilikka yaxshilik har kishining ishidir, yomonlikka yaxshilik er kishining 63 ishidir. 2. Bolalar bog'chasida axloqiy tarbiya vositalari. Maktabgacha tarbiya yoshining o'ziga xos tomoni shundaki, bu yoshda bolalar axloqiy tushuncha yoki xulqni so'z bilan aniq ta'riflab berolmaydilar. Lekin bolalar bog'chasidagi to'g'ri talqin voqealarning umumiy ma'nosini anglab olishga yordam beradi. Agar bolalar boshqalarda yaxshi xulq namunalari ko'rsalar o'zlarini ham ularga o'xshashga harakat qiladilar. Axloqiy tarbiyaning g'oyaviy asosi uning maqsadi vazifasi va tamoyillarini belgilaydi, ruhiy pedagogik asosi esa bolalar bog'chasida axloqiy tarbiya berishning vazifasi va mazmuni vositalari va metodini hamda pedagogik shartsharoitini belgilab beradi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni axloqiy jihatdan tarbiyalash vazifasi va mazmuni bolaning ma'naviy dunyosini, uning ongini, axloqiy hislarini, shaxsiy sifatleri va xulqini tarbiyalash va rivojlantirishni taqozo etadi. Bu tarzda umumiy vazifalar yosh guruhlari bo'yicha aniqlashtiriladi va o'quv tarbiya jarayonining mazmunida o'z aksini topadi. Axloqiy tarbiyaning asosiy tamoyillari quyidagilar:

- g'oyaviy va tarbiyaviy ishning ma'lum maqsadga qaratilganligi;
 - ta'lim-tarbiya ishiga bola shaxsini hurmat qilgan qolda yondashish;
 - axloqiy tarbiya ishini hayot va zamon bilan hamnafaslikda olib borish;
 - bolalarning faolligi;
 - jamoada tarbiyalash;
 - tarbiyaviy ishning tizimlari va izchilligi;
 - ta'sirchanligi;
 - oila, bog'cha hamda kattalar tarbiyaviy ta'sirining birligi;
- Axloqiy tarbiya vazifalariga quyidagilar kiradi:
1. Bolalarda axloqiy histug'ular tasavvurlar va xatiraharakatlarini tarbiyalash.
 2. Xulq madaniyatini va ijobiy sifatleri tarbiyalash.
 3. Shaxsda axloqiy his-tug'ularni tarbiyalash.
 4. Xulqdagi salbiy tomonlarni bartamoptirish, boladagi ijobiy sharoitlarga suyanish; bola shaxsini har tomonlama rivojlantirishni ko'zda tutish.

Bolalar bog'chasida axloqiy tarbiya berish har xil vositalar yordamida amalga oshiriladi. Avvalo, bolalarni har xil faoliyatlar vositasida kattalar mehnati bilan tanishtirish, mashg'ulotlarda va mashg'ulotlardan tashqari vaqtlarda ta'lim berish, kun davomidagi maishiy, mustaqil, badiiy faoliyatda, ko'ngil ochishlarda qatnashtirish orqali bu ish qal eiladi. Har xil buyramlar. San'at vositalari, ijtimoiy hayot voqealari, bolalar badiiy adabiyoti, musiqa, ashula, gasvriy va amaliy san'at, o'yinchoq va o'yin matcrallari, ommaviy axborot vositalari, oymai jahon va radio, kino va multfilmlar, diafilmlar va boshqalar bolalarning axloqiy tarbiyasiga katta ta'sir ko'rsatadi. Bunday vositalardan ma'lum bir izchillik va tizimlilik bilan foydalanilgandagina bolalarning axloqiy tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatish mumkin. Yuqoridagi aytilganlardan xulosa shuki, axloq odob o'zbek millati hayotining mazmuni hisoblanadi. Qayerda, qaysi jamiyadda, qaysi davlatda yaxshi xulq qaror topsa, o'sha jamiyaddagi kishilarning hayoti farovon, turmushi tinch, odamlari boy-badavlat bo'ladi.

3. Axloqiy tarbiya berish metodlari.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga axloqiy tarbiya berishda har xil metod va usullardan foydalaniladi. Axloqiy tarbiya metodlari — bolalarning axloqiy tasavvur va bilimlarini egallab olishi, ularda madaniy xulq va ijobiy munosabatlarni, shaxsning axloqiy his-tug'ulari va sifatlarini tarbiyalashga qaratilgan faoliyat usulidir. Axloqiy tarbiya metodlari quyidagi guruhga bo'linadi. 1-guruh: axloqiy tasavvur va bilimlarni, ularni bajarish xohishini shakllantirishga qaratilgan metodlar. 2-guruh: axloqiy his-tug'ular va munosabatlarni rag'batlantirishga qaratilgan yordamchi metodlar. Hamma guruh metodlari axloqiy his-tug'ular va shaxsiy sifatleri tarbiyalashni ta'minlaydi. Shuningdek, ko'rsatmali, og'zaki metodlar, tushuntirishni ko'rsatish bilan qo'shib olib borish. Tarbiyachining hikoyasi, o'qib berish, axloqiy mavzularda suhbatlar (rasmga qarab, tajribaaga asoslanib, o'qilganlar bo'yicha), kuzatish, rasmlarni namoyish qilish, bolalar adabiyoti va hayotdagi ijobiy misollardan foydalanish asosida olib boriladi. Yuqorida keltirilgan hamma metodlar orqali bolalarga axloqiy me'yor va qoidalar, ijtimoiy hayot voqealari o'rgatiladi, ularda axloqiy tasavvur va tushunchalar shakllantiriladi. Bu metodlarga quyidagi asosiy talablar qo'yiladi: bolalarning yaxshilik va yomonlik to'g'risidagi tasavvurlarini e'tiborga olish, aqliy, xulq-atvor me'yorlarini muhkama qilish uchun maxsus yaratilgan vaziyatda bolalarning o'zlarini faol qatnashtirish, har bir bolaning his-tug'usiga ehtiyoqlik bilan munosabada bo'lish. Bolani noo'rin tanqid qilish, uning ustidan kulish, unga nisbatan e'tiborsizlik qilish

yaramaydi. Hamma metodlardan ma'lum izchilik bilan kompleks ravishda foydalaniladi. Har bir metod o'ziga xos bo'lib, ma'lum vazifani bajaradi. Buni bir qator misollar orqali ko'rib chiqamiz. Tushuntirish ko'pincha bolalarga yangi axloqiy tushuncha, me'yor, qoida bayon qilib borilayotganda ishlatiladi. Tushuntirish kattalarning jonli so'zi va namunasiga asoslanadi. Masalan: ro'paradan kelayotgan tanish kishiga xushmuomalalik bilan salom berish uchun avvalo, bir oz to'xtab, u kishining yuziga qarab kulimsirab "Assalomu alaykum" deyish va yana yo'lida davom etish kerak. Tushuntirish va ko'rsatish tabiiy holda bo'lishi kerak. Axloqiy mavzulardagi subhatni maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning hamma guruhlarida qo'llash mumkin. Tushuntirish yorqin bo'lib, bolalarning his-hayajoniga yetarlicha ta'sir etishi kerak. Bu metodning asosiy vazifasiga quyidagilar kiradi: bolalarda ijobiy-axloqiy hislarni uyg'ota olish, ertak kahramonlariga hamdardlik bildirish hamda yutug'idan quvonish va muvaffaqiyatsizligiga birgalashib achinish.

bolalarga tushunarsiz bo'lgan ayrim ayrim axloq qoidalarining mazmunini ochib berish;

Axloqiy mavzulardagi hikoyalardan mashg'ulotlarda, sayrlarda, bolalarning o'z hayoti bilan bog'liq bo'lgan joylarda foydalanish. Axloq mavzularidagi subhatlar orqali bolalar axloq me'yorlari va qoidalarini, ijobiy xulq shakllarini egallabgina qolmay, shu bilan bir qatorda ularda axloq qoidalari va me'yorlariga nisbatan talab yuzaga keladi. Bolalarning axloqiy tajribalarini kengaytirib borish xulqning axloqiy sabablarini aniqlab borish kerak. Subhat jarayonida bolalar o'z fikr mulohazalarini aytishlariga keng imkon beriladi. Shunda ular har bir xatibarakatini ongli ravishda, axloq me'yorlari va qoidalari doirasida bajarishga urinadilar. Shuningdek, bolalarga badiiy adabiyotlarni o'qib berish, san'at asarlari va amaliy san'at buyumlarini tomosha qilish, musiqa va ashula eshitish bolalarda estetik hisni uyg'otadi hamda axloqiy qoida va me'yorlarni singdirib boradi. Amaliy va o'yin metodlari — o'yin mashqlar, muammoli vaziyatlar, izlanuvchanlik faoliyati, pedagogik masalarni yechish, didaktik va harakatli, sahnalashtirilgan o'yinlar, insenirovka bolalarning hamma faoliyatiga rahbarlikni ham shu guruh metodlariga kiritish mumkin. Metodlar axloqiy tasavvur va tushunchalarni mustakamlashga, bolalarda axloqiy tajribani to'plashga, axloq me'yorlari va qoidalarini ongli ravishda egallab olishga yordam beradi. O'yin kichik bog'cha yoshidagi bolalar uchun masq hisoblanadi va axloqiy xulq va odatlarni tarbiyalashning eng ta'sirli usulidir. Unga qoidalarni masq qildirish foydali odatlarni qaytarish kabilar kiradi. Muammoli vaziyat o'zining ahamiyati jihatidan

masqqa juda yaqin turadi, ammo uning o'ziga xos tomoni bolada faollik, ijodkorlik, mustaqillik namoyon bo'lishi uchun sharoit yaratadi. Dastlab hikoya — vaziyat (ugallanmagan hikoya) tavsifi etiladi, masalan, birorta hikoya ma'lum yerida to'xtatiladi. Tarbiyachi bolalarga hikoyadagi qahramonlar xulqini baholashni tavsifi etadi. Bolalarning javoblari muhkama etiladi va hikoyadagi ijobiy insoniy xulq haqida bir fikrga kelinadi. Axloqiy tarbiya metodlaridan tarbiyachi bolalarda ijobiy axloqiy sifatlarni mustakamlash bola xulqidagi salbiy tomonlarni bartaraf etish maqsadida foydalaniladi. Bunda tushuntirish, ishonitirish, subhat shakllari qulay bo'ladi. Rag'batlantirish va jazolash axloqiy tarbiyaning qo'shimcha metodi bo'lib, u asosiy metodlarga ta'sir etishning o'ziga xos vositasi bo'lib xizmat qiladi. Tarbiyachi boladagi ijobiy xatgi-harakatni faollashtirish yoki bo'lmasa, bolani yomon qiliqlardan qaytarish uchun rag'batlantirishdan foydalaniladi. Bolalar bog'chasida rag'batlantirish shakllari: maqtash, ma'qullash, bolaga o'yinda bosh rolni berish. Jazo shakllariga esa tanbeq, ma'qullamaslik, yaxshi ko'rgan o'yinchoq'ini bermaslik kiradi. Jismoniy jazo qat'iyon man etiladi. Jazoning bosh vazifasi yuzaga kelgan nizolarni bartaraf etish, yangisining yuzaga kelishiga yo'l qo'yimaslik.

Axloqiy tarbiya jarayonini insoparvarlashtirish, ya'ni pedagog va bolalarning o'zaro munosabatlari bolaning shaxsiga nisbatan hurmat bilan qarashga asoslanishi kerak.

Pedagogik jarayonni shunday tashkil etish kerakki, unda bolaning o'zi ijobiy odatlarni egallab borish, salbiy xususiyatlarni yo'qotishga intilsin.

Axloqiy tarbiya bolaning ijobiy xulqiga asoslanib amalga oshirilishi zarur. Bolani tarbiyalash uchun yaxshi hissiy muhit yaratish kerak. Jazolash va qo'rqitish bilan ijobiy axloqiy sifatlarni gartbiyalab bo'lmaydi. Bolada axloqiy odatlarni shakllantirish uchun undagi ma'lum odatlarga asoslanish kerak. Ijobiy odatlarni yuzaga keltirish uchun qiziqarli faoliyatlarni tashkil etish kerak.

Axloqiy odatlarni tarbiyalashning pedagogik shartsharoitlari quyidagilardan iborat: Shunday qilib, bolalarning axloqiy tasavvur va tushunchalarni egallab olib, uni kundalik odalga aylantirishlari uchun bolalarning kattalar rahbarligidagi faoliyatni tashkil etish lozim. Demak, tarbiyachi bola shaxsida axloqiy his-tuyg'ularni tarbiyalash uchun hamma vosita va metodlarni qo'llasa, yaxshi xulq namunalari o'rgatish ancha oson kechadi.

1. Estetik tarbiyaning mazmuni, mohiyati va ahamiyati.

Estetik tarbiya keng tushuncha bo'lib, voqelikdagi, san'atdagi, tabiadagi, ijtimoiy va mehnat munosabatidagi, turmushdagi go'zallikni idrok qilish, tushunishga o'rgatish, go'zallikka muhabbat uyg'otish va hayotga go'zallikni olib kirish qobiliyatlarini tarbiyalashdir. Estetik tarbiya o'z navbatida bolalarga har tomonlama tarbiya berishning bir qismi hisoblanadi. U ayniqsa, axloqiy tarbiya bilan uzviy bog'liqdir. San'at va hayot go'zalligi bilan tanishtirib borish bo'lining aqlini, hissiy tarbiyalab qolmay, shu bilan bir qatorda uning xayoli va fantaziyasini ham rivojlantiradi. Bolalarni go'zallikka oshno qilish, ularda hayotiy voqealarni to'g'ri tushunish, o'liyanob his-tuyg'ularni va intilishlarni shakllantirishga yordam beradi. Bolalarda go'zallikni idrok qilishni tarbiyalash orqali ularda boshqa kishilarning kechimalarini his eta bilish, qayg'usini birga baham ko'rish kabi xususiyatlar shakllanib boradi. Estetik rivojlanish shaxsning estetik ongi, munosabati va estetik faoliyatining shakllanishi va takomillashuvida

Estetik tarbiya uzoq vaqtni talab etadigan jarayondir. Shaxsning estetik rivojlanishi ijtimoiy-tarixiy va estetik tajribani ijodiy o'zlashtirish jarayonida yuzaga keladi. Estetik ehtiyoj — kishi borliqini, badiiy faoliyatini, uning har xil ko'rinishlarida estetik idrok etishga undovchi sub'ektiv omildir. Estetik qiziqish shaxsni san'at asarlarini, tevarak-atrofdagi borliqni estetik idrok etishga va estetik faoliyatga yo'naltiradi. Estetik qiziqish ehtiyojini yuzaga keltiradi. Estetik tarbiya tushunchasi bilan bir qatorda badiiy tarbiya tushunchasi ham mavjud. Badiiy tarbiya san'at asarlari adabiyot, musiqa, ashula, tasviriy san'at va boshqa vositalar asosida tarbiyalashdir. Estetik tarbiya — ancha keng, faqat san'at vositasidagina emas, balki qayot, mehnat, kishilarning o'zaro ta'siri vositasida go'zallikni, anglashni tarbiyalaydi. San'atda esa estetikaning turli-tuman masalalari namoyon bo'ladi. Ayniqsa, kishining fikr-irodasi madh etiladi, uning tarbiyalovchi roli ham shunda namoyon bo'ladi. Shuning uchun san'at estetik tarbiyaning mazmuni va vositasi hisoblanadi. Estetik tarbiya axloqiy mehnat va jismoniy tarbiya bilan chambarchas bog'liqdir. Estetik va axloqiy tarbiyaning o'zaro bog'liqligi shundaki, kishining go'zallikni idrok etishdan quvonish, uning boshqa kishilarga yaxshi qilinganidan xursand bo'lishga o'xshab ketadi. Aksincha, go'zallikni ko'ra bilmasilik, undan zavqlana olmaslik yomon ishlarni qilishga olib keladi. San'atning tarbiyaviy kuchi shundaki, odamni hayotdagi voqealarni, hodisalarni chuqur his-hayajon bilan idrok etishga majbur etadi. Estetik tarbiya mehnat tarbiyasi bilan ham bog'liq. Mehnat faoliyati bolalarni quvonitiradi. Go'zallik quvonchisiz mehnat quvonchi bo'lmaydi.

54

Me'nat quvonchi bu turmush quvonchidir. Agar inson estetik jihatdan tarbiyalangan bo'lsa, u har qanday qiyin ishdan ham go'zallikni ko'ra oladi va uni zo'r zavq-shavq bilan bajaradi. Estetik va jismoniy tarbiya o'rtasida mustakam bog'lanish mavjud bo'lib kishining mustakam sog'lig'i uchun muhim sanaladi. Insonning jismoniy kamoloti go'zallikni tasavvur eta olmaydi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning estetik rivojlanishida, ayniqsa, estetik tarbiya emas, hissiy va sensor rivojlanishi to'g'risida o'ylash kerak. Bola yaltiroq bo'yodan xursand bo'ladi, bir maromdagi tovush va harakatlardan hazar qiladi. Bola hayotining birinchi yilida uning sensor qabul qiluvchanligi takomillashib boradi. Bu yoshdagi bolada kechimalarning shakllanishida kattalar muhim rol o'ynaydi. Bola hayotining ikkinchi yilida uning idroki sekin - asta takomillashib boradi. O'rta guruhga kelganda, bolalar estetik idrokning rivojlanishida muhim o'zgarishlar yuz beradi. Ularning estetik idroki ancha shakllangan bo'ladi. Bu yoshdagi bolalar badiiy obrazlarni eng oddiy estetik baholay oladilar. Katta guruhning oxiriga kelganda ular musiqani, badiiy asarlarni diqqat bilan ta'kidlaydilar, tasviriy san'at asarlarini sinchiklab kuzatadilar, ulardagi ijobiy gahramonlarning xatti-harakatlaridan quvonadilar, yomonlikni qoralaydilar.

2. Estetik tarbiyalashning vazifasi maqsadi va metodi.

Estetik tarbiya (lot. "estecio" - go'zallikni his etaman) - shaxsni ijtimoiy voqelik, tabiat, mehnat munosabatlari, turmush go'zalliklarini anglash, idrok etish, to'g'ri tushunishga o'rgatish, ularning estetik didini o'stirish, ularda go'zallikka muhabbat uyg'otish, shuningdek, go'zallikni yaratish qobiliyatlarini tarbiyalash jarayoni. MTMda tashkil etiladigan estetik tarbiya tarbiyalanuvchilarda axlokiy sifatlar, ijobiy xulq-atvor me'yorlarini tarkib topirish, ularning ijodiy qobiliyatlarini tarakkiy etirishga katta ta'sir ko'rsatadi. Estetik tarbiyani olib borish jarayonida tarbiyalanuvchilarda estetik xis-tuygu, estetik didni tarbiyalash, ularning ijodiy qobiliyatlari, estetik ehtiyojlari va go'zallikni sevisish, go'zallikka intilish tuyg'ularini rivojlantirish, estetik madaniyatni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Estetik tarbiyaning maqsadi shaxsning voqelikka estetik munosabatini shakllantirishdan iborat. Tarbiyalanuvchilar urfasida qol mehnat, musiqa, tasviriy san'at ma'lumotlarida, eraklar o'qish chog'ida estetik tarbiyani samarali yo'lga qo'yish imkoniyati mavjud.

Estetik tarbiya xam umuminsoniy va milliy qadriyatlarini qaror toptirishga xizmat qiladi. Ayonki, tarbiya inson ongiga, xis-tuyg'ulariga, tasavvuriga, e'tiqodiga, dunyog'arashiga, xatti-harakatlariga, xulq-atvoriga ta'sir o'tkazishni o'z oldiga maqsad va vazifa qilib qo'yadi. Estetik tarbiya ham

55

ana shu umumiy maqsad va vazifaning tarkibiy qismi sifatida amal qilib, tarixiy-ijtimoiy jihatdan ahamiyatga molik xodisani anglatadi. Shuni ta'kidlash joizki, Qadimgi dunyoda umuman tarbiya maqsadi estetik asosda namoyon bo'lgan. Qadimgi yunonlarda estetik tarbiya maqsadi fuqarolarning har tomonlana rivojlanishiga, "rux va badan" hamohangligini qaror topirishga yo'naltirilgan edi. Aristotel va Platon kabi buyuk mutafakkirlarning ta'limotlarida estetik tarbiya tizimining bir-biridan farqli tomonlari bo'lgani holda umumiylik ham mavjud bo'lib, u yagona estetik orzuni qaror topirishga, yagona axloqiy xulq-atvor va fuqarolik sifatlarini shakllantirishga xizmat qilgan edi. Avvallari estetik tarbiya o'ta tor va bir tomonlana talqin qilinib, ya'ni uni san'at asarlarini to'g'ri idrok etish, bu bilan alohida lazzatlanish yoki biror san'at turini bilib olib, muayyan badiiy ko'nikmalarga ega bo'lish doirasida in'ikos etilar edi. Ba'zan estetik tarbiyaga odamlarda yuksak estetik did-farosadni shakllantirish sifatida qaralar edi. Bularning barchasi badiiy-estetik tarbiyaning vazifa va maqsadlari doirasiga kiradi. Estetik tarbiyaning vazifalari tarbiyaning umumiy maqsadlaridan kelib chiqib, bolalarning yosh va individual imkoniyatlariga qarab belgilanadi.

1. Bolalarni hayotdagi, voqealardagi, tabiat va turmushdagi go'zallikni tushunish, ko'ra bilishga o'rgatish. Ularda estetik his-tuyg'u, did, estetik munosabatlarni tarbiyalash.

2. Bolalarni badiiy ijodning turli janrlarida yaratilgan san'at asarlarini tushunish, sevishtga o'rgatish, ularda estetik ong qirralarini shakllantirish.

3. Bolalarni san'atning turli sohalariga qiziqishi, izlanishini tarkib topirish.

3. Estetik tarbiyaning vositalari.

Shaxsning estetik madaniyatini shakllanishi ko'p jihatdan estetik kamolotiga ta'sir o'tkazadigan tashqi va ichki shart-sharoitlarga bog'liq. Shunday tashqi va ichki shart-sharoitlar estetik tarbiya omillari deb ataladi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning estetik tarbiyalash vazifalarini amalga oshirish uchun ma'lum bir sharoitlarni yaratish lozim. Bolalarni o'rnatgan muhit, turmush estetikasi ana shunday eng muhim omildir. Agar muhit estetiklikka asoslangan bo'lsa, agar bola odamlar orasidagi xushmuomala munosabatini ko'rsa, tevarak-atrofdan olingan taassurotlar ijobiy tavsifga ega bo'lsa, u kichikligidanok estetik borligini o'zi uchun me'yor sifatida qabul qiladi. Turmush estetikasi o'zida ko'plab detallarni qamrab oladi. Shuningdek, bolalarni borligini va uning go'zalligini tahlil etib borishga o'rgatish lozim: "Seni ko'ylagingga qaysi rangdagi tufli mos tushadi, deb

o'ylaysan?", "Uyimiz devoriga ko'prok qaysi rangdagi parda to'g'ri tushadi: ko'kmi yoki yashil?"

Mazkur xolatda bolaning aynan javobining o'zi muhim emas, asosiysi uning e'tiborini rangning mos kelishi yoki kelmasligiga qaratish, shuningdek, bolada u ham go'zallik yaratishi mumkinligi haqidagi xulosani xosil qilishga erishishdir. Estetik tarbiyaning eng muhim omili - tabiatdir. Tabiat bilan doimiy ravishda munosabada bo'lmay turib, estetik jihatdan rivojlanish, estetik tarbiyani uyushirish mumkin emas. Boshqacha aytganda, tabiat hech narsa bilan almashirib bo'lmaydigan go'zallik manbai. U estetik xis-tuyg'u, kuzatuvchanlikni rivojlantirish uchun boy material beradi. Ayniksa, tabiat badiiy obrazlar orkali ifodalansa, yanada uzining estetik jihatini yaqqol namoyon etadi. Masalan: Estetik tarbiyaning vazifalariga quyidagilar kiradi:

Quddus Muxammadiyning "Bolalar" she'rida ana shu jihat yorqin aks etgan: Fyuv-g'uv uchar bolari, Duv-duv uchar bolari. Guldun-gulga qo'nishib, Sharbat ichar bolari. Sen qadrdon do'stimiz, Asaling yeb, o'sdik biz. Yasab berayin quti, Bog'chamizda qol, ari Jonajon tabiat estetik tarbiyaning qudratli vositasi bo'lib xizmat qiladi. Tevarak-atrofdagi tabiat go'zalligi xatto eng kichik bolani ham quvonitiradi. Uning tuyg'ular va xayollarda saqlangan go'zalligi bolalikda ayniqsa, chuqur va yorqin idrok qilinadi, inson bulami butun hayoti davomida esdan chiqmaydi. Sayr, ekskursiya vaqtida tarbiyachi bolalarning diqqatini tabiatning rang-barangligiga, uning o'zgarishi va uyg'unligiga qaratadi, tabiat xodisalariga qiziqish uyg'otadi, unga muxabbat va ehtiyoqkorlik munosabatini tarbiyalaydi, asrab-avaylashga o'rgatadi. Bularning xammasi bolalarning estetik didlarini tarbiyalaydi, ular kishilarning mehnat natijalarini yaqqol ko'rib, atrofdagi go'zallik inson mehnati tufayli yuzaga kelishiga ishonch xosil qiladi. Mana shu jihatdan estetik tarbiyaning yana bir omili sifatida mehnat yuzaga chiqadi. MTM yer maydonchasi va tabiat burchagidagi o'simlik va xayvonlarni kuzatish hamda parvarish qilish bolalarda estetik idrokni, ularga nisbatan to'g'ri munosabatni, go'zallik yaratish xohishini shakllantiradi hamda qizg'in faoliyatga undaydi. Yilning yoz fasllarida polizda, gulzorda, yer maydonchasida mehnat qilish jarayonida ham bolalar estetik zavq oladilar. Kuzda o'z mehnati mevasini yeyish bolaga alohida estetik xuzur bag'ishlaydi. Dala va bog'larga sayrga borganda tabiatning go'zalligi va boyligidan, u yerdagi dehqonlarning yaratuvchilik mehnatlaridan benxoya zavqlanishadi. Estetik tarbiya omillari orasida san'at muhim o'rin egallaydi. San'at - ijtimoiy ong va faoliyatning o'ziga xos shakli bo'lib, tevarak-atrof va borligini badiiy obrazlarda aks ettirishidir. Estetik tarbiyaning eng muhim omili sifatida san'at nafaqat badiiy qadriyatlarini idrok qilish,

balki ularni yaratishni ham o'z ichiga oladi. Badiiy qadriyatlarni yaratishga jamiyat a'zolarining, ayniqsa, yosh avlodning faol ishtirok etishi ularda estetik did- farosat va talab-xotiraning rivojlanishiga, ijodkorlik qobiliyatlarini rag'batlantirishga olib keladi. MTTda bolalarni estetik jihatdan tarbiyalashda san'atning xilma-xil turlari va janrlardan, xususan musiqa va tasviriy sanadan foydalaniladi. Estetik tarbiyaning vositalaridan yana biri kug'irchoq teatridir. Qo'g'irchoq teatri dunyoning ko'plab xalq va elalariga qadim zamondan buyon ma'lum. U jamiyat hayotida muhim ahamiyat kasb etib kelgan. Qo'g'irchoq teatri har kaysi davlatda turli shaklda, turli xajmda, o'ziga xos tarzda taraqqiy etib, rivojlanib kelgan. Maktabgacha yoshdagi bolalarni estetik tarbiyalashda qo'g'irchoq teatri vositasidan samarali foydalanish - bolalarning iqtidori, ob'ektiv borliq haqidagi tasavvuri, dunyovqarashini yanada rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitni yaratishi bilan ahamiyatlidir. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta'biri bilan aytganda: "Yoshlarning ma'naviy olamini bolalikdan boshlab e'zgu g'oyalar asosida shakllantirish va kamol toptirish haqida gap borar ekan, yana bir muhim masala xususida to'xtalib o'tish o'rinni, deb o'ylayman. U ham bo'lsa, dunyoga xayrat ko'zi bilan boqib, undan o'zicha ma'no topishga intiladigan murg'ak farzandlarimizning qiziqishi va xissiyotlariga mos qo'g'irchoq va o'yinchoqlar ishlab chiqarish masalasidir". Zero, qo'g'irchoq teatri vositasida bolaning atrof-muhit, hayot haqidagi tasavvurlari, taassurlari, u yoki bu xodisalarni tushunish, go'zallikni ko'ra bilish va xis etishga ma'suliyat xissi oshadi. Qo'g'irchoq teatirining bolalarning estetik tarbiyalashda nixoyatda kuchli ta'sir etishi uning soddaligi, odatdan tashqari jo'shqinligi va qo'g'irchoqligi, shuningdek, badiiy so'z, musiqa, qo'shiq, raks, tasviriy san'at kabi tarkibiy qismlarning uzviy jipslashib ketganligi bola ko'z o'ngida yaqqol namoyon bo'lisidir. Maktabgacha yoshdagi bolalarning qo'g'irchoq teatri vositasida estetik sifatlarini shakllantirish jarayonida quyidagi bosqichlarning amalga oshirilishi maksadga muvofiqdir:

- o'tkazilishi rejalashtirilgan teatr oldi subhati (bolalarda teatr qaxramonlarining o'ziga xos tabiati, xatti-harakatlari haqidagi tasavvurlarini savol-javob asosida aniqlash);
- teatrlarning ta'sirchan, xis-tuyg'u va mazmuniga boy tarzda o'tkazilishi;
- teatr namoyishidan so'nggi subhat (bolalarning voqealar, ularning mazmun-mohiyatini haqidagi fikrlari).

Shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalarning badiiy didini o'stirishda kitoblar muhim rol o'ynaydi. Kitoblar faqat bolalarning yoshiga mos, mavzu, mazmun jihatidan emas, shu bilan birga bayon qilish usuli hamda bezatilishi

bilan ham ajralib turishi juda muhimdir. Ayniqsa, ikki-uchti yoshli bolalar uchun chiqarilgan kitoblarda so'zlardan ko'ra rasmlarning ta'siri katta bo'ladi. Bola kitobchadagi rasmlarni qayta-qayta o'z o'qioqlariga, kattalarga, qo'g'irchoq'iga "o'qib" berish bilan uning mazmunini o'z xotirasida mustahkamlaydi. Kitobdagi chiroyli, yorqin rasmlar bolalarning badiiy didini tarbiyalaydi. Bolalar tomonidan eng ko'p o'qiladigan kitoblar ertaklardir. Ertaklar qisqa syujetli, tilining hayotiy va jonliqligi bilan ajralib turadi. Bundan tashqari ertak qaxramonlarining bolalarga yaqin va tanish ekanligi ham ular bilan birga hayratlanish, voqealarni qiziqish bilan e'zbilish imkonini beradi. Estetik tarbiya MTMda rasm chizish, qirib yelimlash, loy ishi kabi faoliyatlar orqali amalga oshiriladi. Ana shu nuqtai nazardan bolalarni estetik tarbiyalashda tasviriy san'at muhim rol o'ynaydi. Bolalarning badiiy-estetik tasavvurlari tevarak-atrofdagi jonli va jonsiz narsa-hodisalarni turli usullar (rasm chizish, qirib-yelimlash, loydan narsalar yasash, tikish), an'anaviy (akvarel buyog'i, bo'r, qalam, mo'yqalam, flomaster, rangli qalam va iplar, qog'oz, karton, yelim, igna) va no'an'anaviy (paxta, gubka, barmoqlar yordamida, sham, gungurt cho'plari) vositalar orqali tasvirlashda namoyon buladi. Bularni badiiy-estetik savodxonlikning dastlabki elementlari sifatida qabul qilish mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolalar tasviriy ko'nikma va malakalarni oson o'zlashtiradi. Ikki-uch yoshli bola qalam va mo'yqalamni to'g'ri ushlash malakasini oson egallaydi, undan foydalanishni qiyinchiliksiz o'rganib oladi. Olti yoshda bola bir qancha ko'nikma va malakalar zahirasiga ega bo'ladi va ulardan yangi predmetlarni tasvirlashda kerakli usullarni qo'llab, mustaqil ravishda o'z aqlu idrokiga tayanagan holda foydalanishi mumkin. Tarbiyaviy faoliyatda shunday vositalar qo'llaniladiki, ular shaxsning estetik voqelikka munosabatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tarbiyaviy faoliyatning bunday vositalari estetik tarbiya vositalari deb ataladi. Estetik tarbiya omillari va vositalari o'rtasidagi chegaralar nisbiy hamda shartlidir. Muayyan sharoitlarda estetik tarbiya omillari estetik tarbiya vositalari vazifasini o'tashi, aksincha, bo'lishi xam mumkin.

Yuqorida ko'rsatilgan vazifalar asosida maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning har bir yosh guruhida estetik tarbiya berishning metodlari ishlab chiqiladi:

1. Ongni fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan metodlar.
2. Odattantirish va mashq qildirish metodi (takrorlash, o'rgatish, musobaqalar uyushtirish, iborat, namuna, o'g'it).

3. Rag'batlantirish va jazolash metodi (ma'qullash, ko'ngil ko'tarish, namuna qilish, qat'orning boshida turg'azish, rahmatnoma e'lon qilish, ogohlantirish, tushuntirish, ota-onasiga murojaat etish).

Bolalar bog'chasidagi estetik tarbiyaning asosiy vositalari quyidagilardir:

- * ijtimoiy muhit va turmush estetikasi;
- * san'at asarlari;
- * bolalarning ijodiy faoliyatlari;
- * bayramlar, ko'ngilochar tadbirlar;
- * ma'lum maqsadga qaratilgan va reja asosida amalga oshiriladigan tizimli ta'lim.

Xulosa qilib aytganda, estetik tarbiya bolalarni har tomonlamma barkamol tarbiyalashning muhim omili bo'lib, aqliy, axloqiy, jismoniy tarbiya bilan chambarchas bog'langan holda amalga oshiriladi.⁷

Nazorat uchun savollar:

1. Tarbiya qoidalarini deb nimaga aytiladi?
2. Tarbiyaning qanday qoidalarini mavjud?
3. Tarbiyada izchillik, tizimlilik va uzluksizligi qoidasining ahamiyati nimadan iborat?
4. Tarbiyadan ko'zlangan maqsad nima?
5. Xalq pedagogikasida eng ko'p qo'llanilgan tarbiya usullarini ayting?
6. Tarbiya jarayonining murakkabligini izohlab bering?

Maktabgacha ta'lim tashkilotida ta'lim-tarbiya dasturi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ta'lim va tarbiyalashda dasturining vujudga kelishi. Maktabgacha ta'lim tashkilotida "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi

Reja

1. Maktabgacha yoshdagi bola shaxsining rivojlanishi.

2. Maktabgacha yoshdagi bola shaxsi rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar.

3. Rivojlanishning yosh va uziga xos xususiyatlari.

Tayanch tushunchalar: bola, maktabgacha yoshdagi bola, rivojlanish, maktabgacha yoshdagi bolaning rivojlanishi, omillar, maktabgacha yoshdagi bolaning rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar, yosh, xususiyatlari. "Shaxs" tushunchasi insonga taalluqli bo'lib, psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari va xatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi, muayyan xulq-atvor va dunyoqarashga ega bo'lgan jamiyatning a'zosini ifodalashga xizmat qiladi. Individd shaxs bo'lishi uchun psixik jihatdan rivojlanishi, o'zini yaxlit inson sifatida xis etishi, o'z xususiyatlari va sifatlari bilan boshqalardan farq qilimg'i kerak. Kadrlar tayyorlash milliy modelida shaxs kadrlar tayyorlash tizimining bosh sub'ekti va ob'ekti, ta'lim sohasidagi xizmatlarning iste'molchisi va ularni amalga oshiruvchi sifatida ta'riflanadi.

Maktabgacha yoshdagi bola shaxsining rivojlanishi Malakali kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosati shaxsni intellektual va ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash, uning har tomonlamma rivojlangan shaxs sifatida namoyon bo'lishiga erishishni nazarda tutadi. Mazkur ijtimoiy talabning amalga oshirilishi har bir fuqaroning bilim olish, ijodiy qobiliyatini namoyon etish, intellektual jihatdan rivojlanishi hamda muayyan kasb yo'nalishi bo'yicha mehnat qilish huquqini kafolatlaydi.

Individding ijtimoiy mavjudot sifatida shaxsga aylanishi uchun ijtimoiy muhit sharoitlari va tarbiya kerak bo'ladi. Ana shular ta'sirida individd inson sifatida rivojlanib boradi va shaxsga aylanadi. Rivojlanish shaxsning fiziologik va intellektual o'sishida namoyon bo'ladigan miqdor va sifat o'zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayondir. Mohiyatan rivojlanish oddiydan murakkabga, quyidan yuqoriga, eski sifatlardan yangi holatlarga o'tish, yangilanish, yangining paydo bo'lishi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishi va tarbiyasi eskining yo'qolib borishi, miqdor o'zgarishining sifat o'zgarishiga o'tishini ifodalaydi. Rivojlanishning manbai qarama-qarshiliklarni o'rnatidagi kurashdan iboratdir.

Bola shaxsining rivojlanishi inson ijtimoiy mavjudotidir, degan falsafiy ta'limotga asoslanadi. Ayni vaqtda inson tirik, biologik mavjudot hamdir. Demak, uning rivojlanishida tabiat rivojlanishining qonuniyatlari ham muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, shaxs bir butun mavjudot sifatida baholalar ekan, uning rivojlanishiga biologik va ijtimoiy qonuniyatlari birgalikda ta'sir etadi, ularni bir-biridan ajratib bo'lmaydi. Chunki shaxsning faoliyati, hayot tarziga yoshi, bilimi, turmush tajribasi bilan birga boshqa fojiali holatlar, kasalliklar ham ta'sir etadi. Inson butun umri davomida o'zgarib boradi. U ham ijtimoiy, ham psixik jihatdan kamolga yetadi, bunda bolaga berilayotgan tarbiya maqsadga muvofiq bo'lsa, u jamiyat a'zosi sifatida kamol topib, murakkab ijtimoiy munosabatlari tizimida uziga munosib o'rin egallaydi. Chunki rivojlanish tarbiya ta'siri ostida boradi. Shaxsning fazilatlarini to'g'ri ko'rish va bexato baholash uchun uni turli munosabatlari jarayonida kuzatish lozim. Demak, shaxsni rivojlantirish vazifasini to'g'ri xalq etish uchun uning xulqiga ta'sir etuvchi omillar, shaxs xususiyatlarini yaxshi bilish zarur. Tarbiya bolaga samarali ta'sir etishi uchun o'sish va rivojlanish qonuniyatlarini bilish hamda hisobga olish maqsadga muvofiq. Shunday qilib, rivojlanish va tarbiya o'rtasida ikki tomonlama aloqa mavjud.

Maktabgacha yoshdagi bola shaxsni rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar. Fanda, individning shaxs sifatida rivojlanishiga biologik va ijtimoiy omillarning ta'siri o'rtasidagi munosabatni belgilashga oid munozara ko'pdan buyon davom etmoqda: insonning shaxs sifatida, rivojlanishida ijtimoiy xodisalarining ta'siri kuchli bo'ladimi, yoki tabiiy omillar yetakchi o'rin tutadimi? Balki tarbiyaning ta'siri yuqoridir? Ular o'rtasidagi o'zaro munosabat qanday? Fanda biologik yo'nalish deb nomlangan nuqtai nazar yetakchi o'rinlardan birini egallab, uning vakillari Aristotel, Platonlar tabiiy-biologik omillarni yuqori qo'yadi. Ular tug'ma imkoniyatlar, taqdir, tole har kimning hayotidagi o'zini belgilab bergan, degan g'oyani iltari suradi. XVI asr falsafasida vujudga kelgan preformizm oqimi namoyondalari esa shaxs rivojlanishidagi naslning roli katta baho berib, ijtimoiy muhit va tarbiyaning rolini inkor etadi. Xorij psixologiyasidagi yana bir oqim - bixeviorizm XX asr boshlarida yuzaga kelgan bo'lib, uning namoyondalari, ong va aqliy qobiliyat nasldan-naslga o'tib, insonga u tabiatdan berilgan, deyiladi.

Mazkur ta'limot vakili amerikalik olim E.Tomdaykdir. Pragmatizm oqimi va uning vakillari D.Dyui, A.Kombelar ham shaxs rivojlanishini biologik nuqtai nazardan asoslaydi. Ular rivojlanishni faqat miqdoriy

o'zgarishdan iborat, deb qaraydi. Naslning rolini abso'yutlashitirib, uni inson taqdirida hal qiluvchi ahamiyatga ega deb biladi. Demak, bir guruh so'rtijiy olimlar rivojlanishni biologik (nasliy) omilga bog'laydi. Biologik oqimga qarshi falsafiy oqim vakillari rivojlanishni ijtimoiy omil bilan belgilaydi. Bu oqim vakillari bola shaxsining jismoniy, psixik rivojlanishi u yashaydigan muhitga bog'liq deb ko'rsatadi. Muhit deganda inson yashaydigan sharoitdagi barcha tashqi ta'sir tushuniladi. Shu nuqtai nazardan tarbiya tufayli bolani o'zi yashaydigan ijtimoiy sharoitga moslashtirish mumkin, degan xulosa kelib chikadi. Ular ijtimoiy muhitning roli hal qiluvchi omil deb hisoblaydi. Demak, odam bolaning shaxs sifatida rivojlanib, tarakkiy etib borishi, uning shaxs bo'lib kamolga yetishida nayel (biologik omil), ijtimoiy muhit (bola yashaydigan sharoit), shuningdek, maqsadga muvofiq amalga oshadigan tarbiya ham birdek ahamiyatga ega. Bu omillarning ta'sirini aniqlashda ilg'or pedagogik olimlar, psixolog va faylasfalar ta'limotga suyaniladi. Falsafada shaxsni jamiyat bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy hayotdagi murakkab voqelik deb qaratadi. Ular individning ma'naviy boyligi uning munosabatlariga bog'liq, deb hisoblaydi. Xakikatan ham, shaxs mehnat faoliyati ta'sirida rivojlanadi, kamolga yetadi. Inson sharoitini, sharoit esa odamni yaratadi. Bu esa o'z navbatida inson faolligini namoyon etadi. Zero, shaxs ma'lum ijtimoiy hayot maksulidir.

Jamiyat shaxs kamolotining muayyan imkoniyatlarini ruyobga chiqarishi yoki yo'q qilishi mumkin. Shaxsning shakllanishiga ijtimoiy muhit ham ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy muhitning shaxsning shakllanishiga ta'siri tarbiya asosida kechadi. Zero, birinchidan, tarbiya ta'sirida muhit bera olmagan bilim, ma'lumot egallanadi, mehnat va texnik faoliyat bilan bog'liq ko'nikma va malakalar hosil bo'ladi. Ikkinchidan, tarbiya tufayli tug'ma kamchiliklar ham bartaraf etilib, shaxs kamolga yetadi. Uchinchidan, tarbiya yordamida muhitning salbiy ta'sirini ham yo'qotish mumkin. To'rtinchidan, tarbiya kelajakka qaratilgan maqsadni belgilaydi. Demak, tarbiya bilan rivojlanish bir-biriga ta'sir etadi, bunday tarbiya doimiy va uzluksizdir. Shunday qilib, bola shaxsining rivojlanishida tarbiya ham yetakch o'ringa ega bo'lib, tarbiya tufayli nasl-nasabi, oila muhiti, ijtimoiy muhit ta'sirida har tomonlama rivojlanishga qodir, degan xulosa chiqarish mumkin. Zamonaviy pedagogikada shaxs shakllanishiga doir to'rt yondashuv qaror topgan:

1. **Biologik yondashuv** - inson tabiiy mavjudot bo'lib, uning butun katti-harakatlari tug'ma instinkt va ehtiyojlar natijasidir. Inson jamiyat

tabalariga bo'yusinishga majbur, shu bilan birga tabiiy ehtiyojlarini ham namoyon qilib boradi.

2. Ijtimoiy yopdasha - inson biologik mavjudot sifatida tug'iladi, faqat hayotiy faoliyati davomida boshkalar bilan doimiy muloqot va ijtimoiy guruhlarining ta'siri ostida ijtimoiylashadi.

3. Psixologik yondashuv - insondagi psixik jarayonlar (sezgi, idrok, fikrlash kabilar) tabiiy tavsifga ega, insonning yo'nalganligi - kizikishlari, qobiliyatlari ijtimoiy hodisa sanaladi.

4. Yaxlit yondashuv - shaxs yaxlit tavsifga ega bo'lib, uning rivojiga nafaqat uning faoliyatidagi o'ziga xosliklar, balki turmush tarzi ham ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga ijtimoiy hayot natijalari - motiv, maqsad, qiziqish kabilar ham uning rivojlanishida muhim rol uynaydi. Rivojlanishning yosh va o'ziga xos xususiyatlari.

Muayyan bir yosh davriga xos bo'lgan anatomik, fiziologik (jismaniy) va psixologik xususiyatlar yosh xususiyatlari deb ataladi. Ana shu yosh xususiyatlari hisobga olgan holda ta'lim va tarbiya ishi tashkil etiladi. Shunda bola rivojlanishiga tarbiya ta'siri kuchli bo'ladi. Bolalarning tarbiyasiga to'g'ri yondashish, uni muvaffaqiyatli o'qitish uchun bola rivojlanishidagi turli yoshdagi davrlarga xos xususiyatlarni bilish va uni hisobga olish muhimdir. Chunki bola organizmining o'sishi ham, rivojlanishi ham, psixik taraqqiy etishi ham turli yosh davrlarida xilma-xil bo'ladi. Abu Ali ibn Sino, Yan Amos Komenskiy, K. D. Ushinskiy, Abdulla Avloniyalar ham bolani tarbiyalash zarurligini uqitib o'tgan. Bolaning o'ziga xos xususiyatini hisobga olish juda murakkab. Chunki bir xil yoshdagi bolalar ham psixik jihatdan turlicha bo'lishi mumkin.

M: ko'rish va eshitish qobiliyati, faolligi, tez anglash, sust fikr yuritishi, xovliqima yoki vazminligi, sergap yoki kamgapligi, serg'ayrat yoki g'ayratsizligi, yalqov yoki tirishqoqligi, pala-partish va chala ishlaydigan, yig'inchobligi yoki isha tez kirishib ketishi kabilar nerv faoliyati tizimining ta'siri bo'lib, tarbiyachi ularni bilishi zarur.

Bolaning individual, o'ziga xos xususiyatini bilish uchun temperamentning umumiy tiplari va bolaning o'ziga xos xususiyatini o'rganisnetodikasini bilish muhim. Temperament (lot. "temperamentum" - qismlarning bir-biriga munosabati) shaxsning individual psixologik xususiyatlari majmuidir.

Maktabgacha yoshdagi bolaning jismoniy va psixik kamoloti shartli ravishda quyidagi davrlarga bo'linadi:

- go'daklik (1 yoshgacha);
- bolalik yoshi (1-2 yosh);
- ilk yosh guruhi (2-3 yosh);
- kichik yosh (3-4 yosh);
- o'rta yosh (4-5 yosh);
- katta yosh (5-6 yosh);
- maktabga tayyorlov davri (6-7 yosh)

Go'daklik davri bolalarning rivojlanishidagi uziga xosliklar. Insonning rivojlanish davri ona qornidan boshlanadi. Bola ona qornida to'qqiz oy mobaynida juda tez rivojlanish jarayonini va murakkab taraqqiyot davrini o'taydi. Bu davrda ham bola ma'lum darajada tashqi muhit ta'sirida bo'ladi. Shuning uchun ham bu ta'sirning ijobiy bo'lishini ta'minlash lozim. Bir yoshgacha bo'lgan davrda bolaning rivojlanishi asosan oila muhiti ta'sirida bo'lib, u ona suti bilan ozlanishi lozim. Bola bu davrda nutqga ega bo'lmasa ham nutqni tushunish, anglash, harakatlarni idrok etish, oila a'zolarini tanish qobiliyatiga ega bo'ladi. Shuning uchun ham go'daklik davridan boshlab uch yoshgacha bo'lgan davrda bolaning nutqi va tafakkuri jadal rivojlanadi. Bola bir yoshgacha bo'lgan davrda dastlabki so'zlarni aytib boshlaydi. Bu davrda kattalar, asosan, oila a'zolari go'dakni to'g'ri parvarish qilishni yo'lga qo'yishlari lozim. Oilada bolani tarbiyalashda ota-onalar bilan bola o'rtasida qalban yaqinlikka erishish lozim. Ota-onalar hech qachon tarbiyani o'z xoliga tashlab qo'ymasligi, ya'ni bolaning ilk yoshligidan bu jarayonga kirishish talab etiladi. Chunki, bola oilada birinchi hayotiy tajribani o'rganadi, kuzatadi va o'zini turli xil vaziyatlarda qanday tutish kerakligini o'rganadi. Bola nimaga o'rgatilsa, uni aniq, hayotiy misollar bilan mustakamlash zarur, ya'ni bola kattalar aytgan gaplariga amal qilishlari, shaxsan tarbiyaning samaradorligini ta'minlaydi. Ilk yosh guruhi (2-3 yoshli (bolalar)ning rivojlanish xususiyatlari). Bu davr o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bir yoshdan ikki yoshgacha bo'lgan davr mobaynida bolaning nutqi va o'zgarlar tomonidan aytilgan so'zlarni tushunish qobiliyatlari jadal rivojlangan bo'lsa, 2-3 yoshga kelib, o'zgarlar nutqiga taqbid qilish jarayoni boshlanadi, bola musiqa, badiiy so'z ta'siriga tez beriladi. Shuning uchun ham unta xuddi shu davrdan boshlab she'rlar aytish hamda raqsga tushishni o'rgatish lozim. Ularda kattalarga jo'r bo'lib qo'shiq aytish, musiqa muvofiq harakat qilish, ohangni his etish ko'nikmasi shakllanadi. Bu yoshdagi bolalarni bir joyga jamlaganda ular orasida o'zaro muloqotga kirishish ko'nikmalari shakllana boshlaydi. Ta'lim-tarbiyaviy ishlar bolalarda shakllana boshlagan xuddi ana shu ko'nikmalarni rivojlantirish va ularni malakalarga aylantirishga yo'naltirilmog'i lozim.

Kichik guruh: (3-4 yoshli bolalar)ning rivojlanish xususiyatlari. Bola yoshga qadam qo'yganda jismoniy o'sishi bir qadar sekinlashadi. Ulardagi mustaqillik ortib boradi, xissiyot hamda sensor idroki rivojlanib boradi. Jamoa bo'lib yunash ko'nikmalari shakllanadi. O'yin asosida amalga oshiriladigan mehnat faoliyatini farqlash imkoniyati kengayadi. Tasviriy faoliyat hamda ko'rish-yasash faoliyatining dastlabki ko'rinishlari namoyon bo'ladi. Uch yoshli bolalarning diqqati kisman markazlashadi, xotirasi mustahkamlanib boradi, moddiy borliqni idrok etish jarayoni boshlanadi, faraz qilish imkoniyatlari vujudga keladi. Bunda o'yin faoliyati yetakchi rol oynaydi. Mazkur dastur xuddi mana shu faoliyatni kengaytirishga va rivojlantirishga keng yo'l ochadigan ta'limiy mashg'ulotlar tizimini belgilab berishga yunalirilgan.

O'rta guruh (4-5 yosh bolalar)ning rivojlanish xususiyatlari. Bola to'rt yoshga yetach, uning jismoniy o'sishi bir muncha jadallashadi. Bu davrda bolaning miyasi tez rivojlanadi. Katta yarim sharlar pushtogining faoliyati takomillashib boradi. Boladagi asosiy harakatlarning rivojlanishida jiddiy-sifat o'zgarishlar sodir bo'ladi, ularni bajarishda tabiiylik ortib boradi, bolalarda qiyoslash ko'nikmasi shakllanadi. Bu yoshdagi bolalarning nutqi ravon, xotirasi ancha teran, mustaqil fikrlash darajasi bir qadar rivojlangan bo'ladi. Barcha harakat va faoliyatlarni uzi mustaqil bajarishga intiladi. Bu yoshda bola nixoyatda serharakat, o'yinqarok, o'ta qiziquvchan bo'ladi. U har qanday tadbirga bajonidil qamashadi. Shuning uchun ham ularni to'g'ri o'vqatlantirish, o'z vaqtida uxlatish, salomatligini muhofaza qilish, ruhiy holatini nazorat qilib borish, quvnoq kayfiyatda bo'lishini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Ular bilan olib boriladigan mashg'ulotlarning mazmunini xuddi mana shunga yo'naltirish maqsadga muvofiqdir. Katta guruh (5-6 yosh bolalar)ning rivojlanish xususiyatlari.

Bolalarning umurtqa suyaklari qotmaganligi tufayli tez qiyshayib qolishi mumkin. Shuning uchun ham suyaklarning to'g'ri usishini ta'minlashga alohida e'tibor berish kerak. Ularning yuragi chakalok yuragiga nisbatan 4-5 barobar kattalashgan, biroq muskullari xali yetarli darajada mustahkamlanmagan bo'ladi. Olti yoshga yetganda miya pushtogining asab katakchalari rivojlanib, og'irligi va tashqi ko'rinishidan kattalarnikiga yaqinlashadi. Shuning uchun ham bolaning asablariga juda ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish talab etiladi. Uning talaffuzi aniq nutqi ravon bo'lishini ta'minlash kerak. Bolaning bu faoliyatida nuqson bo'lgan takdirida uning oldini olish choralarini ko'rish lozim. Bu yoshdagi bolalarning so'z boyligining rivojlanishiga alohida e'tibor berish lozim. Ularning nutqidagi so'zlar

bolaning fikr ifodalash ehtiyojlarini to'la qondirishi kerak. Bu davrda bolalarning matematik tafakkuri, hisoblash ko'nikmalarini rivojlanishi lozim. Dastlabki iqtisodiy tushunchalarga ehtiyoj seziladi. Bolaning faraz qilish qobiliyatini jadal rivojlantirishga alohida e'tibor karatish maqsadga muvofiqdir.

Maktabga tayyorlov guruhi (6-7 yosh bolalar)ning rivojlanish xususiyatlari. Bola hayotining yetinchi yilida undagi harakatlar ko'lamini kengayadi va aniqlashadi, uning jismlida harakatlarning o'zaro moslashuvi boshlanadi. 6-7 yoshli bolalar uzini idora qilish va o'z harakatlarini nazorat qilish imkoniyatiga ega bo'la boshlaydi. Bu yoshdagi o'g'il bolalarda mustaqil faoliyat ko'rsatish, tashabbuskorlik rivojlanadi hamda kattalar fikrini tinglash ixtiyوقي shakllanadi. Bu yoshda bola chinigadi, qiziquvchan bo'ladi, o'z salomatligini nazorat qila oladi, Uning idrok kuchi va tafakkuri jadal rivojlanadi, moddiy borliqni bilishga intila boshlaydi. Bolalarda gilyemik malakalar shakllana boradi. Bolani maktabga tayyorlash jarayonida ular faoliyatining yangi turi bo'lgan ta'lim olishga o'qishga ixtiyoyoq uyg'otish lozim. Bu o'rinda bolalarni ruhan ta'lim jarayoniga kirishishga tayyorlash maqsadida dastlabki o'quv elementlarini o'rgatish lozim. Har qanday olti yoshli bola maktabga qabul qilinishi mumkin. Buning uchun u jismonan, ruhan hamda aqliy jihatdan ta'lim olishga tayyor bo'lishi kerak. Bolalarning maktabga tayyorgarlik darajasini aniqlashda tashxis markazlarining xulosalariga tayanish lozim. Shu bilan bir qatordamaktabning moddiy texnik bazasi olti yoshli bolalarga ta'lim berish imkoniyatiga ega bo'lishi shart. Tarbiyachining pedagogik-psixologik bilim darajasi, axloq-odobi va shaxsiy sifatleri olti yoshli bolalarga ta'lim va tarbiya berish uchun loyiq bo'lganda, u olti yoshli bolalarni o'qitish huquqiga ega bo'ladi. Shuning uchun ham 6-7 yoshli bolalar, ularni qabul qiladigan maktablar hamda bu bolalarni o'qitadigan tarbiyachilar pedagogik-psixologik muqol nazardan alohida-alohida diagnostika qilinishi va shundan keyingina ta'lim jarayoniga kiritilishi kerak. Demak, maktabgacha yoshdagi bola shaxsining rivojlanishi o'ziga xos, murakkab jarayon sanaladi. Maktabgacha ta'lim yoshi bolalarining rivojlanishi inson ijtimoiy mavjudotidir, degan faktlar ta'limotga asoslanadi.

Bu yoshdagi bolalarning tulaqonli rivojlanishida biologik (irsiyat), ijtimoiy (ijtimoiy muhit) va tarbiya kabi omillar muhim ahamiyat kasb etadi. Qolaversa, maktabgacha ta'lim yoshining o'zi ham yettila o'ziga xos, alohida davrlarga ajratiladi. Shu sababli maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning o'qitish va tarbiyalash ishiga mas'ul bo'lgan shaxslar - tarbiyachi va

ota-onalar, vasiylar bolalarning yosh davri xususiyatlaridan to'la xabardor bo'lishlari zarur.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar:

1. Rivojlanish va shaxs rivojlanishini ta'riflang.
2. Quyidagi fikrlarga qo'shilasizmi? "Agar bolalar muntazam tanqidi qilinsa, aldashga o'rganadi"; "Agar bolalar qanday bo'lsa, shundayligicha qabul qilinsa, dunyoni go'zal ko'rishga o'rganadi"; "Agar bolalarga xurmat bilan munosabatda bo'linasa, ular olijanob va salbiy bo'lishni o'rganishadi".
3. Shaxs faoliyati haqida so'zlab bering.
4. Maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanish xususiyatlarini tavsiflang.
5. Shaxsning ijtimoiylashuvini qanday tushunasiz?

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning rivojlanishi sohalari.

Rivojlantiruvchi muhiini MTTda tashkil etish. MTTda asosiy faoliyat turlari

Reja

1. Tarbiyachi va uning jamiyada tutgan o'rni.
2. Tarbiyachi va uning shaxsiga qo'yiladigan talablar.
3. Maktabgacha ta'lim muassasalari xodimlarini tayyorlash tizimi.

Tayanch tushunchalari: Tarbiyachi, tarbiyachining jamiyada tutgan o'rni, shaxs mutalakkirlari tarbiyachi to'g'risidagi fikrlari, tarbiyachi shaxsiga qo'yiladigan talablar, tarbiyachi shaxsini tayyorlash tizimi.

1. Tarbiyachi va uning jamiyada tutgan o'rni.

Tarbiyachi yosh avlodimizni xalqimizning munosib farzandlari qilib tayyorlashdek muhim, faxrli va ish bilan birga mas'uliyatli vazifani bajaradi. Tarbiyachining siyosiy yetukligi bolalarni tarbiyalash sifati uchun xalq hamda jamiyat oldidagi o'z mas'uliyatini anglashga, ta'lim-tarbiya vazifalarini ijodiy yondashishga, o'z mahoratini doimo takomillashtirib borish va ishdagi o'rnoqlarni o'sishga yordam beradi. Demak, tarbiyachi avvalo, bilimni bo'lishi, o'zi yashab turgan ulkan hayotini bilishi, tabiat va jamiyatning qonuniyatlarini tushunishi, ijtimoiy faol bo'lishi, umumiy va maktabgacha tarbiya pedagogikasini, bolalar ruhiyati va fiziologiyasini egallashi va bolalarning holatlarini tahlil qilishga ilmiy nuqtai nazardan yondashuvi bolani har tomonlama rivojlantirish muvaffaqiyatini amalga oshirishga imkon beradi. Tarbiyachi va unga qo'yilgan hozirgi zamon talablari

Mustaqillik munosabati bilan respublikamiz rahbariyati o'qituvchilar va tarbiyachilarning faoliyatini yuqori baholamogda. Yosh avlodni komil inson qilib, kamolot sari yetaklashdagi erishgan yutuqlari uchun o'qituvchi va tarbiyachilar, metodist o'qituvchi, katta o'qituvchi, metodist tarbiyachi va boshqa shunga o'xshash unvonlar bilan taqdirlanadilar. Ularga respublika miqyosidagi unvonlar beriladi. Xalq ta'limi xodimlari orasidan respublika, viloyat, tumon kengashlariga deputatlar saylanish, ularga bo'lgan chuqur hurmat va ehtiromni bildiradi. Respublikamizda amalga oshirilayotgan tub islohotlar bugungi kunda bog'chada, akademik litsey va kasb-hunar kolleji hamda oliy o'quv yurtlarida shakllanayotgan avlod ijodiy xulq-atvor me'yorlari va qoidalarini, ilmiy bilim asoslarini, kasb-hunar malaka va ko'nikmalarini har tomonlama mustaqil egallab borishini talab qiladi. Buning uchun o'sib kelayotgan yosh avlodni bilimlar bilan qurollantirish milliy qadriyatlarimiz, ma'naviyatimizni

titlash jahon madaniyati, milliy madaniyatimiz durdonalari bilan tanishtirish, ularni jismoniy sog'lom ma'naviy yetuk qilib tarbiyalashdek vazifalar qo'yildi. Davlat ahamiyatiga molik bunday vazifani amalga oshirishda umumta'lim maktablari bilan bir qatorda xalq ta'limining boshlang'ich bo'limi bo'lgan bolalar bog'chalari muhim rol o'ynaydi.

2. Tarbiyachi va uning shaxsiga qo'yiladigan talablar.

Ta'lim tizimi rivojlanishi maktabgacha talim tizimida ham ulkan islohotlarni olib kiritishiga sabab bo'lmogda. Bu islohotlarga esa maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyachilarini oldiga bir qancha vazifa va talablar qo'yilmogda. Bu jarayonda endi har bir tarbiyachi o'zini ustida ishlashi va mahoratini oshirib borishi davlatimiz maktabgacha tarbiya muassasalari oldiga qo'ygan talablarni amalga oshirishning garovidir. Maktabgacha tarbiya muassasalari tarbiyachilariga quyiladigan talablarga quyidagilar kiradi:

- ♣ Bolaning sog'lig'ini saqlash va mustaqamlash
- ♣ Aqliy qobiliyatini o'stirish.
- ♣ Milliy qadriyatimiz va ma'naviyatimizning g'oyaviy-aqliy tamoyillariga mos keluvchi e'tiqod va qarashlarini tarkib toptirish.

- ♣ Ona vatanga muhabbatini, ijtimoiy faollikni shakllantirish.

- ♣ Yosh avlodga o'rtoqlik, do'stlik hissiini halollik va mehnatsevarlikni tarkib toptirish.

Demak, yuqorida keltirilgan sifatlarni tarkib toptirish o'sib kelayotgan yosh avlodni tarbiyalash vazifasining hamma tomonlarini qamrab ololmaydi. Lekin tarbiyachi ishlarga asoslanib, bolalarni mustaqil hayotga va mehnatga tayyorlash ishini ma'lum bir maqsad bilan samaraliroq amalga oshirish mumkin. Mustaqillik munosabati bilan o'qituvchi va tarbiyachilarning ma'naviy o'sishlariga va moddiy ahamiyat berilmogda. Masalan, Respublikamizda 1992 yil 1 oktabrni o'qituvchi murabbiylar kuni deb nomlanishi hamda xalq maorifi xodimlarning maoshlari oshirilib turmushlari yaxshilanib bormogda.

Birinchi prezidentimiz I. A. Karimov o'zining "Buyuk kelajagimizning huquqiy kafolati" nomli risolasida shunday yozadi: "Tarbiyachi — ustoz bo'lish uchun boshqalarning aql-idrokini o'stirish, ma'rifat ziyosidan bahramand qilish, haqiqiy vatandor, haqiqiy fuqaro etib yetishtirish uchun, eng avvalo, tarbiyachining o'zi ana shunday yuksak talablarga javob berishi, ana shunday buyuk fazilatlarga ega bo'lishi kerak". Demak, bola shaxsini shakllantirishda tarbiyachi alohida ahamiyat kasb

etadi. Ayniqsa, har bir bolaning shaxs sifatida shakllanishida javobgar ekanligini taqozo etadi. Shunga ko'ra tarbiyachi bolalarga kundalik hayotda, o'yinlarda, mashg'ulotlarda, birgalikdagi mehnat faoliyatida, ular bilan bo'ladigan muomalada, mulqotda ibrat, namuna bo'lishi bolani har tomonlama diqqat bilan o'rganishi, uning shaxsiy xususiyatlarini, qobiliyatlarini bilishi, pedagogik nazokatini namoyon qilishi, bolalarning xulq-atvori ish natijalarini haqoniy baholashi va ularga o'z vaqtida yordam ko'rsata olishi hamda oilaviy ahvoli bilan qiziqishi zarur hisoblanadi. Demak, "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" g'oyalarni amaliyotga tatbiq etish respublika ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar muvaffaqiyatini ta'minlash ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan tarbiyachi murabbiylarning ma'naviy qiyofasi, imidji hamda kasbiy mahoratlariga va kompetensiyasiga ham bog'likdir.

3. Maktabgacha ta'lim muassasalari xodimlarini tayyorlash tizimi.

Bolani tarbiyalash nihoyatda qiyin va murakkab jarayon bo'lib, juda qadimdan ushbu faoliyatga jamiyatning yetuk kishilari jalb etilgandir. Xususan, qadimgi Gretsiya va Rim tarixidan yaxshi bilimizki, miloddan avvalgi davrlarda ham yosh avlod tarbiyasi o'zining ma'naviy qiyofasi va aqliy qobiliyati bilan jamiyat a'zolari o'rtasida yuksak hurmat ehtiromga sazovor bo'lgan kishilar, ya'ni donishmandlar zimmasiga ishonib topshirilgandir. Ushbu holat yosh avlod tarbiyasi uning tashkil etilishi mazmunini faqat shaxs kamolotini emas, balki jamiyat taraqqiyotini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini anglatadi. O'zbekiston Respublikasida ham tarbiyachi-murabbiy kadrlarni ma'naviy qiyofasi, aqliy salohiyati hamda kasbiy mahoratiga nisbatan jiddiy talablar qo'yilmogda. Bu borada Birinchi Prezident I.A. Karimovning "Tarbiyachilarning o'ziga zamonaviy bilim berish, ularning ma'lumotini oshirish kabi paysalga sohib bo'lmaydigan dolzarb masalaga duch kelmogdamin... O'qituvchi-tarbiyachi bolalarimizga zamonaviy bilim berishi uchun avvalo, murabbiyning ana shunday bilimga ega bo'lishi kerak" deb aytilgan fikrlarini eslash joiz. Yuqoridagi qayd etilgan fikrlardan bugungi kun tarbiyachisi shaxsiga nisbatan qo'yilayotgan talablarning naqadar muhimligini anglash lozim.

Demak, tarbiyachi-maxsus pedagogik, psixologik va mutaxassisligi bo'yicha yetuk bilimli va yuksak fazilatli shaxs sanaladi. Shuning uchun zamonaviy tarbiyachi murabbiy qiyofasida quyidagi fazilatlarni namoyon etish olishi kerak. Zamonaviy murabbiy o'zini mutaxassisligi bo'yicha chuqur puxta bilimga ega bo'lish, o'z ustida unimsiz ishlashi kerak. Tarbiyachi maktabgacha tarbiya pedagogikasi va psixologiya-fiziologiya fanlarining asoslarini

bilish, ta'lim-tarbiya jarayonida bolalarning yoshi va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda faoliyatni tashkil etishi kerak. Tarbiyachi ta'lim-tarbiya jarayonida samarali shakl, metod va vositalardan unumli foydalana olish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Tarbiyachi yuksak darajadagi pedagogik mahoratga, chunonchi kommunikativlik layoqatiga ega bo'lish, pedagogik texnika, nutq, yuz, qo'l, oyoq va gavda qarakatlari, mimika, jest, pantomimika) qonuniyatlarini chuqur o'zlashtirib olish lozim. Tarbiyachi bolalarni kuzata oladigan, ularni xulqi, xatti-harakati sabablarini to'g'ri taxli qilib, unga ta'sir etuvchi vositalarni qo'llay oladigan bo'lishi kerak. Yosh avlodni kerakli bilim, malaka, ko'nikmalardan xabardor qilish uchun tarbiyachi nutq madaniyatiga ega bo'lishi va uning nutqi quyidagi xususiyatlarda aks ettira olishi kerak. Nutqning aniqligi. Nutqning irodaviylik. Nutqning sofligi (uning turli sheva so'zlaridan xoli bo'lib, faqat adabiy tilda ifoda etish, jargon, muayyan kasb yoki soha mutaxassislarga xos so'zlar) varvarizm (muayyan millat tilida bayon etiladigan nutqqa o'zga millatlarga xos so'zlarning o'rinsiz qo'llanilishi) vulgarizm (harakat qilish, so'kishda qo'llaniladigan so'zlar) hamda konselyarizm (o'rinni bo'lmagan vaziyatlarda rasmiy nutqda so'zlash) so'zlaridan xoli bo'lishi va pedagogning nutqi sodda, ravon va tushunarli bo'lishi kerak. Nutqning ravonligi. Nutqning boyligi (so'zlash jarayonida maqsadga muvofiq tarzda hikmatli so'zlar, maqollar, ko'chirma gaplardan foydalana olish). Tarbiyachi o'ziga yuklangan vazifani bajarish uchun bolalarda o'sha faoliyatga nisbatan qiziqish uyg'ota olishi, ularning diqqatini jalb qilib faolligini o'stirish bolalarni xulqini xatti-harakatini real baholay olishi kerak. Har bir faoliyat uchun kerakli materialni oldindan tayyorlab qo'yishi yangi bilimni egallagan bilimlari bilan bog'lay olishi hamda bolalar egallab olishi lozim bo'lgan bilim, malaka va ko'nikmalar ularning yosh imkoniyatlariga mos bo'lishi va ularni asta-sekin murakkablashtirib borishi kerak. Tarbiyachi kun tartibini to'g'ri tashkil eta bilishi, bolalar jamoasiga undagi har bir a'zoni e'tiborga olgan holda rahbarlik qila bilishi ularning faoliyati (o'quv, o'yin, mehnat) mazmunli bo'lishi uchun kerakli materiallar bilan ta'minlashi zarur. Bolalarni ruhiy va jismoniy holatini aniqlay bilishi va uni bolalar bilan amalga oshiradigan ta'lim-tarbiyaviy ishlarida e'tiborga olishi lozim. Tarbiyachi kun davomida olib boradigan ta'limtarbiya ishini tahlil qila bilishi va uni rivojlantirish yo'llarni topa olishi kerak. Tarbiyachi otalar bilan muntazam ravishda suhbatlar uyushtirishi, uchrashuvlar o'tkazishi, ularni bolalarga ta'lim-tarbiya berish bo'yicha amalga oshiriladigan ishning mazmunini, metodlari bilan tanishtirib borish, oila tarbiyasidagi ijobiy namunalardan o'zining ta'lim-tarbiyaviy ishlarida foydalanishi mumkin. Tarbiyachi bolalarga

nisbatan xayrixoh munosabatda bo'lish, har bir bola uchun qulay ruhiy sharoit yaratish, xafa bo'lsa ovuntira olish, xursandchilik va xafagarchiligiغا sherik bo'la olish, ayniqsa, kichik guruh bolalariga nisbatan muloyim e'tibori, qat'i, sabr toqatli yumshoq ozinga hazilkash, bolaning kuch imkoniyatlariga ishonch bilan quraydigan bo'lishi kerak. Agar tarbiyachi bolaga mehrbon bo'lsa, bolalar bilan uning o'tasida mehr-oqibat, g'amxo'rlik munosabatlari yuzaga keladi. Bolalar tarbiyasining shaxsiy sifatlarini bilimi, malakasi bolalarga munosabati talabchanligini quyidagicha belgilaydilar, kichik guruh bolalari tarbiyachining ularga bo'lgan mehr-muhabbatiga qarab (u meni qo'zichog'im "deb chaqiradi, mani yaxshi ko'radilar") 4-5 yoshli bolalar tarbiyachini bolalar hayotini yaxshi tashkil etilishiga qarab «Nargiza opamiz bizga ertaklar o'qib beradilar» biz bilan birga o'ynaydilar shuning uchun men ularni yaxshi ko'raman. Katta guruh bolalari tarbiyachini hamma bolalarga adolatlilik bilan yaxshi munosabatda bo'lish, yaxshi ishlarni o'rgatishga, xulqiga, axloqiga qarab bahol beradilar (u ko'p narsalarni o'rgatadi, mashg'ulotlarni yaxshi o'tadi). Eng muhim tarbiyachi bolalarga ishonch bilan qarashi, ularning mehnatsevarligi, mustaqilligi, tashabbuskorligi to'g'ri takdirlashi va mustaqil faoliyat ko'rsatishlari uchun imkoniyat yaratish kerak. Buni bolalar yuqori baholaydi.

Nazorat savollari.

1. Tarbiyachi va uning jamiyatda tugan o'rini qanday tushunasiz?
2. Tarbiyachi-murabbiy to'g'risida mutafakkirlarimizning qarashlarini yoritib bering.
3. Tarbiyachi shaxsiga qanday talablar qo'yilgan?
4. Maktabgacha ta'lim muassasalari xodimlarini kasbiy malakasini tushuntirib bering.

Kasbiy kompetensiya. Kasbiy mulokat, kasbiy mahorat, tartibiyachi, uslubchi, mudira faoliyati va uni boshqaruvi. Pedagog tartibiyachining nutq madaniyati. Pedagog tartibiyachilar kasbiy kompetentligining uch aspekti. Zamonaviy pedagogikada shaxs shakllanishiga doir yondoshuvlar.

Reja

1. Nutq madaniyati tarixidan.
2. Nutq madaniyati hayotiy zarurat sifatida.
3. Tartibiyachi nutqi madaniyati
4. Tartibiyachilarning kasbiy layoqati va kasbiy tayyorgarligi.
5. Tartibiyachining kasbiy sifatlari
6. Tartibiyachilik kasbining axloqiy sifatlari

Nutq, nutq madaniyati, va'zxonlik, notiqlik san'ati, ifodali o'qish, ichki nutq, tashqi nutq, na'v - (arabcha) sintaksis grammatika, nazm - (arabcha) she'r yagari: she'r yati janri, she'r o'lov, nasr - (arabcha) proza, prozaik asar, proza janri, aruz - she'r tuzilishida qisqa va chuqur hiyo (bo'g'in)larning ma'lum tartibda guruhlanib, takrorlanib kelishiga asoslangan vazn sistemasi. aruz vazn, mantiq - (arabcha so'z) tafakkur shakli va qonunlari haqidagi fan, logika.

Ma'lumki, uzoq o'tmishga ega bo'lgan o'zbek xalqi ta'lim-tartibiyaga oid boy merosga ega bo'lib, avlodlarda insonparvarlik, kamtarlik, mehnatsevarlik, do'stlik, mehnatqarat, birodarlik, odoblilik kabi umuminsoniy fazilatlarini tartibiyalab kelgan. Sharq mutafakkirlarining ta'lim-tartibiyaga oid asarlari ham ana shu boy merosning tub negizini tashkil etadi. Lekin mustabid tuzum davrida bu durdona asarlardan, undagi odob-axloqqa oid injuga barobar fikrlardan yetarlicha foydalana olmadik.

Shukrki, milliy istiqbol tufayli o'zbek xalqining ham ko'krigiga shabada tegdi. Tariximizga, madaniyatimizga yangicha nazar bilan qaray boshladik. Shuningdek, o'z yechimini kutayotgan muammolarni ijobiy hal qilishga bel bog'ladik. Barcha sohalar singari ona tilimiz va u bilan bog'liq muammolar ham asta-sekin yechimini topmoqda. Xususan, nutq madaniyatiga doir masalalarni hal qilishda tilshunos olimlarimizning mehnatlari, izlanishlari tahsinga loyiqdir. Taniqli tilshunos olim Nizomiddin Mahmudovning «Til», «Ma'rifat manzillari» nomli, Nusratilla Jumaxo'janing «Istiqbol va ona tilimiz» kabi risolalari ana shu sohada gi izlanishlarning yorqin misolidir. Nutq madaniyati jamiyat madaniy tarqiyoti, millat ma'naviy kamolotining muhim belgisidir. Mamakatimizda ma'naviy-ma'rifiy islohatlar davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi deb e'lon qilingan bugungi kunda nutq madaniyati masalalari har qachongidan ham dolzarblik kasb etadi.

Respublikamizning «Davlat tili» haqidagi Qonuni, «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» va boshqa hujjatlarida ma'naviy-ma'rifiy tartibiy, til masalalariga alohida e'tibor berilgan. Har qanday kadr, eng avvalo, o'z ona tilining chinnakam sohibi bo'lmog'i lozim. Birinchi Prezidentimiz I.A. Karimov O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisining 1997-yil 29-avgustdagi IX sessiyasida so'zlagan nutqida: «O'z fikrini mutlaqo mustaqil, ona tilida ravon, go'zal va lo'nda io'oda eta olmaydigan mutaxassisni, avvalambor, rahbar kursida o'tirganlarni bugun tushunish ham, oqlash ham qiyin»-deb ta'kidlaydi. (Barkamol avlod-O'zbekiston tarqiyotining poydevori.- Toshkent, 1997.- 9 bet).

Nutq madaniyati hozirgi davr tilshunoslik o'zining dolzarb muammolaridan biridir. Bu muammolari hal etish umummadaniyatimiz tarqiyoti, shuningdek, oliy maktablarda, o'rta maxsus o'quv yurtlarida, o'rta maktablar va umuman dars o'tish jarayonini yaxshilash bilan ham bog'liq. Shuni qayd qilish kerakki, bugungi kunda tartibiyachi nutqi madaniyati kursini barcha o'quv yurtlarida o'rgatish quvonarlidir. Chunki notiqlik san'ati sirlarini o'rganish, o'z fikrini bayon qilayotgan, har bir til vositasini kerakli va lozim bo'lgan o'rinda qo'llash, mantiqan barcha sohada xizmat qiluvchi har bir mutaxassis uchun, umuman, har qanday madaniyatli kishi uchun hayotiy zarurat deb hisoblanishi kerak. O'zbek adabiy tili va uning normalarini ilmiy o'rganish ham o'zbek nutqi madaniyati sohasi uchun nihoyatda muhimdir. Adabiy tilning rivojlanish qonuniyatlarining adabiy til me'yorlarining umumiy holatini, undagi turg'un va noturg'un hodisalarni chuqurroq tekshirmay turib adabiy tilning nutq madaniyati haqida gapirish aslo mumkin emas.

Til ham, fe'l-atvor ham odamga qon bilan kirib butun jismu joniga tarqalib ketuvchi an'analar ekan, bularga e'tibor bermaslik, hamisha katta-kichik fojialarni keltirib chiqaradi.

"Tartibiyachi nutqi madaniyati" fanining predmeti, uning maqsadi va vazifalari.

Nutq madaniyati salomlashish madaniyati, ovqatlanish madaniyati kabi muayyan jamiyatga xos bo'lgan, ko'pchilik tomonidan me'yor sifatida qabul qilingan madaniyatlar tizimidagi bir halqadir.

Ana shu halqalarning o'zaro zich munosabatidan shu jamiyatning madaniyati vujudga keladi. Demak, nutq madaniyati ma'lum bir jamiyatning muayyan bir davrdagi milliy madaniyatning tarkibiy qismidir.

Shuning uchun ham bizning ajdodlarimiz nutq madaniyatiga alohida ahamiyat berganlar. Xususan, halifa Abdulmalik nutq madaniyatiga, notiqlik san'atiga ega bo'lmagan, til go'zalligini namoyish eta olmaydigan kishi hokimiyatni boshqarishi mumkin emasligini e'lon qildi. Natijada jamiyada, hokimiyatni boshqarishda, fan

sohasida katta yutuqqa erishish uchun har bir shaxs o'z ona tilining boy imkoniyatlarini to'la egallashi va uni amalda qo'llay olishi shart qilib qo'yildi.

Abu Nasr Farobiy ham "Fozil odamlar shahri" kitobida fozil kishining fazilatlaridan biri sifatida nutq madaniyatini tilga oladi. Bu ana islom olamida uzoq davrlargacha davom etdi. Xususan, Temuriylar davrida ham bola tarbiyasida nutqiy madaniyatni shakllantirishga katta e'tibor berildi. Zahiriddin Muhammad Boburning o'g'li Humoyunga yozgan maktubi, unda Humoyunning maktab yozishga e'tiborsizligi, g'aliz va dabdabali ifodalar qo'llagani qat'iy tanqid ostiga olgani va xatni qanday yozish kerakligi haqida pand - nashiatlar qilgani fikrimizning yorqin dalilidir.

Mustaqillik qo'lga kiritilgandan so'ng Prezidentimiz ko'rsatmasi bilan ta'lim tizimini tubdan yaxshilashga jiddiy e'tibor berildi. Shu tufayli "Kadrlar tayyorlashning milliy dasturi" ishlab chiqildi. Til va tafakkur o'zaro dialektik aloqadadir. Fikr o'stirish bevosita nutq o'stirish demakdir. Shuning uchun ham hozirgi kunda ta'lim tizimida chuqur fikrlaydigan, o'z fikrini erkin va ta'sirchan bayon qilib beradigan yoshlarni tarbiyalashga e'tibor berilmog'da.

Nutq madaniyati haqida fikr yuritishdan oldin nutqning o'zi nima? Uning tili bilan aloqasi qanday, degan savollarga javob berish kerak bo'ladi. Hozirgi kunda til va nutq bir - birlidan izchil ravishda farqlanadi. Bunday farqlanish tilshunoslik fanida mashhur Shveysariya olimi Ferdinand de Sossyurdan boshlandi. U o'zining "Umumiy lingvistika kursi" asarida bu ikki tushunchani bir - birlidan aniq farqlab berdi. Biz bevosita fikr almashish jarayonida ma'lum bir xalqning uzoq davrlardan beri foydalanib kelayotgan aloqa vositasini ishga solamiz. Fikr almashish jarayoni nutqiy jarayon yoki nutqiy faoliyat hisoblanadi.

Nutqiy faoliyat ikki va undan ortiq kishilar o'rtasidagi fikr almashuv faoliyatidir. Har qanday nutqiy faoliyat nutq ishtirokchilari uchun oldindan tayyor holda ajdodlardan meros bo'lib o'tgan, barcha jamoat a'zolari uchun babbaravar xizmat qiluvchi aloqa vositasi orqali amalga oshadi. Demak, so'zlashuvchilar ongida tayyor holda aloqa vositasi mavjud bo'ladi. Ana shu ijtimoiy ruhiy jamiatning barcha a'zolari ongida o'zidan oldingi ajdodlari og'zidan eshitish orqali ko'nikma sifatida mavjud bo'lgan aloqa vositasi tili hisoblanadi. Har qanday tilning fikr almashish jarayonida bevosita voqe bo'lishi nutqidir. Demak, biz real talaffuz qilgan va qulog'imiz bilan eshitgan birliklar nutqiy birliklar sanaladi.

Nutqiy faoliyat uchun muayyan axborotni uzatish va qabul qilishgina kifoya qilmaydi. Nutq faoliyati uchun nimani bayon qilish bilan birga, uni qanday bayon qilish ham katta ahamiyatga ega. Axborotni qanday bayon qilish nutqiy madaniyatning o'rganish ob'jekti sanaladi.

Nutq madaniyati haqidagi ta'limot qadimgi Rim va Afriqadashakllangan bo'lsa ham, unga qadar Misrda, Assuriyada, Vavilon va Hindiston mamlakatlarida paydo bo'lganligi notiqlik san'atitajribasidan ma'lum. Bu davrda davlatning, savdo-sotiqning, sudishlarining nihoyatda taraqqiy etishi notiqlikni san'atdargajisiga ko'tardi. Chunki u paytlarda davlat arboblarning obro'-e'tibori va yuqori lavozimlarga ko'tarilishi ularning notiqlikmahoratiga ham bog'liq bo'lgan. Notiqlik san'at sarkardalikmahorati bilan barobar darajada ulug'langan. Bu ikki san'atnimukammal egallagan kishilargina yuqori lavozimlarga saylanganlar. Umuman, yetuk inson bo'lish uchun, albatta, notiqlik san'atinegallash shart qilib qo'yilgan. Yunon notig'i Demosten va Rimnotiqlari Sitseron, Kvintillian, Aristotel kabi nazariyotchilarning hayodari bunga misoldir. Ular kishilik jamiyatida ritorika va notiqlik san'atining o'ziga xos maktabini yaratdilar. Sitseronning «Notiqlik haqidagi», «Notiq», «Brut» asarlari, Mark Kvintillianing «Notiq bo'lish haqida, Aristotelning «Ritorika» kabi asarlari ham qadimgi Rimda madaniy nutq, notiqlik nazariyasi rivojlanganligini ko'rsatuvchi bir omildir. O'ra Osiyo madaniyati tarixida ham nuqq madaniyati o'ziga xos mavqega egadir. Sharqda, jumladan, Movarounnahrdagi notiqlik, voizlik, ya'ni va'xonlik, «Qur'on»ni targ'ib qilish bilan musharak holda so'zning ahamiyati, ma'nosi va undan o'rinni foydalanish borasida ko'p yaxshi fikrlar aytilgan. Ana shu nuqtai-nazardan qaralsa, «Nutq odobi», «Muomala madaniyati» nomlari bilan yuritilib kelgan nutq madaniyati tushunchasi juda qadimdan olimlar, ziyolilarning diqqatini tortgan: Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Farobiy, Ibn Sino, Abu Abdullloh Al-Xorazmiy, Mahmud Qoshg'ariy, Zamahshariy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yungakiy, So'fi Olloyor, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy kabi ulug' siymolar nutq odobi masalalariga, umuman nutqga jiddiy e'tibor berishga da'vat etish bilan birga, tilga, lug'atga, grammatikaga va mantiqshunoslikka oid asarlar yozdilar. Buyuk qomusiy olim Beruniy (973-1048) o'zining «Geodeziya» asarida har bir ilmining paydo bo'lishi va taraqqiy etishi inson hayotidagi zaruriy ehtiyojlar talabi bilan yuzaga kelishini aytadi. Uningcha, grammatika, aruz va mantiq fanlari ham shu ehtiyojning xoslasidir. Ulug' vatandoshimiz Abu Nasr Farobiy to'g'ri so'zlash, to'g'ri mantiqiy xulosalar chiqarish, mazmunder va go'zal nutq tuzishda leksikologiya, grammatika va mantiqning naqadar ahamiyati zo'rligi haqida shunday deydi: «Qanday qilib ta'lim berish va ta'lim olish, fikrni qanday ifodalash, bayon etish, qanday so'rash va qanday javob berish masalasiga kelganimizda, bu haqda bilimlarning eng birinchisi jismlarga va hodisalarga ism beruvchi til haqidagi ilmlar deb tasdiqlayman...»

Kaykovus tomonidan 1082-1083-yillarda yaratilgan, Qadimgi Sharq pedagogikasining ajoyib asarlaridan biri hisoblangan «Qobusnoma»da ham nutq

odobi va madaniyati haqida ibratomuz fikrlar aytilgan. Asar 44 bobdan iborat bo'lib, uning 6-7 boblari so'z odobi haqidadir. Muallif farzandiga qilgan nasihatlari organi o'quvchini yoqimli, muloyim, o'rinni so'zlashga, behuda gapimaslikka undaydi. So'zlaganda o'ylab, har bir fikrdan kelib chiqadigan xulosani ko'z oldiga keltirib gapirish kerakligini, kishi kamtar bo'lishi, o'zini xalq orasida oddiy, kamtar tutishi lozimligini eslatib, mahmudonlik qilish, ko'p gapirish donolik belgisi emas... «Ey farzand, agar sen har qanday notiq bo'lsang ham, o'zingni bilganlardan pastroq tutgil, toki so'z bilimdonligi vaqtida bekor bo'lib qolmagaysan. Ko'p bilu, oz so'zla, kam bilsang, ko'p so'zlama, chunki aqsliz kishi ko'p so'zlaydi, deganlarki, jim o'tirish salomatlik sababidir. Ko'p so'zlovchi aqli odam bo'lsa ham, xalq uni aqsliz deydi...»

Ulug' shoir Yusuf Xos Hojib turkiy xalqlarning XII asrdagi ajoyib badiiy yodgorligi bo'lgan «Qutadg'u bilig» («Baxt keltiruvchi bilim») asarida so'zlarni to'g'ri tanlash va to'g'ri qo'llash haqida:

«Bilib so'zlasa so'z bilig sanalur» degan edi. Qisqa so'zlash, so'zlarga iloji boricha ko'proq ma'no yuklash haqida:

Ugush so'zlama so'z biror so'zla oz,

Tuman so'z tugunini bu bir so'zla yoz.

deydi. Mazmuni:

So'zni ko'p so'zlama, kamroq so'zla. Tuman (ming) tugunini shu bir so'z bilan yech. Gapirishdan maqsad so'zlovchi ko'zda tutgan narsa, hodisa, voqealarni tinglovchiga to'g'ri, ta'sirchan yetkazishdan iborat. Shunday ekan, nutqning to'g'riligi, ravonligi va mantiqliligiga erishish muhim ahamiyat kasb etadi. Muta'akkir so'zlovchini tilning ahamiyatini tushungan holda, hoviqlanmasdan, so'zning ma'nolarini yaxshi anglab, nutqni ravon qilib tuzishga chaqiradi.

Adib Ahmad Yugnakiy (XII-XIII) ham so'zlaganda nutqni o'ylab, shoshmasdan tuzishga, keraksiz, yaramas so'zlarni ishlatmaslikka mazmunder so'zlashga chaqiradi. Noto'g'ri tuzilgan nutq tufayli keyin hijolat chekib yurmagin, deb so'zlovchini ogohlantiradi:

O'quv so'zla so'zni esa so'zlama.

So'zing kizla, kedin, boshing kizlama.

(So'zni uqib so'zla, shoshib gapirma, keraksiz, yaramas so'zlarni yashir, yaramas gaping tufayli keyin boshingni yashirib yurma.) Nutq odobi deb yuritilgan qoida va ko'rsatmalarda soddavaro'rinli gapirish, qisqavaz va mazmunder so'zlash, ezmalik, laqmalikni qoralash, keksalar, ustozlar oldida nutq odobini saqlash, to'g'ri, rost va dadil gapirish, yolg'onchilik, tilyog'lamalikni qoralash va boshqalar haqida gap boradi. O'ra Osiyo notiqdiligining o'ziga xos xususiyatlari shundan iborat ediki, u eng avval o'sha davr tuzumining manfaatlariga xizmat qilardi. Bu

davrada notiqlik san'ati ustalarining nadimlar, qissago'ylar, masalago'ylar, badihago'ylar, qiroatxonlar muammogo'ylar, voizlar, go'yandalar, maddohlar, qasidaxonlar deb yurtilishi ham ana shundan dalolat beradi. Ammo tilning yaratuvchisi xalq ekanligini va uning, eng avvalo, xalqqa xizmat qilishini to'g'rilovchi sog'lom o'ikriti kishilar uning ijtimoiy mohiyatini doim to'g'ri tushunib kelganlar. Navoiyning davlat arbobi sifatida mehnatkash xalq oldida qilgan chiqishlari, uning til haqida aytilgan fikrlari buning dalilidir. O'zbek mumtoz adabiy tilining homiysi bo'lgan buyuk shoir Alisher Navoiy turkiy tilda go'zal nutq tuzishning bayroqdori sifatida uning butun ijodi bilan o'zbek tili boyliklarini namoyon etdi. Navoiy o'zbek adabiy tilida buyuk asarlar yaratish mumkinligini namoyish qildi. Shoir o'zining «Muhokamatul - lugatayn» asarida har bir tilning ilohiy va salbiy tomonlari borligini eslatib o'tdi. A.Navoiynish «Muhokamatul - lugatayn», «Mah'ubul - qulub», «Nazmul-javohir» asarlari o'zbek tilida nutq tuzishning go'zal namunalarini ko'rsatib beradi, uning yuksalishiga ham katta hissa qo'shdi. U o'zining «Mah'ubul-qulub» asarida shunday deydi: «Til muncha sharafla nutqning olatidir va ham nutqdurki, agar nopisand zohir bo'lsa, boshing o'atidir...» ya'ni, til o'zgarguncha sharafla bilan nutqning qurolidir, agar u o'rinsiz ishlatilsa tilning o'atidir.

A.Navoiy to'g'ri, qisqavaz, lo'nda, yoqimli, mantiqli, tushunarli, jo'yali aniq va ta'sirli nutq haqida o'zining «Ar'rain» asarida, shuningdek, «Xamsa» asaridagi besh dostonning har birida ham ajoyib fikrlarni aytib o'tgan.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek nutqi madaniyatining tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, qadindan bu sohaga «Nutq odobi» nomi ostida ancha keng e'tibor berilgan bo'lib, keyingi asrlarda, ayniqsa, XIX-XX asrlarning ayrim vaqtlarida e'tibor ancha susayganligi ko'zga tashlanadi. Biroq keyingi yillarda bu sohada ko'p ishlar qilindi.

2. «Nutq madaniyati asoslari» o'ani o'zbek tilshunosligining o'ziga xos amaliy sohasidir. U tilshunoslikning nazariy kurslardan olingan bilimlarga quyilgan holda to'g'ri va chiroyli, nutq tuzish yo'llarini o'rgatadi. U til, til normalari, nutq, nutqning sio'atlari, nutqiy ustublar, nutqda uchrasli mumkin bo'lgan kamchilik va xatolar, nutqning talaffuziga doir muammolar yuzasidan bahs yuritiladi, tarbiyachi nutqi madaniyati ham fan sifatida o'z tekshirish ob'yekti va vazifalariga ega. Uning tekshirish predmeti nutqning tili qurilishi, adabiy til normalari va nutqning kommunikativ (aloqa uchun kerakli) fazilatlardir. Nutq madaniyati nazariyasida til iommasi markaziy tushunchadir. «Til madaniyatining asosiy tekshirish ob'yekti adabiy til normalari, asosiy vazifasi esa ushbu normadagi iktilanihlarni bartaraf etish bo'lmog'i kerak». Shunday qilib, nutq madaniyati asoslari fani adabiy til normalarini, uning tarixiyligini, taraqqiy etib

borishi, undagi ba'zi unsurlarning eskirishi, ular o'rinda yangi normativ unsurlarning paydo bo'lishini kuzatib, qayd etib boradi. Biroq bu fan adabiy normalarni yaratmaydi, ba'zi bir hodisalarni norma sifatida majburiy kiritmaydi. Balki o'zbek milliy adabiy tili faoliyatini, uning rivojlanishini kuzatib boradi, ob'yektiv qonunlarini kashf etadi, shular asosida tavsiyalar beradi.

3. Hozirgi o'zbek adabiy tilining to'liq shakllanganligi va ulkan ijtimoiy vazirani bajarayotganligi hech birimizga sir emas. Bu til diyorumiz vakillari uchun umumiy til sifatida shakllandi.

O'zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi jumboqimizda davlat ishlarining, o'qish-o'qitish, ta'lim-tarbiya, targ'ibot-tashviqot ishlarining shu tilda olib borilishi uchun juda katta imkoniyat yaratdi. Tilga bo'lgan munosabat tubdan o'zgardi, uning barcha imkoniyatlarini o'rganish ishlari keng ko'lamda olib borilayapti. Lekin, shuni ham eslash joizki, tilning ijtimoiy vazifasini bajarilish darajasini belgilovchi omillardan biri bo'lmish nutq madaniyati yetarli taraqqiy etmaganligi achenari bir holdir. Shu bois nutq madaniyati sohasini chuqurroq o'rganish oldimizga qo'yilgan muhim masalalardan biri hisoblanadi. Chunki nutqimizda uchrab turadigan nuqson va kamchiliklarni bartaraf qilish, nutq madaniyatini har qachongidan ham yaxshiroq rivojlantirish umumiy davlat ahamiyatiga ega bo'lgan siyosiy va ijtimoiy masaladir. Bu masala bilan shug'ullanish ishiga faqat tilshunoslargaгина emas, balki jumhuriyatimizda istiqomat qiluvchi barcha soha vakillari e'tibor berishlari maqsadga muvoo'iqdir. Chunki, nutq madaniyati umuminson madaniyatining tarkibiy qismi bo'lib, kishilarni yuksak madaniyatli bo'lishlarini belgilaydi. Bu masalaning bir tomoni bo'lsa, ikkinchidan, xalqaro hayotda ikki qarama-qarshi ijtimoiy guruh o'rtasida makuraviy kurash nihoyatda keskinlashgan bir davrda yashamoqdami. Bu narsa ham mao'kuraviy kurashning asosiy quroli bo'lgan tilning har qachongidan ham o'kiri va keskin bo'lishini taqazo etadi. Birinchi Prezidentimiz I.A. Karimov ham bunga alohida e'tibor berib bunday degan edilar: «G'oyaga qarshi faqat g'oya, fikrga qarshi faqat fikr, jaholatga qarshi faqat ma'rifat bilan bahsga kirishish, olishish mumkin»; «Eng dahshatli fikr qaramligi tafakkur qulligi»...

«Maktabda bolalar mustaqil fikr yuritishga o'rgatladimi? Aminmanki o'rgatilmaydi. Mabodo, biroq o'quvchi Tarbiyachiga e'tiroz bildirsa, etaga hech kim havas qilmaydigan ahvonga tushib qoladi. Maktabdagi jaryovonda Tarbiyachi hukmron. U boladan faqat o'zi tushuntirayotgan narsani tushunib olishini talab qiladi. Printsip ham tayyor: mening aytganin-aytgan, deganin-degan».

«Tarbiyachi va o'quvchi munosabatidagi majburiy itoatkorlik o'rinni ongli intizom egallashi juda qiyin kechayapti. Tarbiyachining bosh vazio'asi o'quvchilarga mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini hosil qilishdan iboratligini

ko'pincha yaxshi tushunamiz, lekin ao'suski, amalda tajribamizda unga rioya qilmaymiz. Demokratik jamiyatda bolalar umuman har bir inson erkin fikrlaydigan etib tarbiyalanadi. Agar bolalar erkin fikrlashni o'rganmasa, berilgan ta'lim samarasi past bo'lishi muqarrar. Albatta, bilim kerak. Ammo, bilim o'z yo'lga. Mustaqil fikrlash ham katta boylikdir». (Barkamol avlod orzusi. - Toshkent, 16-bet).

Nutq tadbirkorligini singdirish maktabda Tarbiyachining bosh vazifasidir. U birinchi soatdan boshlab to oxirgi mashg'ulotgacha o'quvchilarda nutq madaniyati (tadbirkorligi)ni tarbiyalashga xizmat qilishi kerak. Shu o'rinda taniqi tilshunos olim Nizomiddin Mahmudovning kuyunchaklik bilan aytgan o'iklarini keltirib o'lish lozim:

«Ayni payda nutqiy madaniyat tarbiyasi bilan maktabdagi, hech bir istisnosiz, barcha o'quv fanlari ham bitvosita shug'ullanishi kerak. Matematika bo'ladini, o'zika yoki tarix bo'ladini, Tarbiyachi o'z nutqiy madaniyati bilan namuna ko'rsatishi, tegishli o'an sohasining tugal tilini namoyish etishi va shu yo'l bilan o'quvchidagi so'z sezgisiga kuch berish maqsadga muvoo'iq. Ta'lim amaliyotida ko'rganmalilik azaldan eng zaruriy omil sio'atida qarab kelinadi, shuning uchun Tarbiyachi juda ko'p vaqtini turli ko'rganmali qurollar tayyorlashga sarflaydi. Bu ma'qul, ammo, unumastik ketrakki, nutqiy madaniyatni o'rgatish, chiroqli so'z zavqini o'stirish, umuman, til estetikasi tarbiyasida asosiy, jonli ko'rganmali qurol Tarbiyachining o'zidir». (N.Mahmudov. Ma'rifat manzillari.- Toshkent.)

1. Nutq madaniyati nima?

2. Nutq va uning turlari.

3. Nutq madaniyati lingvistik soha

Nutq madaniyati muammolari. Nutq madaniyati fani hozirgi davr tilshunoslik o'lanining aktual muammolaridan biridir. Tafakkur nutq yordamida ro'y berib, shu tufayli kishilar bir-birlari bilan aloqa bog'laydilar. Nutq madaniyati esa biror tilda to'g'ri so'zlash va yozish, o'sha tilda fikri qisqa va aniq, sodd va obrazli, uslub jihatidan ravon ifodalash demakdir.

Tinglovchida kuchli taassurot qoldirish va kishining nutqi noaniq bo'lmastligi uchun dastlab til qoidalarini puxta bilish lozim.

Nutq turli shaklga ega bo'lib, quyidagicha klassifikatsiya qilinadi.

2-guruh

Nutq, ko'pincha, ovoz chiqarmasdan, o'ylash protsessida ham ifodalanadi. Bunday odam ichida gapiradigan, ya'ni passiv nutqdur. Bunday ichki nutqda ikkinchi kishining bo'lishi shart emas. Ichki nutq og'zaki va yozma nutqning asosi sifatida muhim o'rin tutadi. Tashqi muhit aktiv fikrlashni talab qiladi. Bunday nutq

og'zaki va yozma formada amalga oshiriladi. Odatda, tovushli so'zlashuv protsessiga og'zaki nutq deyiladi. Bundan tashqari kishilar intonatsiya orqali mimika va imo-ishora orqali ham o'z fikr, his-tuyg'ularni boshqalarga yetkazadi. Og'zaki nutq hamisha bir yoki bir necha kishi tomonidan monolog yoki dialog shaklida nomoyon bo'ladi. Monologik, nutq bir kishining ko'pchilikka qaratilgan fikrlarining ifodasidir. Dialogik nutq ikki va undan ortiq shaxs o'rtasida amalga oshiriladi. Nutq madaniyati hodisasining o'zini maxsus ilmiy tushuncha, maxsus lingvistik soha sifatida asoslab berishga bag'ishlab yozilgan adabiyotlar juda kam. O'zbek tilshunosligida, shuningdek, deyarli butun turkologiya fanida, nutq madaniyati sohasi yangi bo'lmidir. Bu masala bo'yicha endigina sezilarli ishlar amalga oshirilmog'da. Hozirgi vaqtdagi eng muhim narsa shuki, nutq madaniyatini ilmiy muammo sifatida qo'yish va ishlash lozimligi ko'pchilik olimlar tomonidan tan olinadi. Nutq madaniyati deb yuritiluvchi tushunchaning ilmiy muammo sifatida «asoslanishi, dastlab rus tilshunosligida yuzaga keldi. Bu masalaning ilmiy muammo sifatida asoslanishi atiq rus tilshunosi Grigoriy Osipovich Vinokur (1897-1947) ning nomi bilan bog'liqdir. O'zbek tilshunosligi nutq madaniyati olida quyidagi aktual nazariy hamda amaliy muammolar turibdi:

Nutq madaniyatining umumnazariy muammolari:

Yozma nutq madaniyati muammolari:

Og'zaki nutq madaniyat muammolari: Mazkur muammolarning ilmiy hal qilishni tilshunoslikning nutq madaniyati o'rganuvchi sohasini yanada yuksak pog'onaga ko'taradi.

O'zbek tilshunosligida nutq madaniyati tushunchasi bilan bog'liq bo'lgan yana bir qator masalalar ham borki, ularni umumlashtirib tubandagicha gruppalashtirish mumkin: Nutq madaniyati yoki til madaniyati deb nomlanuvchi tushuncha, hodisaning mohiyatini aniqlash kerak. Nutq madaniyati tushunchasining tilshunoslik fanida paydo bo'lishi tarixan asoslanishi lozim.

Nutq madaniyati va til madaniyati terminlarini

ifodalovchi tushunchalarning aloqador va farqli xususiyatlarini aniqlash zarur.

Nutq madaniyati tushunchasining, bir tomondan, ilmiy muammo sifatida va ikkinchi tomondan, lingvistik soha sifatida mazmunini belgilash kerak. 5. Nutq madaniyati muammosini ilmiy tadqiq etish aspektlari aniqlanishi lozim.

6. Nutq madaniyati sohasi bilan tilshunoslikning boshqa bo'limlari orasidagi munosabat, ulardagi o'zaro o'xshashlik aloqadorlik farqli tomonlar belgilanishi shart.

7. Nutq madaniyati sohasining nazariy muammolari, unga kiruvchi masalalarini aniqlanishi zarur.

8. Nutq madaniyatining amaliy muammolari unga kiruvchi masalalarni aniqlanishi kerak.

9. Nutq madaniyati va individual nutq masalasi.

10. Nutq madaniyati va ommaviy nutq muammosi nimaligi aniqlanishi zarur. Yuqoridagi qayd qilingan tushuncha va muammolarni talqin qilish va javob topishga intilish o'zbek tilshunosligi o'zining dolzarb masalalaridan biridir.

1. Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarining kasbiy layoqati va kasbiy tayyorgarligi

Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilarini kasbiy layoqati va kasbiy tayyorgarligining quyidagilar kiradi:

1. Shaxsiy sifatlar.

Bolalarni sevisht; ijtimoiy faollik; bolani ichki dunyosini tushunish qobiliyati; bolalar bilan muloqot qilish qobiliyati; kamtarlik xushmuomillik; mehnatsevarlik; qat'iylik; mustahkam xarakter; odillik; mas'uliyatlilik

2. Kasbiy sifatlar.

O'z kasbiga bo'lgan qiziqish; topshirilgan ishga mas'uliyat bilan munosabatlarda bo'lish hissi; ahloqiy madaniyat (nutq, hujjat-avor); psixologik kuzatuvchanlik; chidamlilik; pedagogik odob; aniq va tushunarli nutq; o'ziga bog'liqlik munosabatlarda bo'lish.

3. Kasbiy bilimlar.

maktabgacha yoshidagi bolalarni yosh va o'ziga hos xususiyatlarini bilish; tarbiya jarayonining mazmunini, maqsad va vazifalarini bilish; maktabgacha ta'lim pedagogikasi, bolalar psixologiyasi, maxsus metodikalar va ularni asoslari haqida bilimlarga ega bo'lish;

zamonaviy pedagogik metodologiyasi asoslarini o'zlashtirishlik va maktabgacha yoshidagi bolalarni psixologik va pedagogik xususiyatlarini bilish; mashg'ulotlarni, o'yinlarni, bolalar faoliyatini, (nutqiy, tasviriy, mehnat)... o'lashtirish metodikasini bilish;

ota-onalar bilan ishlash shakllarini va metodikalarini bilish;

«ilk qadam» davlat o'quv dasturi to'g'risida bilimlarga ega bo'lish

maktabgacha ta'lim bo'yicha mahyoriy hujjatlar haqida bilimlarga ega bo'lish; bolalar hayotini saqlash va sog'liqlarni mustahkamlash qoidalarini bilish;

4. Ijodiy sifatlar.

pedagogik maxoratni takomillashtirish;

bolalarga yangi bilimlarni ijodiy yondashgan holda o'rgatish;

bolalar va ota-onalar va jamoatchilik bilan ishlashda noanhanaviy ish shakllaridan foydalanish;

«ilk qadam» dasturini tadqiq etishga ijodiy yondashish;

bolalarga pedagogik tahsir etish natijalarini ko'ra bilish;

- o'zini bolalarini o'rni, xayotga bola ko'zi bilan qarash qobiliyati;

5. Xususiy pedagogik malakalar.

- mashg'ulotlar uchun o'quv materiallarni metodik jihatdan to'g'ri tanlash malakasi;

- bolalarni o'z yin faoliyatlariga rahbarlik qilish va tashkil etish malakasi;

- bolalarni mustakil faoliyatlarini tashkil etish malakasi;

- tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish malakasi;

- o'quv maqsadlarini rejalashtirish malakasi;

- o'z bilimlarini oshirish bilan shug'ullanish malakasi;

- bolalarni mehnat faoliyatiga rahbarlik qilish malakasi;

- bolalarni o'z quvvatlarini tashkil etish olish malakasi;

6. Kasbiy malakalar.

- maktabgacha yoshdagi bolalarni psixologo-pedagogik diagnostikasini tashkil etish malakasi;

- bolalarni bilim darajalari, ko'nikma va malakalarni rivojlanishini tahlil qilish malakasi

- bolalar bilan so'rov, suxbat, intervyu o'tkazish malakasi;

- bolalar ishlarni tahlil qilish (rasm, tabiiy materiallardan yasalgan buyumlar);

- maktabgacha ta'lim muassasalari ish tajribalarini maqolalari va ilmiy metodik to'plamlarida tahlil qilish malakasi;

- ilg'or va tajribalari materiallari asosida pedagogik to'plam tashkil etish;

7. Tashkilotchilik malakalari.

- bolalar jamoasini tashkil etish malakasi;

- turli sharoitlarda bolalar jamoasini boshqarish malakasi;

- turli xil bolalar faoliyatlarida bolalarni qiziqitirish va faollashtirish malakasi;

- bolalarni turli xil faoliyatlarini tashkil etish malakasi.

Shunday qilib tarbiyachi-pedagoglarni kasbiy-tayyorgarlik, layoqatlarini asosini quyidagilar tashkil etadi:

- shaxsni kasbiy yo'nalganligi;

- pedagogik qobiliyatlar va malakalar;

- bilish faoliyati;

- shaxsni umumiy rivojlanganlik darajasi;

- shaxs xarakterini psixologik hususiyatlari.

2. Tarbiyachining kasbiy sifatari

Tarbiyachi yosh avlodni xalqimizning munosib farzandlari qilib tarbiyalashdek muhim, faxrli va shu bilan birga mahsuliyatli vazifani bajaradi.

Tarbiyachining siyosiy yetukligi bolalarni tarbiyalash sifatini uchun halq hamda jamiyat oldidagi o'z mas'uliyatini angashiga, ta'lim-tarbiya vazifalarini hal etishga ijodiy yondoshishi, o'z mahoratini doimo to'kamlashtirib borish va ishdagi hamkasblarni o'sishiga ko'maklashishiga yordam beradi. Demak, yuqoridagi keltirilgan sifatlarini tarkib to'ldirish o'sib kelayotgan yosh avlodni tarbiyalash hamda tomonlarini qamrab olmaydi. Lekin tarbiyachi shularga asoslanib bolalarni mustaqil hayotga va mehnatga tayyorlash ishini ma'lum bir maqsad bilan samarali amalga oshirishi mumkin.

Pedagog-tarbiyachi bolalarga kundalik hayotda, o'yinlarda, mashg'ulotlarda, birligidagi mehnat faoliyatida va ular bilan bo'ladigan muomala ta'sir ko'rsatadi. U har bir bolani diqqat bilan o'rganishi, uning shaxsiy xususiyatlarini, qobiliyatlarini bilishi, pedagogik nazokatini namoyon qilishi, bolalarning xulq-atvorini, ish natijalarini haqoniy baholashi kerak, ularga o'z vaqtida yordam ko'rsata olishi, oiladagi a'lovi bilan qiziqishi zarur. Hozirgi zamon tarbiyasining asosiy fazilatlaridan biri o'z kasbiga sadoqatli, g'oyaviy e'tiqodliligi o'z kasbini sevishi va bu kasbga bo'lgan cheksiz sadoqat o'qituvchi - tarbiyachi boshqa kasb egalaridan ajratib turiladi. Pedagog - tarbiyachi shaxsiga qo'yiladigan muhim talablaridan biri u o'z predmetini, uning metodikasini chuqur o'zlashtirgan bo'lishi zarur. Predmetni va uning nazariyasi chuqur bilishi bolalarni bilishga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi. Bu pedagog - tarbiyachining obro'sini ko'rsatadi. Tarbiyachi kasbiga xos bo'lgan muhim fazilatlaridan talablaridan biri bolalarni sevish ularning hayoti bilan qiziqish har bir shaxsni hurmat qilishdan iborat. Bolani sevgan butun kuchi va bilimni bolalarni kelajagi, buyuk vatanga sodiq fuqaro qilib tarbiyalashga sarfhar qila oladigan odamgina haqiqiy tarbiyachi pedagog bo'la oladi. Bolaga berilgan kelajagi va qiziqmaydigan tarbiyachilik kasbiga loqayd odam haqiqiy pedagog - tarbiyachi bo'la olmaydi. Bolalarni sevish - pedagogning murakkab mehnatini jozibali va engil qiladi. O'qituvchi, tarbiyachining bolalarga munosabati pedagogikada tarbiyalanuvchi shaxsiga hurmat, unga talabchanlik bilan bir qatorda hurmat. Bu munosabat bolada pedagogga nisbatan ishonchni uyg'otadi, o'qituvchiga bolalarga chinakam ma'naviy murabiyati bo'lishga imkon beradi.

Pedagog faoliyatining muvaffaqiyati pedagogik qobiliyatlarining mavjudligiga ham bog'liqdir. Pedagogik qobiliyatlar - pedagogik mahoratiga erishilgan zaminidir. Pedagogik qobiliyatlar tarkibiga: pedagogik ko'zatkanchilik, pedagogik tasavvur, diqqatni taqsimlash, tashkilotchilik qobiliyati va pedagogik muomala kiradi. Pedagogik qobiliyatlar pedagogik faoliyati jarayonida, shuningdek uni bu faoliyatga tayyorlash jarayonida shakllanadi. Pedagogik mahorat - bu yosh avlodga Tarbiya-tarbiya berishni yuksak darajada va dolzarb ravishda takomillashtirib borish san'atidir.

3. Tarbiyachilik kasbining axloqiy sifatlari

«Tarbiyachi-ustoz bo'lishi uchun boshqalarning aql-idrokini o'stirish, ma'rifat ziyosidan bahramand qilish, haqiqiy vatan'arvar, haqiqiy fuqaro etib yetishishi uchun avval, tarbiyachining o'zi ana shunday yuksak talablarga javob berishi, ana shunday buyuk fazilatlarga ega bo'lishi kerak». Demak, bola shaxsini shakllantirishda tarbiyachi alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, uning har bir bolaning shaxs sifatida shakllanishida javobgarligini taqozo etadi. Shunga ko'ra tarbiyachi bolalarga kundalik hayotga, o'yinlarga, mashg'ulotlarga, birgalikda mehnat faoliyatiga, ular bilan bo'ladigan munomilada, mulog'otda iborat, namuna bo'lishi, bolani har tomonlamma diqqat bilan o'rganish, uning shaxsiy hususiyatlari, qobiliyatlarini bilishi, pedagogik nazokatini namoyon qilishi, bolalarning huluq atvori, ish natijalarini haqqoniy baholash va ularga o'z vaqtida yordam ko'rsata olish hamda oliyiy ahvoli bilan qiziqishi zarur hisoblanadi. Tarbiyachi yosh avlodni xalqimizning munosib farzandlari qilib tarbiyalashdek muhim, faxrii va shu bilan birga mas'uliyatli vazifani bajaradi. Tarbiyachining siyosiy yetukligi bolalarni tarbiyalash sifati uchun halq hamda jamiyat oldidagi o'z mas'uliyatini anglashiga, ta'lim-tarbiya vazifalarini hal etishga ijodiy yondoshishi, o'z mahoratini doimo to'kamlashtirib borish va ishdagi hamkasblarni o'sishiga ko'maklashishiga yordam beradi. Demak, tarbiyachi avvalo bilimli bo'lishi, o'zi yashab turgan o'lka hayotini bilishi, tabiat va jamiyat qonuniyatlarini tushunishi, ijtimoiy faol bo'lishi, umumiy va Maktabgacha pedagogika, bolalar ruhivati va fiziologiyasini egallashi va bolalarning yosh xususiyatlarini bilish kerak. Har bir tarbiyachi o'ziga quyilayotgan zamonaviy talablarni his eta bilish davlatimiz va maktabgacha ta'lim muassasalari olidga qo'yilayotgan vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishining garovidir.

Bu talablar:

- bolaning sog'lig'ini saqlash va mustahkamlash;
- aqliy qobiliyatlarini o'stirish;
- milliy qadriyatlar ma'naviyatimizning g'oyaviy-aqliy tamoyillariga mos ehtiqod va qarashlarini tarkib to'ldirish;
- Ona Vatanga muxabbarni, ijtimoiy faollikni shakllantirish;
- yosh avlodga o'rtoqlik, do'stlik hisini, xalollik va mehnatsevarlikni tarkib to'ldirish, pedagog-tarbiyachi;
- O'zbekiston Res'ublikasi Konstitutsiyasini;
- O'zbekiston Res'ublikasi qonunlarini;
- O'zbekiston Res'ublikasi Vazirlar maxkamasi, ta'lim muassasalarini boshqarish organlari tomonidan chiqarilgan qarorlarni;
- Bola huquqlari konventsiyasini;

86

- O'zbekiston Res'ublikasi «Bola huquqlari kafolatlari» to'g'risidagi qonuni;
- maktabgacha pedagogika va psixologiyayosh fiziologiyasi va gigienasi;
- birinchi tibbiy yordam asoslarini;
- nutqida kamchiligi bor bolalar bilan ishlashni - defektologiyani;
- fuqorolik va mehnat qonunchiligini;
- mehnat muhofizi va me'yori;
- texnika va yong'in xavfsizligi qoidalarini bilishni kerak.

Tarbiyachi (o'qituvchi-tarbiyachi) faoliyatining tahlili u pedagoglik faoliyatini bajarish jarayonida bajaradigan bir qator vazifalarni ajratib ko'rsatish imkonini beradi. Tarbiyachining vazifalari deganda bajarilishi o'sib ketayotgan avlodga ta'lim-tarbiya berish maqsad hamda vazifalarga muvaffaqiyatli erishini ta'minlaydigan kasbga oid majburiyatlar majmui tushuniladi. Pedagogning vazifalari murakkab, ular bir-biriga singib, bir-biri bilan uzviy aloqada bo'ladi. Ammo kasbga oid majburiyatlarini muvaffaqiyatli bajarish uchun o'qituvchi, tarbiyachida shakllantirish lozim bo'lgan bilim va ko'nikmalar mazmunini aniqlash maqsadlarida ularning farqlash, analitik ko'rib chiqish talab etiladi.

Insonning barkamol shaxs sifatida shakllanishi uchun nasl-irsiyat (inson - biologik mavjudot sifatida), ijtimoiy muhit (ijtimoiy-iqtisodiy hayot) hamda muqaddaga muvofiq tashkil etilgan tarbiya va uning faoliyati kabilar ta'sir etadi. Shuning uchun ham pedagogik ta'lim jarayonida bolaning shaxs sifatida rivojlanishi, uning har tomonlamma kamolga yetishi qonuniyatlarini, shaxs kamolotiga ta'sir etuvchi omillar o'rganiladi. Tarbiya qonuniyatiga ko'ra shaxsning kamolga yetishi jamiyat rivojlanishidan orqada qolisa, ijtimoiy maqsadni amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratilmagan bo'lsa, uni amalga oshirish qiyin.

Nazorat savollari:

1. Maktabgacha ta'lim xodimlari shaxsiga qo'yiladigan talablar xususida nimalar deya olasiz?
2. Tarbiyachilik kasbining mohiyatini gapirib bering.
3. Tarbiyachining kasbiy sifatlari sanab bering va ta'riflang
4. Tarbiyachining axloqiy sifatlari qanday?
5. Maktabgacha ta'lim xodimlarini tayyorlash tizimi haqida nimalarni bilasiz?

87

Bolalarda tashabbusni namoyon etish va o'zaro mulqot jarayoni; ta'lim-tarbiya jarayonining mazmuni va vositalari, uni tashkil etishning metod va usullari.

Reja

1. Mulqot haqida umumiy tushuncha.
2. Pedagogning tardiylanuvchilar bilan o'zaro mulqot jarayoni.
3. Bolalarda o'zaro mulqot jarayonining o'ziga xos xususiyatlari.

1. Mulqot haqida umumiy tushuncha.

Mulqot – yunoncha so'z, so'zlashuv, suhbatlashuv, shaxslararo suhbat va fikr olishuv, ogzaki nutq shakli ikki yoki undan ortiq shaxslarning so'zlashuvi.

Mulqot faqat insonlarga xos bo'lgan jarayondir. Kishilarda faoliyat jarayonida bir - birlariga nimanidir aytish istagi tug'iliadi. Mulqot qonuniyatlarini bilish hamda uni o'rnatish malakalari va qobiliyatlarini rivojlantirish har bir kishi uchun muhimdir.

Har bir kishining o'z "Meni" atrofdagilar bilan bo'ladigan mulqot jarayonida shakllanadi, Shaxsning hayot yo'llari avval oilada, bog'cha, maktab, institut, ishoxona, keksalar orasida, ya'ni guruh va jamoalarda rivojlanadi. Bizning yuksak ma'naviy ehtiyojlarimizdan biri - bu mulqotga bo'lgan ehtiyojdir. Mulqotga bo'lgan ehtiyojimiz qondirilmasa, ongimiz ham rivojlanmaydi. Shuning uchun biz doimo mulqotga bo'lgan ehtiyojlarimizni qondirishimiz lozim. Kimlar bilandir bo'lgan mulqotdan qoniqish hosil qilamiz, lekin ayrim hollarda esa biz qoniqmaslikni his qilamiz.

Pedagogik mulqot - bu mulqot turlaridan biri bo'lib, pedagogic faoliyatda muhim o'rin tutadi. Mulqot shaxslararo munosabatlarning shunday ko'rinishidirki, uning yordamida odamlar bir-birlari bilan o'zaro ruhiy jihatdan aloqaga kirishadilar, o'zaro axborot almashadilar, bir-birlariga ta'sir o'tkazadilar, bir-birlarini his qiladilar, bir-birlarini tushunadilar.

L. S. Vigotskiy, A. N. Leont'ev, A. R. Lur'ya, D. B. El'konin, A. Zaporozets, M. I. Lisina tadqiqotlarida ko'rsatishicha, bolaning dastlabki ijtimoiy ehtiyojlaridan biri - bu mulqotga nisbatan ehtiyojdir. A. V. Zaporozets va M. I. Lisina tadqiqotlarida ta'kidlanishicha, bolalarning kattalar bilan mulqotga kirishish ehtiyoji 7 yoshgacha bir nechta bosqichlar tarzida rivojlanib boradi:

- 1) e'tibor va hayrixohlikka ehtiyoj paydo bo'ladir;
- 2) kattalar bilan hamkorlik qilish ehtiyoji tug'iliadi;
- 3) avvalgi barcha ehtiyojlarga kattalar tomonidan hurmat qilish ehtiyoji tug'iliadi;
- 4) maktabgacha tarbiya yoshidagi bolada atrofdagilar bilan o'zaro bir-birini tushunish ehtiyoji vujudga keladi.

Xullas, inson o'zini idora qilish, turli vaziyatlarda o'zini tutish fazilatlarini o'zlashtirayotgan davrda ba'zi bir qoidalarga rioya qilsa, hamqorlik fazilatida muhim yutuqlarga erishadi:

2. Pedagogning tardiylanuvchilar bilan o'zaro mulqot jarayoni.

Bolalar bilan muomala qilish pedagogning o'z tardiylanuvchilari bilan mulqot olib borish mahoratini taqozo etadi. Buning uchun pedagog so'zlashishni, mulqot olib borishni doimo o'rganib borishi lozim. U bolalar bilan faoliyatni samarali olib borishni, so'zlashishni bilishi, suhbat, hikoya kish kabi usullaridan foydalanishi, umuman butun ta'lim-tarbiya jarayonida bolalar bilan mulqotni yo'lga qo'ya olishi lozim.

Pedagogik mulqot - pedagogik jarayonda ishtirok etuvchilar o'rtasida amalga oshiriladigan murakkab bo'lgan o'zaro tarbiya jarayoni. Bu mulqot jarayonida ishtirokchilarni hamkorlikda ishlashi, bir-birlariga yordam berishi, harakatlarni o'zaro muvofiqligiga erishish kabi natijalar beradi. Pedagogik mulqotning umumiy o'ishi pedagogik-psixologik mahoratga bog'liqdir.

Pedagog bilan bolalar o'rtasidagi mulqot samarali bo'lishi uchun unda yetarli darajada qobiliyat bo'lishi kerak hamda o'z - o'ziga doimo quyidagi savollarni berishi va unga javob berishga harakat qilishi kerak:

- a) Ilim – fandagi yangiliklarni anglash, yangi fan terminlarini tushunish, o'quv predmetini to'liq o'zlashtirish;
 - b) malaka, ko'nikma va qobiliyatni shakllantirish;
 - v) O'yin mashg'ulotlarda integratsiya, bog'liklikni amalga oshirish;
 - g) o'quv mazmunini tushunarli tizim asosida qurish.
- Kimni o'rgatish:**
- a) bolalarni ba'zi psixik xususiyatlarini (eslab qolish, nutqi, fikrlash...) hamda ularni qay darajada o'qimishli, tadbiryati ekanliklarini aniqlash;
 - b) bolalarning bir darajadan ikkinchisiga o'tishdagi qiyinchiliklarini oldindan aniqlash;
 - v) o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etishda bolalarning xisobga olib, o'z fikrlarini xisobga olish;
 - g) bolalarlardagi turli psixik o'zgarishlar va rivojlanishni xisobga olib, o'z pedagogik mehnatini tashkil etish;
 - d) iqtidorli bolalar bilan ham ishlash, yakka holdagi ishini tashkil etish.
- Qanday o'rgatish:**
- a) ish jarayonida ishlatiladigan kuch va ketadigan vaqtni hisobga olgan holda o'qitish va tadbiryatlashning turli usullari majmuini ishlatish.

Pedagogik ta'sir ko'rsatishning asosiy usullari, bu talab, rag'batlantirish jamoatchilik fikri.

Rag'batlantirish va jazolash-bolalarni xulq-atvoriga kuzatish kiritishni, ya'ni foydali xatti-harakatlarni qo'shimcha rag'batlantirishni va tarbiyalanuvchilarning noma'qul xatti-harakatlarini to'xtatishni ta'minlaydi.

Jamoatchilik fikri – tarbiyalanuvchilarning ijtimoiy-foyda faoliyatini g'oyat har tomonlama va muntazam rag'batlantirib borishni ta'minlaydi.

Talab-pedagogik ta'sir ko'rsatishning boshlang'ich usuli bo'lib, tarbiyalanuvchilarda o'ziga nisbatan mas'uliyat va talabchanlikni rag'batlantirishda alohida vazifani bajaradi.

O'zaro fikr almashish bilan ta'sir ko'rsatish vositalari: ishonitirish, ta'sir qilish, o'zaro fikr almashish bilan ta'sir ko'rsatish.

Ishonitirish pedagogik ta'sir ko'rsatish usuli sifatida o'yin masshg'ulotlarda ijodiy subbatar, munozaralar shaklida qo'llaniladi. Tarbiyaviy ishda guruh va yaka subbatar, munozaralar shaklida qo'llaniladi.

Ta'sir qildirish kishi psixikasiga nazoratsiz kirib, uning faoliyatida xatti-harakatlar, sabablar, intilishlar bilan amalga oshiriladi. Ta'sir qilish-shunday bir psixik ta'sir ko'rsatishki, kishi uni o'zining etarli nazoratsiz idrok etadi.

a) Pedagogik vaziyatlarni taqqoslash va umumlashtirish, usullarni qo'yish;
b) Bolalarga yaka individual xolda munosabada bo'lish, ularni ijodiy ishlarini tashkil etish.

Pedagog bolalar bilan bo'ladigan mulqotida quyidagi malakalarni egallagan bo'lishi lozim:

- tashqi qiyofani nazorat qilish nutqni egallashi;
- pedagogik munosabat madaniyatini egallashi;
- tashkilotchilik mahorati, o'quv tarbiya jarayonini boshqarish uslublarini egallashi.

Munosabatlarni boshqarish uslublari:

1. Avtoritar uslub.
2. Demokratik uslub.
3. Liberal uslub.

1. Avtoritar uslub.

- Avtoritar o'zi yaka xolda guruh faoliyatini yunalishini belgilaydi.
- O'zi ko'rsatma-buyruq beradi.
- Javobgarlikni o'z buyriga oladi.
- So'zsiz bo'yusinishni da'vo etadi.
- Qat'iy intizomni talab etadi.
- Aytilgan narsani to'liq bajarilishini talab etadi.

90

Mulqotga kiritishning asosiy shakllari: buyruq, ko'rsatma berish, qo'llanma bilan ishlash, xayfsan e'lon qilish.

Muomalada qo'pol, dag'al, do'q-po'pisali, majbur etish, qo'qitish, cho'chitish orqali kiritishadi. Uslubning ijodiy tomoni favqulotda vaziyatlar ishlalilishi (yong'inda, suv toshqinida).

2. Demokratik uslub.

- Jamoa fikriga tayanib ish olib boradi.
- Jamoa fikrini, tashabbusini ma'qullaydi, rivojlantiradi, boshqalar fikriga hurmat bilan qaraydi.
- Boshqalar fikrini o'zinki qilib oladi.

3. Liberal uslub.

• Tashabbusiz jamoa ishiga aralashmaydi, hamma masalalarni yuzaki qarab chiqadi. O'zining fikri yo'q, javobgarlikdan o'zini chelataadi. Ish natijasi bilan qiziqmaydi.

- O'quvchilarga e'tiborsizlik bilan, beg'am qaraydi.
- O'z ishiga sovuqqonlik bilan qaraydi.
- qo'rqul munosabat- dialog va monolog.

3. Bolalarda o'zaro mulqot jarayonining o'ziga xos xususiyatlari.

Bolalarning rivojlanishida uning boshqa bolalar bilan bo'ladigan mulqoti muhim ahamiyatga egadir. Tengdoshlariga bo'lgan qiziqishlari bolada kattalarga bo'lgan qiziqishidan biroz keyinroq bir yoshning oxirlarida paydo bo'ladi, biroq u bo'lgan sayin, ayniqsa, bog'cha yoshi davrida mustahkamlanib boradi.

4-5 yoshli bola uchun eng og'ir jazo - bu uni o'z tengdoshlari bilan mulqotda bo'lishdan maxrum etishdir. Bolalar guruhiga tushib qolgan davrdan boshlab bolaning individual rivojlanishini uning "bolalar jamiyati" a'zolari bilan bo'lgan munosabatlari hisobga olmay ko'rib chiqish va o'rganish mumkin emas.

Y.A.A.Kamenskiy bog'cha yoshidagi bolalar guruhini odamlar ijtimoiy birligining ilk pog'onasi, "kurtagi" deb hisoblaydi. Bolalar o'z tengdoshlari jamoasiga intiladilar. Biroq, har doim hamular tengdoshlari bilan ijodiy munosabatlarda o'rnatishga erishmaydilar. Ba'zi bolalar guruhda ancha faol bo'lib, o'zlarini go'yo "suvdagi baliqday" his etadilar. Ayrimlari anchagina noqulaylikni, o'zlariga nisbatan ishonchsizlikni, boshqalarga tobeilikni his etadilar. Nega shunday? Tengdoshlar bilan bo'lgandigan ijodiy munosabatlarda bolada birlamlik hissin kuchaytirib, uning guruhga qat'iy bog'lanib qolishiga sabab bo'ladi. Biroq, ijodiy munosabatlarning yo'qligi bolani tushkunika solib, uni kavatirlanuvchi yoki agressiv qilib qo'yishi mumkin. Bu esa unda bolalarga, umuman, odamlarga nisbatan salbiy munosabatni shakllantirishi, ularni yakalanuvchanlikka moyil qilib qo'yishi ham mumkin.

91

Ko'p bolali oilalarda o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bola shaxsining rivojlanishiga aka-ukalari, opa - singillar ham kuchli ta'sir ko'rsatadi. Aka-ukalar va opa - singillar bolaga eng yaqin bo'lgan mikromuhit tarkibiga kirib, unda markaziy o'rinni egallaydi. Ba'zi tadqiqotchilar, hatto, shunday fikrdaki, oila azolarining soni ko'paygan sari bolalarga ota-onaning ta'siri susayib, aka-ukalar opa-singillar ta'siri kuchayib boradi. Katta akalari va opalari davrasida bola o'zini emosional himoyalanganday his qiladi. Aka-opalar esa o'zlarini mehribonlik his-tuyg'ularini, tashkirotchilik qobiliyatlarini namoyon etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Ular o'rtasida bola o'zining tashvishlari, qiziqishlari bilan o'rtoqlashishi mumkin.

Akalaru, opalar esa uning ehtiyojlari, jumladan, mulog'otda bo'lish ehtiyojini qondirishlari mumkin. Demak bog'cha yoshdagi bolalarning boshqa bolalar bilan bo'lgan ancha murakkab va xilma-xil munosabat turlari shakllanadi va ana shu munosabatlar ma'lum miqdorda uning shaxs shakllanishini belgilab beradi. O'z tengdoshlari bilan mulog'otda bo'lishga qiyalayotgan, mulog'otda bo'lish ehtiyojini etarlicha shakllanmagan bolalarning tengdoshlari bilan bo'lgan munosabatlarini faollashtirish lozim. Yaxshisi, dastlab umumiy qiziqishlarga ega bo'lgan 1-2 ta sherikni topish, keyinchalik asta-sekin mulog'ot doirasini kengaytirib borish maqsadga muvofiqdir. Bolalarda noto'g'ri shakllanib ulguragan mulog'ot motivlarini qaytadan qurish avvalo, boshqalarning fikri bilan hisoblashiga o'rgatish ancha foydalidir.

Kattalarning bog'cha yoshidagi bola shaxsi shakllanishiga ko'rsatadigan ta'siri bolaning boshqa faoliyatlarini masalan, rasm chizish, turli narsalar yasashi, applikasiyalar tayyorlashi, o'quv vazifalarini bajarishi vaqtida ham amalga oshiriladi. Ushbu faoliyatlarini bajarishi davrida bolalarda kattalar va tengdoshlari tomonidan ijobiy bahoga sazovor bo'ladigan narsani yaratishga yo'nalganlik qaror topadi, ijtimoiy yo'nalganlik shakllanib boradi, bilish motivlari va boshqa shaxsiy xususiyatlari tarkib topib boradi.

Maktabgacha yoshdagi bolaning yutuqlarini baholash vositasi sifatida pedagogik diagnostika. "Pedagogik diagnostika" tushunchasi. Kognitiv-nutq rivojlanishining diagnostikasi. Ijtimoiy-shaxsiy rivojlanish diagnostikasi. Badiiy va estetik rivojlanishining diagnostikasi. Jismoniy rivojlanish diagnostikasi.

Reja

1. Pedagogik diagnostikaning rivojlanish bosqichlari va uning tamoyillari

2. Pedagogik diagnostika, uning maqsadi va vazifalari

3. Shaxsning shakllanishi va taraqqiyotida pedagogik diagnostikaning tutgan o'rni

4. Shaxsning rivojlanishida diagnostik tadqiqotlarni tashkil qilish va o'tkazishga pedagogik yondashuv

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta'lim islohoti "Ta'lim to'g'risida"gi qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da o'zining ilmiy-nazariy, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy huquqiy ifodasini topgan. Kadrlar tayyorlash milliy dasturining maqsadi - ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, uni o'tmishdan qolgan mafkuraviy qarashlar va sarqitlardan to'la xalos etish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash milliy tizimini yaratishdir". Bu vazifani bajarish ta'lim jarayoni, uning mazmuni, shakl va metodlarini tubdan o'zgartirishni talab qiladi. Jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy taraqqiyotiga yangicha qarayotgan mustaqil fikrlovchi, ishbilarmon, buyuk kelajak poydevorini quruvchi yoshlarni tarbiyalash respublikamiz pedagoglari oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Ta'lim islohoti jarayonida bu ulkan vazifani to'la amalga oshiradigan, zamonaviy va jahonning eng ilg'or ta'lim texnologiyalaridan mohirona foydalana oladigan pedagog kadrlarga ehtiyoj har qachongidan ortdi. Tahilllar shuni ko'rsatadiki, 80 yillargacha, «Pedagogik diagnostika» atamasi asosan maqolalarda, turli tezislarda yoki kam tirajli to'plamlarda uchraydigan, 80 yildan boshlab esa, shu vaqtgacha pedagogika va psixologiya fanlarining hamkorlik sohasi sifatida shakllanib, rivojlanib kelayotgan, ko'pchilik alohida bilim va tajriba sohasi, deb qarayotgan bu soha eng dolzarb sohalardan biriga aylamoqda. Chet ellarda bu sohada olib borilgan va rus tiliga tarjima qilinib, o'zbek mutaxassislari ham tanishish imkoniyatiga ega bo'lgan ishlardan K. Ingenkampning 1991 yilda bosmadan chiqqan «Pedagogik diagnostika» (muallifning yozishicha pedagogik diagnostika atamasi u tomonidan 1968 y. taklif qilingan va kiritilgan) asarida ancha keng yoritilgan. Diagnostik faoliyat o'z maqsadiga ko'ra tashis (diagnoz) yo'naltirishning turli ko'rinishlariga ega bo'ladi. Qo'yilgan tashis o'rganilayotgan

xususiyatlarni shakllantirishga yoki korreksion ishlarni tashkil etishga qaratilgan amaliy tavsiyalar bilan ifodalaniadi. Shunday qilib, diagnostika yorqin namoyon bo'luvchi individualpsixologik, psixofiziologik xususiyatlar asosida olingan ma'lumotlarni taqdoslash bilan alohida kishi yoki ma'lum shaxslar guruhi borasida xulosa chiqarish demakdir. Bolalar bog'chasidagi bolalarning qobiliyat va layoqatlarini har tamonlama rivojlantirishga, ular shaxsini shakllantirishga qaratilgan. Pedagogika jarayonining mahsuldorligi pedagogning o'z tarbiyachilarini yaxshi bilishga, tali va tarbiyaning xilma-xil metodlarini qo'llashga bog'liq harakat qiladilar. Bolalarning bunday holatlari chegara holatlari sifatida, psixik taraqqiyot kamchiligi sifatida shaxs aksentuasiasining turi ko'rinishi sifatida tasniflanishi mumkin. Ularni aniqlash uchun bolalar psixologiyasi, klinik polopsixologiya va psixiatriya kabi sohalaridagi bilimlar talab qilinadi. Bundan tashqari tarbiyachiga qarovsizlik kabi muammolarni hal qilishga to'g'ri kelaydi.

Zamonaviy pedagogik diagnostika o'quvchilarning atrof-muhitiga munosabatini baholash uchun bir qator metodikalaridan foydalanishni, sh jumladan, sinfdagi o'roqlariga nisbatan emotsional xayrixohlikni, bolalar jamoasining yetakligini va shular asosida mazkur sinfdagi tarbiya dasturlari tuzishni ko'zda tutadi. Shunday qilib, sinf rahbari tomonidan mavjud metodikalar asosida o'quvchilarni o'rganish va metodik apparatning keyingi rivoji yagona maqsad emas, balki jamoa rivojlanishining omili hisoblanadi. Hozirgi sharoitda o'quvchilar jamoasidagi o'quv-tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishning muhim yo'li uni pedagogik diagnostika asosiga qurish hisoblanadi. Afzusi, maktab amaliyotida diagnostika ko'p hollarda ichdan his etish orqali yoki sinf jamoasida kechayotgan xilma-xil jarayonlarni hisobga olmaslik yo'li bilan amalga oshirilmoqda. Bu bolalarni yuzaki o'rganishga, barcha pedagogik ustunovkalarining (mazmun, shakllar, metodlar, o'zaro ta'sir vositalarining) hozirgi o'quvchilarning individual xususiyatlari o'sib borayotgan bir paytda o'rtamiyona bo'lib qolishiga olib kelmogda. Hozirgi paytda pedagogik diagnostika instrument bo'lib qolishi kerakki, uning yordamida pedagoglar o'zlarining pedagogik, psixologik va metodik rejalarni amalga oshirish yo'llarini aniq belgilab oladi, ta'lim-tarbiya sohasida yangi bilimlarga ega bo'ladi va fanda hal etilmagan yoki qisman hal etilgan masalalarga duch kelishga tayyor turadi. Sifatida tan olmasdan iloj yo'q. Pedagoglar bolalarni bilishi, rejalashtirilgan o'quv-tarbiyaviy jarayonga diagnostik komponentni kiritishi bilan amalga oshiradi. Diagnostika o'quvchilardan sinfdoshlarga nisbatan munosabatlarni aniqlash uchun metodika asosida test olishni ko'zda tutadi. Bu esa korreksiyaning individual choralarini ishlab chiqish uchun zarur. Jamoani, shaxslararo munosabatlarni, o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni o'rganish muammosi, sinf tuzilmasida "yulduzlar" va "ajratib

qo'yilganlar"ni aniqlash birinchi darajali ahamiyat kasb etadi. Aynan shaxslararo mulohazot xarakteri ko'p hollarda o'quvchilarning o'z o'qishiga, baholariga munosabatini belgilaydi. Demak, diagnostika – bu o'sib kelayotgan odamning mikro-muhit bilan munosabatlardagi muammolarni aniqlash. Diagnostika pedagogik jarayoni gumanizatsiyalash dasturiga kiritilgan. Diagnostik faoliyatning maqsadi o'quvchiga pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish va baholash mezonlarini belgilashga, muammolarni oson hal qilish yo'llarini aniqlashga, o'quvchilarning faoliyatini boshqarishga va o'zining kasbiy faoliyatini tuzatishga, pedagogik o'zaro ta'sir samaradorligini baholashga imkon beruvchi yaxlit asboblarni aniqlashdan iborat. Pedagogik diagnostika – pedagog shaxsi va u bilan mulohazaga kirishuvchilarni pedagogik tizim natijalarini tahlil qilish va tavsiyalar berish jarayoni. O'zining ish faoliyatida integral pedagogik diagnostikadan foydalangan o'quvchi zudlik bilan hal etilishni talab qilayotgan va ayni paytda bir nechta muammoga o'rtga surilgan o'quv-tarbiyaviy vazifalarni uddalash imkoniga ega bo'ladi. O'zi ishlayotgan sinf jamoasini to'liq o'rganish o'quvchi uchun muhim hisoblanadi. Bolalar jamoasini o'rganayotgan o'quvchi quyidagi vazifalarni hal etadi: jamoaning o'sib borishi haqida to'liq ma'lumot olish, jamoaning o'sish darajasi o'zgarib borishiga mos holda pedagog tomonidan o'z ishini mazmuni, shakli, metodi va uslubini pedagogik asoslangan holda tuzatib borish, jamoaning rivojlanish darajasini baholash uchun integral diagnostika metodini egallash zarur. Har qanday psixologik-pedagogik diagnostika shaxsning kechagi yoki bugungi kundagi rivojlanish darajasini, o'quv jarayonining tashkil qilinganlik darajasini ko'rsatib berish bilan cheklanib qolmasligi lozim. Diagnostik jarayonida o'rganilayotgan ob'ektni kelaydi, ertangi kuni ham taraqqiyot tendentsiyalari, ham ma'lum omillar ta'sirining oqibatlari ochib berilishi kerak. Shu holdagina prognoz mohiyatidan kelib chiqqan holda ta'lim-tarbiya jarayonida yo'l qo'yilayotgan xatolalar, shaxs taraqqiyotidagi ko'zga tashlangan kamchiliklarni bartaraf qilish, to'g'ri yo'lga solish imkoniga ega bo'lamiz. Shu sababli psixologik-pedagogik diagnostika metodlarining prognoztik bo'lishi eng muhim talablardan biridir. Pedagogik diagnostika sohasidagi nazariy-metodik ishlarining yo'naltirishlari avvalambor psixologik amaliyot talablari asosida belgilanadi. Ushbu talablarga muvofiq usullarning maxsus kompleksi shakllanadi.

Psixologik pedagogik diagnostikaning rivojlanib kelayotgan fan tarmog'i ekanligi, uning amaliy va dolzarbligi bilan bir vaqtda bu sohani aniq chegaralari, holatiga faniardan farqi va o'ziga xos xususiyatlari hozircha to'liq ta'kid topmaganligini ko'rsatib o'tish lozim. Pedagogik diagnostikaning asosiy yo'naltirishlari pedagogik amaliyotning talab darajasidan kelib chiqqan holda shakllanmoqda. Shu sababli ham uning yo'naltirishlari bu yo'naltirishlarning

mohiyatini psixologik-pedagogik diagnostika pedagogik amaliyotining qaysi sohasida qo'llanilishini ko'rsatmasdan turib to'liq ochib berib bo'lmaydi.

Tadqiqot maqsadi: pedagogik diagnostika va uning o'quv-tarbiya jarayoni Samaradorligini ta'minlashdagi rolini ilmiy-nazariy jihatdan asoslash va mavzuning dolzarbligini aniqlash.

Tadqiqot ob'ekti: o'quv-tarbiya jarayoni samaradorligini ta'minlashda pedagogik Diagnostika rolini aniqlash jarayoni.

Tadqiqot predmeti: pedagogik diagnostika va uning o'quv-tarbiya jarayoni samaradorligini ta'minlashdagi imkoniyatlari, pedagogik shart-sharoitlari va omillari.

Tadqiqotning vazifalari:

1. Mavzuni ilmiy-nazariy jihatdan dolzarbligini asoslash.
2. Pedagogik diagnostikaning rivojlanish tarixini yoritish va uning shaxs rivojlanishidagi o'rini aniqlash.
3. O'quv-tarbiya jarayonida diagnostik tadqiqot metodlaridan foydalanish imkoniyatlarini aniqlash.
4. Shaxslararo munosabatlarda pedagogik diagnostikaning tugan o'rini asoslash.

Tadqiqot metodlari: adabiyotlarni o'rganish, pedagogik tahlil, kuzatish, qiyosiy tahlil, savol-javob, suhbat, umumlashtirish.

Tadqiqotning metodologik asoslari: O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasining "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi", O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning ta'lim tizimini isloh qilish, har tomonlama barkamol shaxsni tarbiyalashga oid qarashlari, Hukumat qarorlari, ilg'or pedagogik tajribalar.

Bitiruv malakaviy ishining tarkibiy tuzilishi va hajmi: ish kirish, 2 bob, 4 bo'lim, umumiy xulosalar, foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat bo'lib, jami 67 sahifani tashkil qiladi.

Pedagogik diagnostikaning rivojlanish bosqichlari va uning tamoyillari

Pedagogik diagnostika ta'lim samaradorligi, ish mazmuni, olib borilgan pedagogik faoliyatni tahlil qilishda, katta ahamiyatga ega bo'lib, ilg'or ta'lim muassasalarida bu ish uslubini muvaffaqiyatli tarzda amalga oshirilmogda. Yutuq, mustaqamlalanib, yo'l qo'yilgan kamchilik va nuqsonlar tahlil qilish asosida bosh strategik yo'nalishlarni belgilab olinmogda va yuqori darajadagi pirovard natijalar qo'lga kiritilmogda. Tanqil pedagogik olim Malserman pedagogik diagnostikani «o'quvchi o'zlashtirishi bilan, o'quv materiallarini to'g'ri tanlash, maqsad to'g'ri yo'naltirish mezonidir» deb hisoblaydi. Shu boisdan ham, pedagogik diagnostika

birinchiidan, o'quvchiga individual ta'lim berishni jadallashtiradi, 2 chidan, davlat va jamiyatni ta'limga qo'ygan talablardan kelib chiqib o'quvchi bilimni to'g'ri adolati baholashni talablaydi,³ chidanig'chm ta'limiy mezon, kriteriyalar orqali o'quvchini sindan - singa o'tishida, mutaxassislikka qabul qilishda minimal talablarga javob berishini belgilaydi. Pedagogik diagnostika yordamida ta'lim - tarbiya jarayoni to'g'ri tahlil etiladi va uning samaradorligi to'g'ri baholanadi. Pedagogik diagnostika muhim ahamiyatga ega. U o'quv tarbiya jarayonini yaxshilashga xizmat qiladi, ta'limiy faoliyat natijasida erishilgan samaralarni xolislik bilan belgilab beradi, yo'l qo'yilgan kamchilik va nuqsonlarni bartaraf etishga yo'l ochadi, pirovard natijada ta'limning takomillashib borishiga ijobiy ta'siri qiladi. Pedagogik diagnostikani eng muhim kriteriyalar esa:

1. Xaqoniylik.
2. Ishonchlilik.
3. Puxtalik.

Maktab ta'lim - tarbiya jarayonining hamma sohasida muntazamlilik va izchillik hal qiluvchi ahamiyatga ega. Maktab o'quv predmetlarining muntazamliligi ustida gap borar ekan uni fan va fanni o'rganish tizimidan farq qilish lozim. Fan va uni o'rganish tizimi o'ziga xos ko'p qirrali, chuqur va murakkab hodisalarni o'z ichiga oladi. Uni o'quv predmetlari esa predmetlarni o'rganish tizimiga tabiiq etib bo'lmaydi, bummunkinham emas. Shunday bo'lishiga qaramay bu ikki tizim o'rtasida umumiylik, birlik va muayyan ichki mantiqiy bog'lanishlar mavjud. Shunga ko'ra maktab o'quv predmetlarini muntazam bayon qilish bir qator didaktik qoidalarga amal qiladi, ya'ni bir tomondan umumta'lim maktablarida o'qitilayotgan predmetlar ma'lum fan tizimi bilan o'zaro mustahkam, ilmiy va mantiqiy bog'lanishlarga ega bo'lishi nazarda tutilsa, ikkinchi tomondan, izchil muntazam o'qitilayotgan predmetlar orqali o'quvchilarning bilish qobiliyati, o'zlashtirish darajasi va ularni ijodiy kuchlarini rivojlantirib borish nazardutuliadi. Buning uchun maktab ta'limi jarayoni muntazamlilik qoidasi - prinsipiuning quyidagi qoidalarga rioya qilishi lozim, ya'ni o'qitilayotgan predmet yoki bayon qilinayotgan yangi materialning o'quvchilarning o'ldindan o'zlashtirgan ilmiy bilimlari, ko'nikma va malakalari bilan izchil va uzviy bog'lanishi, shu bilan bir vaqtda o'qitilayotgan predmet yoki o'quv materiallarini o'zlashtirish orqali kelajakda yangi predmet yoki yangi bilimlarni o'zlashtirishga, shuningdek navbatdagi ta'lim bosqichiga o'tish uchun zamin yaratilishi nazarda tutilmog'ilozim. O'qituvchi kundalik o'quv materiallarini bayon qilishda muntazamlilik qoidasiga muvofiq dars o'tadi Bunda:

1) yangidan bayon qilinayotgan o'quv materialining oldindan o'zlashtirilgan materiallar bilan izchil bog'lanishini ta'minlash va shu orqali o'quvchilarda hosil qilingan tasavvur - va tushunchalarni kengaytirish hamda chuqurlashtirish;

2) bayon qilinayotgan o'quv materiallarining hajmiga muvofiq suratlarda qismlarga bo'lish undagi yetakchi bosh masalalarni ajratish, qismlardan kelib chiqadigan umumiy tushunchalarni aniq va ravshan qilib o'qitish;

3) yangi materialni bayon qilish jarayonida o'quvchilarni mustaqil mantiqiy fikr qilishga da'vat etish, shuningdek ijodiy urinishlarni tarbiyalash kabilar nazarda tutilmog'i lozim. Shu bilan birga ta'limning muntazamlik printsipli bayon qilinayotgan o'quv materiallarini mustahkamlash va ilgari o'tilgan materiallarni to'ldirishga hisnat qilishi, o'quvchilarning uzluksiz va izchil suratlarda mustaqil ish olib borishlarini: o'quvchilarning o'zlashtirgan bilim va hosil qilgan ko'nikma va malakalarini hisobga olib borishni ham o'z ichiga oladi. Ta'limning muntazamligi uning izchil bo'lishi bilan bog'liqdir. Izchillik asoslangan ta'limning harakteri belgisi shundaki, u o'quvchilarning oldindan o'zlashtirgan bilim va malakalari zamirida yangi bilim, ko'nikma va malakalar hosil qilish. Ularning o'zaro bog'lanishlarini takomillashtirish va aksincha, yangi bilimlarni bayon qilish jarayonida oldin o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarni yana ham chuqurlashtirish, kengaytirish va mustahkamligini ta'minlashga qaratilgandir. Ya.A.Komenskiy «izchillikka rioya qilib o'qitish lozim, toki bugun, o'rganilgan ilmlar kecha o'rganilganlarni mustahkamlasin, erta o'rganiladiganlarga zaminhozirlasin» degan edi. Ta'limda bilimlarni puxta va mustahkam o'zlashtirish printsipli. Ma'lumki, puxta o'zlashtirishning harakteri belgisi mustahkam esda saqlab qolishdir. boshqacha qilib aytganda, bu printsipl o'quvchilarning xotira faoliyati, ya'ni o'quv materiallarini esda qoldirish, esda saqlash va qayta esga tushurish kabixotira jarayoni faoliyatiga bog'liqdir. O'quv materiallarini mustahkam esda saqlab qolish ayni dars jarayonida bayon qilinayotgan o'quv materiallarini sistemali va ongli o'zlashtirishlariga bog'liq biroq puxta o'zlashtirishning muvaffaqiyati esa ko'p jihatdan takrorlash va mashq qildirishga bog'liqdir. Takrorlash va mashq qildirishning mustaqil va alohida - alohida o'qitish metodi sifatida ishlatiladigan usul va vositalarining turi xilma - xildir. Biroq gap puxta o'zlashtirishning didaktik asoslari ustida borar ekan, takrorlashning bilimlarni xotirada saqlab qolishdagi ahamiyatini ko'rib o'tish maqsadgammuvofiqdir. Takrorlashning ahamiyati shundaki, takrorlash jarayonida faqat oldindan o'zlashtirilgan o'quv materiallarigina esga tushirilmay, balki shu o'quv materiallariga bog'liq bo'lgan yangi yangi ma'lumotlar ham berildi. O'zlashtirilgan bilimlarning noaniq, tumanli bo'lib qolgan tomonlari o'yinlashtiriladi va to'ldiriladi. Boliar tabiat va jamiyat haqidagi bilimlarni har

tomonlarni egallash orqali tushunishga, mustaqil hayotga tayyorlanadilar va ma'lumotli kishilar bo'lib yetishadilar. O'zlashtirilgan bilimlarning, o'quv materialning qanday egallanganligini bilish o'qituvchi uchun ham o'quvchi uchun ham muhim ahamiyatga ega. Shu maqsadda o'qituvchi o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini o'z vaqtida tekshiradi, hisobga oladi va baholab beradi. Bilim, ko'nikma va malakalarni tekshirish va baholash o'quv jarayonining eng muhim va zaruriy qismlaridan bo'lib, u 3 asosiy vazifani bajaradi:

a) bolalar tomonidan o'zlashtirilayotgan bilim, hosil qilingan ko'nikma va malakalarni nazorat qilish;

b) bilimlarning sifatini aniqlash;

v) o'quv dasturida belgilangan materiallarni ongli, izchil va mustahkam o'zlashtirib olishga undash. Bu masalalar ta'limiy ahamiyatga mo'likdir. Bilim, ko'nikma va malakalarni tekshirish va baholash jarayonida o'quvchilar o'qishga ongli munosabatda bo'lishga, izchil ishlashga, ongli inozomga, qiyinchiliklarni yengish, o'zida irodaviy sifatlarni o'stirishga, o'ziga hamda boshqalarga nisbatan talabchan bo'lishga o'rnatib boradi. Bu masalalar esa katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. Uquvchilar bilimni tekshirish bolalar tomonidan o'zlashtirilgan bilimning sifatini aniqlash, ularni o'quv dasturida belgilangan materiallarni izchil va puxta o'zlashtirib olishga da'vat etishvositasidir. O'qituvchi bilimlarni tekshirish orqali o'quvchining o'quv materialini qanday idrok etib tushunganligini qanday fikr yuritayotganligini, dasturda belgilangan o'quv materiallarini qay darajada umumlashtirib olganligini aniqlaydi hamda keyingi o'quv materiallarini o'rganish ta'lim sifatini yaxshilash yo'llarini belgilaydi. Shu bilan birga o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishni o'rganish va tekshirish ularning o'qishga bo'lgan munosabatini, tirishqoqligini, ziga talabchanligini, bilimga, era bo'lgan qiziqishini bilishga imkon beradi.

Shuningdek, bolalarning xotirasi, bilish qobiliyatining qay darajada o'sganligi, ularning mustaqil ishlashga ko'nikma va malakalarni qay darajada egallaganliklari aniqlanadi. Tekshirish vaqtida o'quv materiallari esga olinadi va o'quvchilarni me'zish, idpok qilish, fikrlash qobiliyatlari ham o'sib boradi. Bu jarayonda o'quvchilar keng fikr yuritishga, o'quv materiallarini asoslashga, mulohaza yuritish, talablashga o'rganadilar. Uquvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirishning yana bir muhim tomoni shundaki, ana shu jarayonda o'quvchilarning bilimlari va bajaragan ishlardagi kamchiliklar sezilib qoladi va nihoyat mazkur kamchiliklarning sabablari aniqlanadi. kamchiliklarni bartaraf etish choralari belgilanadi. Bilimni tekshirish va baholash darsning barcha qismlariga singib ketadi. Shunday ekan, o'quvchi bilimidagi kamchiliklarni -to'ldirishga o'rganilayotgan masalaning asl mohiyatini anglashga yordam beradi va

o'rganilayotgan materialni tushunishga keng imkoniyat yaratadi. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirish va baholash jarayonida o'qituvchi ayrim o'quvchilarga va butun sinf jamoasi izchil ta'sir etadi. Individual ishini sinf jamoasi ishi bilan qo'shib olib boradi. Tajribali o'qituvchilar o'quvchi bilimni baholash jarayonida sinf jamoasi fikriga suyanadilar va o'quvchilarga tarbiya tarbiyaviy ta'sir etadilar. Bunda o'qituvchi sinf o'quvchilari diqqatini faollashtiradi. O'rtodqlarining javobiga ma'suliyat bilan qarashga o'rgatadi. Shuningdek o'z bilimlarini mustahkamlashga, o'z bilimiga tanqidiy qarashga odatlantiradi. Bu esa o'quvchini o'z vaqtida vijdonli, rostgo'y bo'lishga o'rgatadi. Uqituvchi bilimga baho qo'yish vaqtida o'quvchining materialni o'zlashtirish saviyasi, bola tafakkurining o'sish darajasi, zehning rivojlanishi kabi xususiyatlarni hisobga oladi: o'quvchilarning ishlash surati qobiliyati, o'qishga ishtiyoqi, nutqning o'sish darajasi o'rganiladi shuningdek, ayrim o'quvchilarda uchraydigan qo'rqoqlik, uyatchanlik, tortinchoqlik o'z kuchiga ortiqcha baho berish, ishonmaslik, shoshqaloqlik, kamgaplik kabi xususiyatlari bartaraf etiladi. Buning natijasida ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining uyg'unligi ta'minlanadi. Bilimlarni, ko'nikma va malakalarni tekshirish va baholashning tarbiyaviy ahamiyati shundaki, bunda o'quvchilarda o'qishga o'z yutuqlari va muvaffaqiyatsizliklariga nisbatan munosabat shakllanadi, qiyinchiliklarniyengish istagi tug'ilyadi. Baho unda ham o'quvchi sifatida baxs sifatida o'ziga nisbatan muayyan bir munosabati xosil qiladi. O'quvchining o'ziga nisbatan bu munosabati bu tuyg'ularini o'qituvchi uning hatii harakatlardagi irodalilik, jamoatchilik o'zaro bir - biriga yordam berish kabi sifatlarini shakllantirishborasida ustalik bilan ishlatadi. O'quvchi o'troklarining, o'ta onalarining unga, uning maktabdagi yutuqlariga va muvaffaqiyatsizliklarga munosabatiga xech qachon befarq bo'lib qolmaydi. Uq bilimlariga berilgan kundalik daftariga qo'yilgan baxolar uning munosabati belgilaydi mana shuning uchun ham maqlov, maqulla tanbeh berish yaxshi yoki yomon baho qo'yish o'quvchi shaxsining fazilatlarni, uning tengdoshlari jamoasida va katta yoshda ular orasidagi mavqei shakllaniradi. Bu ayniqsa, o'smirlar orasida katta ahamiyatga egadir.

Kimki bilimlarni tekshirish va baholashning tarbiyaviy ahamiyatini to'g'ri qo'llay bilisa, hap 6ir o'quvchi oldida o'qish sohasida qulay istiqbollarni ochib beradi. Bilimlarni tekshirish va baholash davlat ahamiyatiga egadir. Xalq ta'limi tashkilotlari o'quv faoliyatini tekshirish natijalariga maktab o'quvchilari olgan bilimlar, ko'nikma va malakalarning baxosiga binoan maktablar, o'qituvchilar jamoalarining ishi haqida, o'quvchilarning o'zlashtirishi haqida xulosa chiqaradilar. Bilimlarni tekshirishga qo'yiladigan talabalar. Bilimlarni tekshirish va baholash muayyan didaktik talablarga javob berishi kerak. Bu talabga rioya etilmasa,

o'quvchilarning o'qishga nisbatan munosabati yomonlashadi, bilimlarning sifatiga salbiy ta'sir qiladi. Maktab o'quvchilari darsga har kuni tayyorlanib borishlari kerak. O'quvchilarni doimiy ravishda nazarot qilib tekshirish shunga majbur etiladi. Har bip o'quvchi uning bilimlari, ko'nikma va malakalari baholalanayotgini tushunish kerak. Uning o'rtodqlardan birotasi ham u bilan na yaxshi na yomon bahoni baham ko'pa olmaydi. O'qituvchining savollariga va vazifalariga javob berishga tayergarlik holati bilimlarni, tekshirish va baholash, o'quv jarayonining muhim bir bo'lagiga aylangan. Maktab o'quvchilarning bilimlari, ko'nikma va malakalari davlat o'quv dasturlarining bajarilishi nuqai nazaridan tekshiriladi va baholanadi. Dasturlar mazmunini o'zlashtirish sifati - bilimlarni baholashda asosiy mezondir. O'qituvchi o'quvchining qanday qo'shimcha bilimlarga ega ekanligini, qanday qo'shimcha adabiyotlarni o'qishni bilishi kerak, ammo buning uchun baho qo'ymaslik kerak. Maslahatlar, tavsiyalar, yo'riqnomalar bilan yordam berishning o'zi kifoya qiladi. Maktab o'quvchilarning nazariy va faktik materialni o'zlashtirib olganliklarini tekshirish chog'ida olinayotgan bilimlar o'quvchilarning umumiy va aqliy jihatdan rivojlanishiga shaxsiy fazilatlarning shakllanishiga, maktab o'quvchisining o'qishga munosabatiga ta'sirini ko'ra bilish kerak.

Bilimlarni tekshirish o'qituvchi maktab o'quvchisining rivojlanish jarayonini shaxsning aqliy, ahloqiy, emotsional va irodaviy fazilatlarning shakllanish jarayonini ko'z oldiga keltirishga yordam beradi. Uqituvchi o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirish va baholashda juda adolati, haqqoniy bo'lishi lozim. Bu hol o'z navbatida o'quvchi shaxsigaijobiy va tarbiyaviy ta'sir etadi. Har qanday adolatsizlik o'qituvchining bilimiga baho qo'yishdagi xatosi o'quvchilarga salbiy ta'sir etadi, ularda o'z kuchiga ishonchni yo'qotadi, 'qishga bo'lgan ihtiyoqini so'ndiradi.

Oqibaida o'qituvchining tarbiyaviy ta'siriga putur yetadi. O'qituvchi o'quvchining bilimni har qanday holda ham to'g'ri baholashi kerak. Faqat o'ylab, haqqoniy qo'yilgan bahogina o'quvchilarga ijobiy ta'sir etadi, ularni ma'naviy qimmatlantiradi. O'qituvchining sintdagi xati - harakati, savolning o'ylangan bo'lishi va to'g'ri qo'yilishi, bilimni tekshirish va baholashda qulay vaziyat yaratilishi bahoning tarbiyaviy ta'sirini kuchaytiradi. O'qituvchi bilim, ko'nikma va malakalarni tekshirish va baholashda o'quvchi javobini tahlil qilib boradi va javoblar yuzasida o'z muloxazalariniaytadai. O'quvchi javob berayotganida qanday hato kamchiliklarga yo'l qo'rganini ko'pincha uning o'zi sezmaydi. Bunday holda o'qituvchi o'quvchining javobini qisqacha tahlil qilib borishi talab qiladi. Bunda o'qituvchi qo'lgan bahoning to'g'rliligiga o'quvchida shubxa qolmaydi. O'quvchi o'z bilimida qanday yutuq yoki kamchilik borligini nima uchun uning bahosi

oshirilgan yoki pasaytirilganini anglagandagina qo'yilgan baho rag'batlantiruvchi rol o'ynashi mumkin.

O'quvchi o'z xatosini to'la tushungandagina uni to'g'rilashga ongli ravishda intiladi. O'qituvchi o'quvchi bilimni ball bilan baholash ekan, erishgan yutuqni uchun rag'batlantiradi, kamchiliklarni qayd qilib ko'rsatadi. Yo'l qo'ygan xato - kamchiliklarini qanday bartaraf etish yo'llarini, dars tayyorlash vaqtida asosiy e'tiborni nimalarga qaratish kerakligini ko'rsatadi. Bunday asoslash o'quvchining bundan keyingi faoliyatiga ham jolib ta'sir etadi.

O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirishning quyidagi turlari mavjud. Kundalik tekshirish, mavzu bo'yicha tekshirish va yakuniy tekshirish, Kundalik tekshirish maktablarimizda o'quvchilar bilimni hisobga olishda ko'p qo'llaniladigan tekshirish turidir. Bu bilan o'quvchilarning bilimlari o'zlashtirish, ularni o'qishdagi muvaffaqiyati to'g'risida dastlabki tasavvur hosil qilinadi. O'qituvchi o'quvchilarning darsga tayyorgarligini yangi materialni o'zlashtirishini har darsda tekshirib boradi. Yangi materialni o'zlashtirishini esa butun dars davomida kuzatib boradi. Kundalik tekshirish o'qituvchi tomonidan rejalari va izchil olib borilishi lozim. Bunda o'tilayotgan materialning xarakteri o'quvchilarning bilim daraja va individual xususiyatlari hisobga olinadi kundalik tekshirish o'rganilgan o'quv materialini o'quvchilar tomonidan qanday o'zlashtirilganini ko'rish, o'quvchi bilimidagi kamchiliklarni aniqlash va bu kamchiliklarni tugatish yo'llarini belgilash imkonini beradi.

Kundalik tekshirish o'quvchilarni o'z ustida izchil ishlashga, puxta o'zlashtirishga, mustaqillikka odatlantiradi. Shuningdek, tirishqoq uyushqoq bo'lish javobgarlikni sezish kabi aqliy sifatlarni shakllantiradi. O'qituvchi kundalik hisobga olishning yakuniy y'ni o'quvchilar bilimidagi yutuq va kamchiliklarni kundalik o'zlashtirishini, baholashni sinf jumali va o'zining kundalik daftariga yozib boradi. Mazkur baxolar keyinchalik choraklik va yarim yillik yakunlarni chiqarishga asos bo'ladi. Darsda kundalik tekshirishning asosiy ko'rinishi o'quvchilardan frontal va individual so'rashdir.

Demak, kundalik tekshirish jarayonida o'quvchilar bilimni hisobga olish bilan birga, ularni yangi bilimlar berish hamda ularni malaka va ko'nikmalar hosil qilish ham nazarda tutiladi. Mavzu bo'yicha tekshirish - dastur materialining bir bo'limi - bob, paragraf, katta mavzu yoki bir - biriga yaqin bo'lgan bir necha kichik mavzulardan o'quvchilarning bilim sifati qandayligini aniqlashdir. Ona tili, matematika kabi fanlar bo'yicha o'quvchilar bilimni mavzu bo'yicha tekshirish nazorat ishi, yozma ish olish shaklida o'tkaziladi, mavzu bo'yicha tekshirish ilgari surilgan mavzular yuzasidan olingan savollar va topshiriqlardan foydalanish mumkin. Bilimlarni ana shunday tekshirish natijasida o'quvchilar bilimni har

tomonlarni hisobga olinadi. Ularning bilimlarini qay darajada o'zlashtirib olinganliklari aniqlanadi. Takroriy umumlashtiruvchi darslar mavzu bo'yicha tekshirishning zaruriy shaklidir. Unda o'tilgan mavzular bo'yicha xulosalar chiqariladi va bilimlar tizimiga olinadi. Yakuniy tekshirish - da o'quvchilarning bir necha hafta, chorak, yarim yil, yillik va shuningdek bir necha yillik (to'qqiz yoki o'n birinchi sinfni tugatishda) bilimlari hisobga olinadi. Bunday tekshirishda ma'lum vaqtda o'zlashtirilgan bilim, hosil qilingan ko'nikma va malakalarni hisobga olib ko'zda tutiladi. Masalan, kursning asosiy masalalarini esga tushirish, o'tilgan materialni qisqacha tavsif qilishga qaratilgan bo'lishi mumkin. Bunday tekshirishda o'quvchilar nimani takrorlash va qanday takrorlash haqida to'liq ma'lumot oladilar. Yakuniy tekshirishning vazifasi o'quvchilarning ma'lum davrlardagi bilimni esga olish, qayta tiklash va sistemaga solishdir. Yakuniy tekshirishda bilimlar mustahkamlanadi, malaka va ko'nikmalar hosil bo'ladi shuningdek, bilim, ko'nikma va malakalar umumlashtiriladi. Bu tekshirishlar inthosti tusini oladi. Tekshirishning bu turlari og'zaki ko'rinishda va yozma nazorat ishlarda amaliy mashg'ulotlarda. Maxsus topshiriqlarni bajarishda qo'llaniladi. Bu o'quvchilar bilimlarning sifatini aqliy rivojini va ularning bundan keyingi o'qishga o'rganish imkonini beradi. Bilimlarni tekshirishning yangi usullari. O'quv shartlarining eng muhimi vazifalaridan biri ta'lim sohasida bo'ladigan isohotlar asosida bozor iqtisodiyoti tizimida faoliyat ko'rsata oladigan, xususan jahon andozalariga mos keladigan yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashdan iboratdir. Mutaxassis tayyorlashda eng muhim bo'lgan jarayonlardan biri o'quvchilarni bilimni aniqlash va baholashdir, shu bois, o'quv shartlarida qo'llanilayotgan ko'p balli baholash (reyting) ma'lum mutaxassislar tayyorlashda ahamiyat ko'rsatkichlari bo'yicha xalqaro mezonlarga o'zini ta'minlashga qaratilganligidir. «Reyting» so'zi ingliz tilida «baho» degan ma'noni anglatadi. O'quvchilar bilimni bunday baholash usuli bir qancha g'ap6 davlatlarda. Shu jumladan A.K.Sh va Angliyada keng tarqalgan, uning mohiyati o'quvchiga uzluksiz bilim olish va olgan bilimni natijasini mutasili tekshirib turish imkoniyatini beradi, o'quvchilar bilimni nazorat qilish hamda baholashda reyting tizimiga o'tishdan ma'nada.

1. O'zbekiston respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuniga asoslangan davlat a'ylasini izchillik bilan amalga oshiradi.
2. O'quvchining o'zlashtirish darajasini aniqlashda haqqoniy, aniq va adolati baholash.
3. Reyting tizimida har xil nazorat turlaridan keng foydalanish.

4. O'quvchi to'plagan ballari orqali ma'lum bir fan bo'yicha imtihon sinovida oladigan bahosini oldindan bilib olish va to'plagan balli o'zini qoniqtirmasa ko'rsatkichni yaxshilash uchun oldindan harakat qilishga undash

5. O'quvchilarning o'quv yili davomida o'qitilayotgan fanlar bo'yicha nazoratlarning qachon, qanday turli o'tkazilishini bilishi va unga tayyorgarlik ko'rib borishini psixologik jihatdan yo'naltirib borish:

6. O'quvchilarning mustaqil ishlash samadorligipi oshirish va xokazolardan iboratidir. Reying tizimi asosida o'quv rejasiga kiritilgan har bir fan bo'yicha o'quvchi o'zlashtirishining sifati ko'rsatkichni ball bilan baholash yotadi. Har bir chorakdagi fanlardan to'plangan ballar yig'indisi o'quvchining kurs reytingini tashkil qiladi. Fanlar bo'yicha talabalarning o'zlashtirishini nazorat qilish 3 xil yo'l bilan amalga oshiriladi.

1. Kundalik nazorat (kn) - 6u berilgan bilimning o'quvchilar tomonidan qay darajada o'zlashtirilayotganini muntazam ravishda nazorat qilinishidir, bunga o'qituvchi fanning xususiyatiga qarab dars jarajida og'zaki so'rov, uy vazifalarini tekshirish, referat yeg'ish, no'anaviy dars o'qlari (seminar, anjuman musobaqa, har xil bellashuvlar va xG f.) dan foydalanish. Amaliy mashg'ulotlar (misol va masallar yechish, laboratoriya ishlarini bajarish didaktik materiallar bilan ishlash va mustaqil ishlar) yozma ishlar asosida o'quvchilar bilimning darajalarini aniqlaydi. Kundalik nazorat reying tizimining eng muhim bosqichi bo'lib hisoblanadi.

2. Oralik nazorat (on) bu mazkur fan bo'yicha o'tiladigan bir necha mavzularni, boblarni o'z ichiga olgan bo'lib, ayrim boblar, mavzular yig'indisi bo'yicha yozma ish, test sinovlari o'tkaziladi.

3. Yakuniy nazorat (yan) bu o'quv rejasidagi fan uchun ajratilgan soalar tugagach, butun o'tilgan mavzular bo'yicha o'zlashtirish darajasini aniqlash uchun o'tkaziladi bu dastur mavzusi to'liq aks ettirilgan test sinovi yoki nazorat ishi shaklida o'tkaziladi, yuqorida qayd etilgan nazorat turlariga asoslangan reying tizimini ishlab chiqish quyidagi talablariga rioya qilish lozim:

1. Fan bo'yicha reying tizimini joriy qilish tartibi fan uyushmalari tomonidan ishlab chiqiladi.

2. O'quvchilarning sinfdan sinfga o'tishi chorakni muvaffaqiyatli yakunlash uchun zarur bo'lgan umumiy ball minimumi o'quv yurti pedagogik kengashi tomonidan tasdiqlanadi va o'quvchilar e'tiboriga xavola qilinadi.

3. Bosqichlar bo'yicha nazoratning barcha turlari uchun ko'p balli shkala asosida ballarning tegishi hisob - kitob aniqlanishi lozim. Ja'mi 100 % deb hisoblanisa, unga nisbatan % hisobida fan bo'yicha belgilangan maksimum ballning

50 - 55 % kundalik nazoratga. 25 -30 % oralik nazoratga. 15 - 20 % yakuniy nazoratga beriladi.

4. Har bir fan bo'yicha, nazorat ishlari o'tkazish miqdori va qachon o'tkazilish tartibi, shakli rejalashtiriladi hamda fan uyushmasi tomonidan tasdiqlanadi:

5. Fanlar bo'yicha KN. ON. Yan o'tkazish jadvali ishlab chiqilgandan keyin shu fan bo'yicha to'planishi lozim bo'lgan maksimal miqdordagi ball belgilanadi va nazorat ballari aniqlanadi. Shu asosda mazkur fan bo'yicha o'quv dasturi materiallarini o'zlashtirishning eng quyi chegarasi aniqlanadi. O'quvchilarga kundan - kunga ko'chish, muvaffaqiyatli tahsil ko'rishlari uchun o'qish davomida qaysi fandan qancha ball to'plash kerakligi to'la tushuntirishi lozim.

6. Reying tizimini qo'llashning eng muhim shartlaridan biri o'quvchi jam'argan ballaridan yana baho tizimiga o'tishdir. Ballarni baholarga aylantirishning yagona tizimiga rioya qilishlozim fan bo'yicha maksimal ballning 85 - 100 % oralig'ida to'plangan ballar «allo» 70 - 85 % oralig'ida to'plangan ballar «yaxshi» 55 - 70 % oralig'ida to'plangan ballar «o'tra» 55 % dan kam miqdordagi ballar esa qoniqsiz bahoga tenglashtiriladi. Shunday qilib, kundalik va oralik yakuniy nazorat natijalari bo'yicha fan uchun belgilangan maksimal ballning 55 %dan ortiq to'plagan o'quvchi o'zlashtiruvchi hisoblanadi.

Diagnostic tahlil. Bilimdagi notekisliklarni aniqlash ularni to'ldirib va navbatdagi

o'zlashtirish bosqichiga ko'tarish maqsadida diagnostiklash amalga oshiriladi. Diagnostiklash quyidagi maqsadlarni amalga oshiradi:

- o'quvchilar o'zlashtirish darajasini diagnostiklash;
- bilimlardagi yetishmovchiliklarning oldini olish;
- aniqlangan yetishmovchiliklarni to'ldirish maqsadida maxsus topshiriqlar ishlab chiqish;
- maxsus topshiriqlar bajarish soalarini belgilash;
- yakuniy diagnostik tahlil qilish;

- diagnostika ta'lim texnologiyasining navbatdagi bos-ichi bo'lib, uning asosiy elementlaridan biri hisoblanadi. Asosiy o'zlashtirishdagi kamchiliklar aniqlanib, har bir o'quvchining bilim darajasini aniqlash, rejaning borishiga to'xtatiblar kiritish yo'li bilan ta'lim jarayonining natijasi kato'langanligini tashvillaydi.

Test so'rovi natijalarini diagnostik tahlil qilish ikki muhim vazifani hal qiladi: 1) qaysi o'quvchi qaysi o'quv birliklarida qiyinaladi; 2) o'qituvchilar qaysi bilimlarni kengaytirishi lozimligini aniqlaydi.

2. Pedagogik diagnostika, uning maqsadi va vazifalari

Professional ta'lim yo'nalishi bo'yicha bakalavrlar o'zining pedagogik faoliyatida pedagogik diagnostika bilan shug'ullanishlari lozimligi bugungi kun talablaridan biridir. Xar qanday faoliyat zamirida xam amalga oshirilgan ishlarning pirovard maqsadi vazifalari va kutilgan natijalari buladi. Faoliyat natijalarini sarxosob kilish, amaliy xulosalar yasash - bush yoki muvaffakiyati urinlarni belgilab olish, faoliyatning keyingi boskichlarida uni xsobga olish diagnostika deyiladi. Pedagogik diagnostika o'quvchining o'zlashitirishi, o'qishdagi qiyinchiliklarini, uning o'qishiga ta'sir qilyotgan ijtimoiy, oliaviy omillarni o'rganishga yo'naltirilgandir. Diagnostika natijalari esa ta'lim-tarbiya jarayonini to'g'ri rejalashtirish, yo'l qo'yilgan hatolarni tuzatish, psixologik-pedagogik profilaktika ishtarini olib boorish imkonini beradi. Pedagogik diagnostika mazmuniga qisqacha to'xtalib o'tamiz: *Tarbiyalanganlik darajasini diagnostika qilish* - bu yo'nalish shaxslarning tarbiyalanganligini, ularning xulq-atvorini, odob-axloqini, tarbiyalanganligini (tarbiyaviy ta'sirlarga berilishi)ni o'rganishdan iboratdir.

Tashkiliy metodik diagnostika - pedagoglarning kvalifikatsiyasini, o'quv jarayonining uslubiy ta'minlanganlik darajasini baholashdir.

Didaktik diagnostika - pedagogik jarayonni takomillashtirish uchun xizmat qilishdir (o'quv jarayonining tashkiliy metodik tomonlardan tashqari). Shaxslarning og'zaki va yozma javoblarini, javoblardagi tipik xatolarni, ularning sabablarini, o'quv faoliyatidagi salbiy o'zgarishlarni, shaxslarda o'quv mehnat malaka va ko'nikmalarning rivojlanganlik darajasini, ta'lim olishga nisbatan moyilliklari diagnostika qilinadi.

Ijtimoiy pedagogik diagnostika - shaxslarning pedagogik qarovsizligi, moslashganlik darajasi, tarbiyasi og'ir bolalarni diagnostika qilishda ijtimoiy omillarni hisobga oluvchi qarida olib boriladi. Shu sababi diagnostika jarayonida oila sossiologiyasi va iqtisodiy, xuquq sossiologiyasi, dam olish sossiologiyasi, iqtisodiy sossiologiya kabi sohalarida qo'llaniladigan metodikalar va ko'rsatkichlardan foydalanishni taqozo etadi.

Ijtimoiy psixologik-pedagogik diagnostika - bu yo'nalish sossiologiya, ijtimoiy psixologiya, pedagogikani o'z ichiga qamrab olgan bo'lib, shaxslar, pedagoglar, otakonalar guruhlari, shaxslarga ommaviy kommunikatsiya vositalarining (radio, televizor, gazetalar va h.k.) ta'sirini, shaxslarning burch va xuquqlari, ular orasidagi munosabatlarni o'rganishga yo'naltirilgandir. «Psixodiagnostika» so'zining mohiyati «psixologik tashhis qo'yish» yoki kishining mavjud psixologik holati va xususiyati haqida qaror qabul qilishni anglatadi. Psixodiagnostika

amaliy jihatdan psixologning deyarli barcha faoliyat doiralarida, ya'ni pedagogik tadqiqotlarda muallif yoki ishtirokchi sifatida qatnashayotganda, psixologik maslahat hamda psixologik korreksion (to'g'rilash va rivojlantiruvchi) ishlarni amalga oshirayotgan jarayonda qo'llaniladi. Ammo ko'pincha amaliy psixologning ishtarida psixodiagnostika - faoliyatning alohida mustaqil turi sifatida namoyon bo'ladi. Uning maqsadi psixologik tashhis qo'yish, ya'ni kishini mavjud psixologik holatini baholash orqali ifodalashdir. Psixodiagnostik faoliyat jarayonini metodikalar aprobatitsiyasi, talablar yo'rinqomasini ishlab chiqish, tadqiqotlarni o'tkazishdagi qonunqoidalarni yaratish, natijalar tahlilining usullarini shakllantirish hamda ma'lum metodlarning imkoniyat va cheklamishlarini muhokama qilish tashkil etadi. O'qituvchi talim va tarbiyadagi qiyinchiliklar nima uchun va qanday qilib paydo bo'lishini tushunish uchun, u avvalo bola psixik taraqqiyotining asosiy qonuniyatlarini bilishi va turli psixik holatlarni, psixologik-diagnostika metodlarini egallashi zarur. O'qituvchining psixodiagnostik tadqiqot yoki doimiy kuzatish jarayonida olingan natijalarni bolalar bilan ishlashda qamchalik to'g'ri foydalana olishi ham zarur hisoblanadi. Psixodiagnostika psixologik diagnoz qo'yish haqidagi fandir. Bunda diagnoz ko'rsatkich va tavalnomalarni birgalikda tahlil qilish asosida sinaluvcining holati va xususiyatlari haqidagi xulosalaridan iboratdir. Psixologik diagnoz (diagnosis - grekcha, aniqlash, bilish degan ma'noni anglatadi) - shaxs individual-psixologik xususiyatlarining hozirgi holatiga baho berish, rivojlanishini oldind aytib berish (prognoz qilish) va psixodiagnostik tekshiruv vazifalaridan kelib chiqib, tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan psixolog faoliyatining so'nggi natijasidir.

Psixodiagnostik tadqiqotlar amaliyotida psixologik diagnoz qo'yishning 3 bosqichli farqlanadi:

1. Simptomatik diagnozda dasturi mavjud har qanday EHM bajarishi mumkin bo'lgan tadqiqotda olingan natijalar qayta ishlanadi.

2. Etmologik diagnozda (kelib chiqish sabablari) biror xususiyatning mavjudligini emas, balki uning vujudga kelish sabablari ham hisobga olinadi.

3. Tipologik diagnozda sinaluvcni shaxs tuzilishida olingan natijalarning o'xshashligi va o'xshashligi aniqlanadi.

Psixodiagnostika psixologiyaning ilmiy va amaliy jabhalaridan tashqari uning boshqa ijtirochilik psixologiyasi, mehnat psixologiyasi kabi insonning psixologik xususiyatlarini bilish talab qilinadigan barcha sohalarida foydalaniladi. Ilmiy va amaliy psixodiagnostika qayd etilgan barcha holatlarda ham o'ziga xos muhim vazifalarni hal etadi. Ularga quyidagilar kiradi:

1. Insondagi mavjud biror psixologik xususiyat yoki xulq-atvori holatini aniqlash;

2. Mazkur xususiyatning shakllanganligi, ya'ni uning miqdoriy va sifatiiy ko'rsatkichlarda namoyon bo'lishi darajasini o'rganish;

3. Zarur bo'lgan holdagina shaxsning tashhis qilinaётgan xulq-atvoridagi psixologik xususiyatlarini ochib berish;

4. O'rganilayotgan xususiyatlarning shakllanganlik darajasini taqosiy ishlamasini yaratish. Amaliy psixodiagnostikada sanab o'tilgan vazifalarning har biri alohida yoki kompleks tarzda olib borilayotgan tadqiqot maqsadiga muvofiq amalga oshiriladi.

Demak, psixodiagnostika psixologdan professional faoliyati jarayonid maxsus tayyorlangan talab qiluvchi murakkab sohadir. Psixolog (tashhischi) egallashi kerak bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar shunchalik keng va murakkabki, uning o'zlashtirilishi bilan psixodiagnostikani professional psixolog faoliyatining negizi sifatida e'tirof etilishiga sabab bo'ladi. Haqiqatan ham amaliy psixologlarni malakali mutaxassis etib tayyorlash ahamiyatga molik omildir.

O'quvchilar jamoasida shaxslararo diagnostika doimiy va maqsadga yo'naltirilgabo'lishi kerak. Buning uchun turlicha nomlanishga ega bo'lishi mumkin bo'lgan o'quvchi va bolalar jamoasini o'rganishning maxsus dasturlari ishlab chiqilmoqda, masalan, o'rganish sxemasi, kuzatish dasturi, pedagogik yoki psixologik-pedagogik konsilium dasturi, o'quvchilarni o'rganish kartasi va boshqalar. Dasturlarning umumiy belgilari – bu yiriklashtirilgan ko'rsatkichlar va kuzatuvlarni aniqlovchi, so'rov, ekspert, test metodikasini qo'llashni talab etuvchi dasturlarning o'zi kichik diagnostikadir. Hozirgi davrda shaxslararo munosabatlarni o'rganish va ularni o'lashni shaxslararo munosabatlarni jittimoiy ustunovkalar natijasi sifatida o'rganish zarur bo'lgan bir qator gumanitar fanlar diagnostik apparatining asosi deb qabul qilgan. Jittimoiy yo'rinqnoma deganda individualning o'z hayotiy tajribasi asosida yuzaga kelgan vaziyatlar yoki ob'ektni jittimoiy yoxud salbiy baholashga oldindan moyilligining bargavor yashirin holati tushunilib, u pretsseptual, emosional va fikrlash jarayonlariga reguliyativ, dinamik, uyushituvchi ta'sir ko'rsatadi. Hamda mazkur ob'ektning ushbu vaziyatdagi xatti-harakatlari (ham verbal, ham nonverbal) namoyon bo'ladi. E.Bogardusning "jittimoiy masofa" metodikasi asosida ishlab chiqilgan muallifning "shaxslararo muvofiqlik" shkalasi keltirilgan bo'lib, u sinfda kommunikativ munosabatlarni integral baholashni o'tkazish uchun mo'ljallangan. U mulloqot masofasini miqdoriy aks ettiradi. Biz yaratgan shkalaning E.Bogardus shkalasidan farqi ishning ikkinchi bobida, tadqiqot metodikasi bayonida yozilgan.

Ma'lumki, tashhisiz didaktik jarayonni samarali boshqarish, mavjud sharoit uchun optimal natijalarga erishish mumkin emas. Ta'lim tashhisida oqibatlar, erishilgan natijalar va ta'lim olganlik farqlanadi. Shuningdek, ta'lim olganlikni

tashhislash vaqtida belgilangan maqsadni amalga oshirishda erishilgan daraja sifatida ham qaraladi. Didaktik tashhisning maqsadi o'quv jarayonini uning samaradorligi bilan bog'liq holda aniqlash, baholash va tahlil qilishdan iborat. Diagnostik faoliyatning maqsadi o'quvchiga pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish va baholash mezonlarini belgilashga, muammolarni oson hal qilish yo'llarini aniqlashga, o'quvchilarning faoliyatini boshqarishga va o'zining kasbiy faoliyatini tuzatishga, pedagogik o'zaro ta'sir samaradorligini baholashga imkon beruvchi yoshli axborotni aniqlashdan iborat. Ta'lim tizimini demokratlashtirish bilim, ko'nikma va malakalarni nazorat va baholashdan emas, balki baho yordamida o'qishga undashning murakkab shakllaridan voz kechishni talab qiladi. O'quvchilarning o'quv mehnatini rag'batlantirishning yangi usullarini izlash, ta'lim va tarbiya sohasida kuch to'plab borayotgan shaxsiy foyda tamoyili yomig'icha yondashuvlarni belgilab beradi. Tashhislash tizimida baho rag'batlantirish vositasi sifatida bir qator afzalliklarga ega.

Birinch navbatda, baholovchi fikrlar (ballar) qo'llanishi mumkin bo'lgan tashhislash natijalari shaxsning yetuklik darajasini belgilashga ko'maklashadi, bu esa raqobatli ta'lim sharoitlarini yaratishda muhim omil sanaladi. Demak, ta'limni tashxis etishning o'ziga hos ahamiyati jamiyatimiz uchun zarur bo'lgan ulkan ishlarni amalga oshirishdan kelib chiqadi va mamlakatimizda kasb-hunar ta'limi sohalarni malakasini oshirish, kasbiy tayyorliklarini yangi pog'onaga ko'tarish negizlariga Uzbekiston konstitutsiyasi, «Ta'lim to'g'risidagi» qonun, pedagogik ta'lim konsepsiyasi hamda Oliy va o'rta, maxsus ta'lim xujjatlariiga e'tiborni kuchatirishmuhimligiravshabo'ldi. O'quvchilar jamoasida tashxisning doimiy va maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Buning uchun turlicha nomlanishga ega bo'lishi mumkin bo'lgan o'quvchi va bolalar jamoasini o'rganishning maxsus dasturlari ishlab chiqilmoqda, masalan, o'rganish sxemasi, kuzatish dasturi, pedagogik yoki psixologik-pedagogik konsilium dasturi, o'quvchilarni o'rganish kartasi va boshqalar. Dasturlarning umumiy belgilari – bu yiriklashtirilgan ko'rsatkichlar va kuzatuvlarni aniqlovchi, so'rov, ekspert, test metodikasini qo'llashni talab etuvchi dasturlarning o'zliklikdiagnotikadir. Bu muqaddas zaminida yashayotgan har qaysi inson o'z farzandining bahu saodati, fuzlu kamolini ko'rish uchun butun hayoti davomida kurashadi, mehnat qiladi, zini o'zmayadi. Bola tug'ilgan kunidan boshlab oila muhitida yashaydi. O'liga xos on'amlar, qadriyatlar, urf - odatlar bola zuvalasini shakllantiradi. Eng muhimi, farzandlar oilaviy hayot maktabi orqali jamiyat talablarini angelaydi, xis etadi.

O'zbek oilasi mustabidlik zamonida ham o'zining tarixan shakllangan qiyofasini yo'qotmadi. Ulug' adibimiz Abdulla Qodiriy qahramonlaridan birining:

"Bu xonadondan hech kim norizo bo'lib ketgan emas", deya aytilgan gaplarida elimizga xos katta hayotiy falsafa mujassam.

Bu yo'q joydan paydo bo'lgan gap emas. Ota - onaning farzand oldidagi burchlari, o'zlarining oxirini obod etuvchi qarzlari bor. Dinu diyonatli xonadon oqsoqollaridan so'rasangiz, ularni lo'nda qilib sanab beradi: yaxshi nom qo'yish, yaxshi muallim qo'lga topshirib, savodini chiqarish, ilmi, kasbi - hunarli qilish, boshini ikki uyli - joyli qilish. Mana shuning uchun ham bugungi kunda biz bu masalaga jiddiy e'tibor bermoqdamiz. Shuning uchun ham bu maqsadga qaratilgan loyihalar jamoatchiligimiz diqqat e'tibori markazga o'tmoqda, tartibga solish islohoti bugungi eng dolzarb, e'tiraf etilgan taqdirimizni hal qiluvchi muammoga aylamogda.

Lo'nda qilib aytilgan, bugungi kunda oldimizga qo'yilgan buyuk maqsadlarimizga, e'zgu niyatlarimizga erishishimiz, jamiyatimizning yangilanishi, hayotimizning taraqqiyoti va istiqbol amalga oshirilayotgan islohotlarimiz, rejalarning samarasi taqdiri bularning barchasi, avvalambor, zamon talablariga javob beradigan yuqori malakali, ongli mutaxass kadrlar tayyorlash muammosi bilan chambarchas bog'liqligini barchamiz anglab yetmoqdamiz. Shu bilan birga, hammamiz yana bir haqiqatni anglab yetmoqdamiz. Faqatgina chinakam ma'rifiati odam inson qadriini millat qadriyatlarini, bir so'z bilan aytilgan, o'zligini anglash, erkin va ozod jamiyada yashash, mustaqil davlatimizning jahon hamjamiyatida o'ziga munosib obro'li o'rin egallash uchun fidoyilik bilan kurashishi mumkin. Sir emaski, har qaysi davlat, har qaysi millat nafaqat yer osti va yer usti tabiiy boyliklari bilan, harbiy qudrati va ishlab chiqarish salohiyati bilan, balki birinchi navbatda o'zining yuksak madaniyati va ma'naviyati bilan kuchlidir. Bunday boylikning ahamiyatini anglash uchun chor Rossiyasining Turkiston o'lkasidagi general - gubernatori M. Skobelev: "Millatni yo'q qilish uchun uni qirish shart emas, uning madaniyatini, san'atini, tilini yo'q qilsang bas, tez orada o'zi tanazzulga uchraydi", deb aytilgan gapini eslashning o'zi kifoya qiladi. Bunday yovuz qarashlarga qo'shimcha izoh berishga hojat yo'q, deb o'ylayman. Lekin ularidan kerakli xulosa - saboq chiqarish uchun bugun ham e'ch emas. Shu bois mamlakatimizning istiqbol yo'lidagi birinchi qadamlardan, buyuk ma'naviyatimizni tiklash va yanada yuksaltirish, milliy talim tarbiya tizimini takomillashirish, uning milliy zaminini mustahkamlash, zamon talablari bilan uyg'unlashtirish asosida jahon andozalari va ko'nikmalari darajasiga chiqarish maqsadiga katta ahamiyat berib kelimoqda. ar qanday faoliyat zaminida rini sarhisob qilish, amaliy, xulosalar yasash - bo'sh yoki muvaffaqiyatli 'rinlarni belgilab olish faoliyatni keyingi bosqichlarida uni hisobga olish diagnostika deyiladi. Asosiy maqsadi talabalar psixologiyasining turli sohalaridan psixologiya

va pedagogikaga oid bilimlar berish, ayniqsa shu fanlarning ilmiy tadqiqot metodlarini amalda qo'llashga o'rgatishdir. Shuning uchun mazkur kurs asosan amaliy xususiyatga ega, lekin nazariya bilan uyg'unlashtirilgan.

1) Ilmiy asoslangan diagnostik metodlarni bolalarning maktabga tayyorligini bilish mumkin emas:

2) Rivojlanuvchi talim samaradorligini kuzatib bo'lmaydi:

3) Turli metodlarning nisbiy maxsuldorligini, o'qitishning shakli va vositalarini baholash: a) diagnostik metodlarni o'quvchilarning turli yosh davrlaridagi intellektual rivojlanganlik darajasini belgilash o'ta mashqat:

b) o'quvchilarga individual yondashish uchun zarur bo'lgan ularning individual xususiyatlari haqidagi ma'lumotlarni to'play olmaymiz.

Pedagoglarning kasbiy mahoratining asosiy komponentlaridan biri o'quv tarbiya jarayonini to'g'ri va samarali boshqara olishdir. Buning uchun pedagog texnik va uslubiy bilimlarni puxta egallagan bo'lsa, Pedagog o'z ishi, faoliyati natijalarini tahlil qilishi, o'quvchilarda qiyinchilik tug'dirayotgan sabablarni o'z vaqtida aniqlashi, bu qiyinchiliklarni o'quvchiga individual yondashish jarayonidabartarafqila olishlozim. Shu o'quv tarbiya jarayonini boshqarishni takomillashirish vosita va yo'llaridan biri ilmiy jihatdan asoslangan psixologikpedagogik diagnostikadir. Bugungi kunda psixologik pedagogik diagnostikaning o'rni, ahamiyati qanchalik katta ekanini hech kim inkor qilmaydi. Individual yondashish, o'quvchi va talabalarining individual xususiyatlarini o'rganish shart ekanligi bir qancha davlat hujjatlarida aks ettirilgan. Pedagogik diagnostika pedagogika va psixologiya fanlarining oralig'idagi soha bo'lib, o'quvchi shaxsini, uning individual xususiyatlarini, rivojlanish dinamikasi va ularga ta'sir qiluvchi omillarni o'rganadi. Pedagogika diagnostika talim samaradorligi, ish mazmuni, olib borilgan pedagogik faoliyatni tahlil qilishda katta ahamiyatga ega bo'lib, ilgor talim muassasalari bu ish uslubini muvaffaqiyatli tarzda amalga oshirilmokda, yutuklar mustahkamlanib, yul kuyilgan kamchilik va nuqsanlarni tahlil qilish asosida bosh strategik yunalishlar belgilab olinmokda va yukori darajadagi pirovard natijalar kulgaga kiritilmokda. Savol tugilmokda:

- bola kobiliyati, imkoniyati, bilimi, egallagan kunikmalarining ulchovi bo'lmay? bolaning bilish va kunikmalariga belgilashga uktuvchi aralashgani makulmi yoki uziga uzi baxo bergani avzalkrmi?

Manashu savollarga eng makbul asoslarda javob berish pedagogik diagnostikaning predmetidir. Manashu maksadni ruyobga chikarish yul-yurliklari, metodik mexanizmlarini ishlab chikish, joriy etish muhim vazifa'dir. Pedagogik diagnostikaning tarixi pedagogik faoliyati tarixi bilan deyarli tengdosh. Boshka kilib aytilgan, pedagogik jarayon ming yillardan beri mavjud bulsa, bu

faoliyatining meorlari va natijalarini belgilash xam shunchalik kadimiydir. Demokritimizki, o'quvchi bilimiga baxo kuyish, uni sinov va imtixon kilish, pirovard ish natijalarini belgilab olish boshlangan yerda pedagogik diagnostika xam mavjud. Fakat fark shundaki, ibtidoiy va urta asr pedagogikasida bola bilimi va ixtidorini diagnostik taxlil kilishning ilmiy asosi yuk edi.

Pedagogik diagnostikani ilmiy asosda taxlil etish va yulga kuyish XX asr boshlarida amalga oshirilgan. Shu boisdan, bu pedagogik jarayonning nomlanishi xam turlicha bulgan. Ayrimlar pedagogik diagnostikani taklif etilgan bilimlarni uzlastirish asosi deyishadi. Boshkalar diagnostikani ukitishni jadallashiruvchi axborotdir deb xisoblaydilar. Yana ayrimlar esa diagnostika egallangan bilim sifatini nazorat etishdir, degan fikimi ilgari suradilar. Tanqli pedagogik olim Macherman pedagogik diagnostikani «O'quvni uzlastirishi bilan, uquv materialini tugri tanlash, maksadni tugri yunatirish mezonidir» deb xisoblaydi. Aslida pedagogik diagnostika uquv materialini bilish jarayonining asosini tashkil etib, makbul pedagogik xulosaga kelishga zamin yaratadi. Shu boisdan xam, pedagogik diagnostika:

birinchidan, o'quvchiga individual ta'lim berishni jadallashtiradi;

ikkinchidan, davlat va jamiyatning ta'limga kuygan talablardan kelib chikib, o'quvchi bilimini tugri, adolati baxolashni ta'minlaydi;

uchinchidan, ishlab chikilgan ta'limiy mezon, kriteriyalari orkali o'quvchining sinfdan sinfga utishda, mutaxassislikga kabul kilinishida minimal talablarga javob berishini belgilaydi.

Pedagogik diagnostika yordamida ta'lim-tarbiya jarayoni tugri taxlil etiladi va uning samaradorligi tugri baxolanadi. Boshkacha kilib aytganda, pedagogik diagnostika orkali ta'lim ob'ekti, ta'limiy tushunchalar qaydarajada uzlastirilganligi taxlil etiladi, butun uquv kursini, uquv dasurlarini uzlastirish darajasi baxolanadi. Pedagogik diagnostika muhim ahamiyatga uquv-tarbiya jarayonini yaxshilashga xizmat qiladi, ta'limiy faoliyat natijasida erishilgan samaralarni xolislik bilan belgilab beradi, yul kuyilgan kamchilik va nuqsanlarni bartaraf etishga yul ochadi, pirovard natijada ta'limning takomillashib borishiga ijroiy ta'sir qiladi. Pedagogik diagnostika tarixiga nazar tashlasak utgan asrlarda u fakat o'quvchi bilimini baxolash orkali amalga oshirilganini kuzatamiz.

Unga 1864 yilda AKSh olimlari D.Fisher va R.Ressler asos solganlar, 1908 yildan boshlab esa, olim T.Stoun arifmetikadan test orkali o'quvchi bilimini sinash tizimini tadbiq etgan. Egallangan malakani aniklashga karatilgan pedagogik diagnostika yoki diagnostik faoliyatining ayrim jihatlari:

- a) taqqoslash;
- b) pedagogik taxlil;

112

- v) avvaldan ayta bilish (prognoz);
- g) interpretatsiya;

- d) pedagogik diagnostika natijalarini o'quvchilarga yetkazib berish;
- ye) amalga oshirilgan turli diagnostik metodlarni o'quvchilarga yetkazish;
- j) pedagogik diagnostika metodlarini tugri belgilashdan iborat bulgan.

Pedagogik diagnostikaning eng muhim kriteriyalari esa:

- xakoniylilik (ob'ektivnost);
- ishonchlilik (nadejnost);
- puxtalik (validnost) ka asoslanadi.

Diagnostik taxlillar kachon ob'ektiv buladi?

*Agar: sinov natijalari turli tekshiruvlarda bir xil natijalar kursatilib, kursatkichlar uzaro bir biriga yakin bulsa;

*Agar: sinov mezonlari, ulchovlari biriligi xamda uning natijalari sinovni amalga oshiruvchi, aniklovchining shaxsi xislati va munosabatlarga boglik bulmasa;

*Agar: sinov bir xil talab, bir xil munosabat va psixologik kayfiyatlarda amalga oshirilsa, xakkiy axvohni aniklashda ob'ektiv natijalar olinishi mumkin.

Modomiki maksad xakkiy ta'limiy axvohni aniklash ekan, unga tugri, xalollik, xakoniylilik bilan yondashish zarur. Aks xolda, diagnostikadan kuzlangan natijaga erishish, tugri tashxis belgilash mumkin emas. Bundan tashkari ayrim sinf loharini, ba'zan yozma ishlarni kupincha esa ogzaki berilgan javoblarni baholashda xar xil yondashuvlar kayd etilishi mumkin. Bu sinovchi, ya'ni diagnostik taxlil utkuzuvchi kilinayotgan ishlarning tub maksadiga tushunib yetishiga, muvolyatiga, ishga bulgan yondashuviga va nixoyat uning saviyasiga boglik. Buddan kelib chikadigan amaliy xulosa shuki, pedagogik diagnostikani amalga oshirishda rioya-andisha, oshna-ogaynigarchilik, tanish-bilishchilik yoki boshka muxabliklar aralashsa, xakkiy axvol aniklamaydi, umumiy ishga putur yetadi, kamchilik va nuqsanlar ochilmay xaspushlanadi, ta'limni takomillashirishdan kuzda tutilgan maksadlar ochilmay koladi.

Pedagogik diagnostikaning ishonchliliigi bir necha mara kilingan taxliliy xulosalar natijasining bir xilligi kayd yetilgan xollardagina ta'minlanadi. Agar buni muayan maktab, sinfning xayootiy faoliyat bilan boglasak, mabodo ukiuvchi ilgarigi ishini oradan bir necha vakt utib, aynan ushunday baxolasa, ishonchlilik qoyd buladi, lekin bunday xol afsuski amaliyoida kam uchramokda.

Pedagogik diagnostika natijalari kachon uzil-kesil tasitkalanadi?

Tajribalar, taxlillar shuni kursatadiki, pedagogik diagnostika test usullari vositasida amalga oshirilsa, natijalar xakoniy buladi. Chunki bunda turt xil xulosalar xil natija bilan baxollantadi. Bular,

113

- mazmunning tasdiqi;
- har xil usul bilan olingan natijalarining bir xilligi;
- natijalarga kura amalga oshirilgan taxlillarning isbotlanishi;
- loyixalashning tasdiqlanishi ya'ni loyixalashdagi natijalarning olingan xulosalariga uyg'unligi).

2.1. Shaxsning shakllanishi va taraqqiyotida pedagogik diagnostikaning tutgan o'rni

Shaxs ijtimoiy, konkret-tarixiy sharoitlarda yashashi, ta'lim-tarbiya olishi tufayli tarkib topadi. Shaxs taraqqiyotining harakatlantiruvchi kuchi nimadan iborat? Bu masalani hal qilish yuzasidan psixologiya tarixida ikkita oqim mavjud bo'lib, ulardan birinchisi shaxs psixik taraqqiyotining biogenetik konsepsiyasi, ikkinchisi esa sotsiogenetik konsepsiyasidir.

Biogenetik konsepsiyaga ko'ra inson shaxsining taraqqiyoti biologik faktor, ya'ni nasliy faktor bilan belgilanadi. Bu konsepsiyaga ko'ra, odam psixik faoliyatining shakllariga emas, balki bu faoliyat mazmuni ham go'yo tug'ilishidan peshonasiga yozib qo'yilgan emish, odamning psixik taraqqiyot bosqichlari va ularning yuzaga kelish tartiblari avvaldan belgilanib qo'yilgan emish. Biogenetiklar pedagoglardan bolada taqdir yo'li bilan qanday shaxsiy sifatlar yuzaga kelishini bili turishni, lekin ularning yuzaga kelishiga qarshilik qilmaslikni, aksincha yordam berishni talab qiladilar.

Sotsiogenetik konsepsiya shaxsning taraqqiyotini uning atrofidagi ijtimoiy muhito bog'lab tushuntiradilar. Ularning aytishicha, «odam ijtimoiy muhit nuxtasidir». Sotsiogenetiklar ham biogenetiklar singari rivojlanayotgan odamning shaxsiy faoliyatini inkor qiladilar. Odam faqat atrofdagi muhito moslashadigan, passiv rol o'ynaydigan mavjudot deb qaraydilar. Agar sotsiogenetik konsepsiyani to'g'ri deb hissak, u holda nima sababdan ba'zi holda bir xil muhito har xil odamlarning yetishib chiqishi tushunib bo'lmaydigan masala bo'lib qoladi. Shaxs taraqqiyotini harakatlantiruvchi kuchlar muammosini hal qilishda dialektika ta'limotiga asoslanish lozim. Shaxsning faoliyati odamning anglangan yoki anglamagan motivlarining murakkab sistemasi orqali faoliyatga undovchi ehtiyojlar yig'indisiga bog'liqdir.

Biroq ehtiyojlarni qondirish jarayoni ichki qarama-qarshiliklarga ega bo'lgan jarayondir. Odatda ehtiyojlar paydo bo'lishi bilan oq qondirilmaydi. Ehtiyojlarni qondirish uchun moddiy vositalar, shaxsning faoliyatiga ma'lum darajada tayyor bo'lishi, bilimlar, ko'nikmalar va shu kabilar zarurdir. Shaxs taraqqiyotida irsiyat va muhitning rolini to'la inkor qilib bo'lmaydi, balki har ikkisinin ham ma'lum darajada o'z o'rni bor. Lekin shaxs taraqqiyotini beg'lovchi asosiy omil ta'lim-

tarbiya bo'lib hisoblanadi. Taraqqiyotning bu ikki bosqichi bolaning hozirgi vaqtda qanday ekanligini, ya'ni kanday bilim, malaka va ko'nikmalarga, xarakter-sifatlariga ega ekanligini va kelajakda bolaning qanday bilim, ko'nikmalarga, xarakter-sifatlariga ega bo'la olishini hisobga olish imkonini beradi.

Ta'lim-tarbiya insonning kamolga yetishida yetakchi omildir. Chunki:

a) ta'lim va tarbiya jarayonida, kishi organizmining o'sishi va muhitning ta'siri berolmaydigan narsalarni o'rganib olish mumkin. Masalan, savod chiqarish.

b) ta'lim-tarbiya yordami bilan bolalarning ba'zi tug'ma kamchiliklarini ham kerak tomonini o'zgartirish mumkin. Masalan, ko'r, sog'ov, kar.

v) ta'lim-tarbiya yordamida salbiy ta'sir natijasida yuz bergan kamchiliklarni tugatish mumkin. Masalan, qo'pollik, so'kish.

g) ta'lim va tarbiya o'z oldiga maqsad va vazifalar qo'yadi va komil inson tarbiyasini rivojlantirishni ko'zlaydi.

d) ta'lim jarayonida bola bilimlar ko'nikma va malakalarini hosil qilishga qolmay, o'zi ham kamolga yetishib boradi, bilim darajasini ongli ravishda oshiradi.

Demak, ta'lim-tarbiya tabiiy qobiliyatlarni rivojlantirishning, bolalarni komil inson qilib tarbiyalashning muhim omilidir.

Bolalar psixologiyasi bolalar psixologiyasining taraqqiyotiga faol faoliyati rolini hisobga oladi. Chunki, bola tarbiyaning faqat passiv ob'ektiga emas, balki o'z aqliyatlari bilan ham o'ziga, ya'ni o'zining psixik taraqqiyotiga faol ta'sir qili turadigan mavjudotlar. Tarbiya bolaning faol faoliyatlarini har doim to'g'ri tashkil qilib, yo'lga solib tursa, undagi mavjud sifatlar faoliyatning xar-xil turlarida (o'yin, mehnat, o'qish) nomoyon bo'lib mustahkamlangan boradi. Chunonchi, bola psixikasi o'yin, o'qish o'rganish, mehnat va turli ijtimoiy faoliyat jarayonlarida taraqqiy qiladi. Faoliyatning bu turlari bolaning o'sishi va yosh xususiyatlariga mos ravishda o'zgarib biri ikkinchisi bilan almashinib turadi. M: bog'chagacha va maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning asosiy faoliyati o'yindir. Chunki, o'yin holda tabiatning asosiy xususiyati hisoblanadi. Bola o'yin orqali atrofdagi hayotni va kishilarni o'zlasidagi turli munosabatlarni bilib ola boshlaydi. O'yin to'g'risida qo'ng'ir «O'yin bolalar yashayotgan o'zgaritirishi lozim bo'lgan dunyoni bilish yo'lidir» deyiladi. Shaxs ontogenez taraqqiyotida bir nechta yosh davrlari mavjud. Ularning asosiy lari quyidagilar:

1. Maktabgacha bo'lgan yosh davri.
2. Kichik maktab yoshi davri.
3. O'smirlilik yoshi davri.
4. O'spirinlik yosh davri.
5. Yoshlik davri.

6. Kattalik yosh davri.

7. Keksalik yosh davri.

Psixologik testlardan, so'rovnomalardan to'g'ri foydalanish maqsadida bir qator ehtiyoj choralarini mavjudki, ularni amalda bajarish ishini samarasini oshiradi. Diagnostik metodlarni qo'llanilishi va yoyilishi bizning mamlakatimizdagi axloqiy standartlarga yoki professional axloq kodeksiga bo'yusinishi kerak. Psixolog-tashhishning professional axloqiy kodeksida insoniyat manfaatidagi fanning shakllanishi bilan ayrim individlarning muvaffaqiyati va huquqlarini himoya qilishdek qadriyatlarining nizolari o'rin olgan kritik vaziyatlarga nisbatan diqqat-e'tibor qaratilgan bo'lishi kerak. Psixodiagnostika sohasi bilan uzviy bog'langan, hozirda g'arb psixologiyasida ma'lum yechimga ega bo'lgan asosiy axloqiy muammolarni ko'rib chiqaylik.

1. Diagnostik metodlarni qo'llaydigan kishilar malakasining bosqichi. Diagnostik metodlarni malakali tadqiqotchilar tomonidan qo'llanilishi talabi, ularni noto'g'ri ishlatilishidan individi himoyalashdagi birinchi qadam hisoblanadi. Albatta, zarur malaka diagnostik metodlar turidan kelib chiqqan holda o'zgarib boradi. Masalan, intellektning individual testlari, shaxsiy so'rovnomalar va testlardan to'g'ri foydalanishda, o'quv va professional faoliyatda muvaffaqiyatni testlash jarayonida kerak bo'lgan o'z miqdordagi maxsus psixologik tayyorgarlikka nisbatan uzoq vaqt davomidagi tayyorgarlikni talab qiladi. Yaxshi malakaga ega bo'lgan psixolog-tashhishchi shunday metodikalarni tanlay bilishi kerakki, ham shaxsiy maqsad uchun o'tkazayotgan diagnostik jarayonga mos kelsin, ham tekshirayotgan konkret kishi uchun mos tushsin. Shuningdek, tanlangan metodikalarga aloqador ilmiy adabiyotlarni ham o'rgangan bo'lishi, hamda texnik ko'rsatkichlar bo'lgan norma, ishonchilik va validlik kabi xarakteristikalarini yaxshi bilishi kerak.

Ma'lumki, tashhis natijalari uni o'tkazishdagi turli vaziyatlarga nisbatan og'uvchanlik xususiyatiga ega bo'ladi. Shuning uchun psixodiagnost o'z xulosalarini tekshiruvchiga aloqador qator ma'lumotlar asosidagina diagnostik baholashdan so'ng amalga oshiradi. Eng muhimi, olingan natijalari asosidagi noto'g'ri tahlillar kelib chiqmasligi uchun u yetarlicha psixologiyadan xabardor bo'lishi kerak. Agar psixodiagnostik jarayon boshqa mutaxassis kishilar tomonidan olib borilsa, imkon boricha malakali psixolog maslahatchi ham bo'lishi kerakki, u tadqiqotni to'g'ri olib borishda zarur sharoitlarni yaratib bera oladi va olingan natijalarni to'g'ri tahlil qilishda ko'maklashadi.

Kimni malakali psixolog-tashhishchi sifatida hisoblash mumkin? Ma'lumki, tadqiqot sohalarining turli-tumani va uning asosidagi maxsus tayyorgarlikda birotta psixolog barcha soha bo'yicha bir xil malakaga ega bo'la olmaydi. Amaliy

psixologiyaning asoslarini yaratadigan psixologlar ushbu ashyoviy dalillarni tan olishlar ekanlar, psixologlar ayrim sohalaridagi professional standartlar talabiga javob bermaydigan usullarni qo'llamasliklari, kompetentlik doirasidan chetga chiqmasliklari muhim deb biladilar. Hatoki, g'arbda ilmiy yoki davlat korxonalarida ish olib boruvchi psixolog bilan mustaqil amaliy faoliyat yurituvchi psixolog o'rtasida farq mavjudligini ta'kidlaydilar. Chunki, mustaqil amaliy psixolog malakali hamkasblar fikrlariga, ularning xulosalariga, tashkilotlarda faoliyat yurituvchi psixologga nisbatan kam bo'yusnadilar. Vaholanki, tashkilot psixologlari Amerikaning psixologik uyushmasi yo'riqlariga asosan professional malakadagi yuqori talablarga javob berishi kerak. Chet el tajribalarining foydali ahamiyati shundaki, kishilarni sifatli psixologik tadqiq qilishda va professional me'yorlarni oshirish maqsadida malakali psixologlarga litsenziyalar va g'uvohnomalar taqdim etiladi.

2. Diagnostik metodlarni qo'llash. Diagnostik metodlarni qo'llash xuquqi ma'lum malakaga ega bo'lgan mutaxassislariga berilgan. Hozirda esa imkoni bor kishi ulardan foydalannomda. Amerikaik psixologlar fikriga ko'ra, metodikalarga ega bo'lishi uchun mutaxassis psixolog yoki uning to'g'ri qo'llanilishini o'z mas'uliyatiga olgan kishilarning imzosi bo'lgan taqdiridagina foydalanishlari mumkin. Psixolog-tashhishchilarning g'arbiy axloq qoidalarida diagnostik metodlarni tarqatishini cheklash taklif etiladi. Bu cheklash ikki xil mazmunga ega: metodikalarning mohiyatini oshkor etmaslikni va ulardan noo'rin foydalanishning oldi olinishini.

Shuningdek, boshqa professional mas'uliyatlar mualliflar tomonidan yaratilayotgan yangi metodikalarning sotilishi bilan bog'liq. Ularni kishilarda qo'llash uchun taqdim etishda yetarli darajada ob'ektiv asoslar bo'lishi kerak. Diagnostik metodlarni yaratuvchilar, mualliflar mas'uliyatiga doimo vaqt-vaqti bilan metodikalarning eskirib qolishini oldini olish maqsadida tekshirish va standartlashirish jarayonlarini amalga oshirish kiradi. Metodikalar va ularning asosiy qismlari gazeta, jurnallar hamda risolalarda ularni kengroq yoritish, yoki o'zo'zini baholash uchun nashr qilish man etiladi. A.Arnastazi bunday vaziyatlarda natijaviy metodikalarni foydasizligini, balki kishiga psixologik zarar qilishdek katta xatolarga olib kelishini aytib o'tadi.

Yana bir g'arbdagi keng tarqalgan ammo professional talablarga javob bermaydigan faoliyat turi sifqi, xat orqali testlashirishdir. Yuboritgan test blanklari orqali kishi tomonidan qobiliyatlar yoki shaxsga oid testlarni bajarish to'g'ri amalga oshirilgan deb, baholab bo'lmaydi. Chunki testlashirishni nazoratsiz amalga oshirish va boshqa psixologik ma'lumotlarni inobatga olmaslik

kutilyotgan ijobiy natijalardan ko'ra salbiy oqibatlarni yuzaga keltirish ham mumkin.

Tadqiqot natijalarining sir saqlanishini ta'minlanganligi. Shaxsiy testlarni qo'llash bilan bog'liq bo'lgan savol shaxsga daxldor ma'lumotlarga ega bo'lish bilan izoh etiladi. Diagnostik uchun bu nozik masalaki, sub'ektni shaxsiy, emosional, motivatsion xususiyatlarini o'rganishdagi testlar mazmuni, uning baholangan natijalari kishi uchun ma'lum qilmay, tadqiqotda bu xususiyatlar anglanmagan holda namoyon bo'lishi kerak. Buni uchun kishilar biron-bir tadqiqotda aldangan holda ishtirok etishlari mumkin emas. Bu borada, qo'llaniladigan psixodiagnostik metodlarni kishi tomonidan foydalanish maqsadini, uning usullarini chuqur anglay bilishning o'zi yetarli ahamiyatga ega. Psixologik tadqiqotlarning barcha testlari deyarli shaxsning ichki sir-asrorlarigacha bayon etuvchi imkoniyatiga ega. Faqat professional mutaxassisdan vaziyatni inobatga olgan holda o'z mas'uliyatiga suyangan ravishda tadqiqot olib borib, xulosalar qilinib qilinadi. Biror korxona yoki jamiyatning qiziqishi maqsadida tadqiqot olib borilsa, unda ishtirok etayotgan kishi o'z natijalari qanday baholanishi xususida ma'lumotga ega bo'lishi kerak.

Tadqiqot maqsadidan qat'iy nazar, shaxs haqidagi olingan barcha ma'lumotlar sir saqlanishi A. Anastazi qarashlarida ikkita asosiy tushunchani o'z ichiga oladi: relevantlik va ma'lum etilgan rozilik. Kishi berayotgan ma'lumotlar diagnostik maqsadga mos kelishi kerak (relevantlik). Buning ahamiyati shundan iboratki, barcha amaliy harakatlar aniq, diagnostik maqsad uchun metodika validligini o'rganishga qaratilgan. Faqatgina mazkur maqsad ma'lumotning validligi va relevantligini ta'minlab bera oladi. «Ma'lum etilgan rozilik» tushunchasi esa shunday tushuntiriladi. Tadqiqotda ishtirok etayotgan kishi tadqiqot maqsadi, olingan natijalar xarakteri hamda keyinchalik ularni qo'llash mumkinligi haqida ma'lum qilinadi. Lekin unga test namunalari yoki bayonoma blankalari ko'rsatilmaydi, zero bunday ma'lumot bilan test haqiqiyliigi va kuchi yo'qolishi mumkin.

Konfidensiallik. Ma'lumotlarni sir saqlash muammosi kabi konfidensiallik muammosi ham barcha psixodiagnostiklarning diqqat markazidagi masalalardan biridir. Bu masalada «Diagnostik natijalarga kimning xuquqi bor?» degan savol doimo ko'ndalang turadi. Bir tomonda, testning asl mohiyatini bayon etmaslik va test baholarini noto'g'ri talqin qilish xavfining mavjudligi bo'lsa, ikkinchi tomonda, turli kishilar uchun tadqiqot natijalarini bilishning ob'ektiv zarurati mavjudligi turadi. Hozirgi vaqtda odamlar tomonidan o'zining tadqiqot natijalariga ega bo'lish xuquqini anglab yetish kuchaydi. Shuningdek, ular o'z javoblariga izoh talab etish imkoniyatiga ham ega. Shu o'rinda psixolog-tashhishchi uchun

diagnostik natijalarni noto'g'ri tahlil qilishga qaratilgan chora-tadbirlarga rioya qilish ahamiyatidir.

Agar tadqiqot tashkilotlarda, masalan maktabda, ishga qabul qilinayotgan vaqtda, sud ishlarida olib borilyotgan bo'lsa, kishi tadqiqot maqsadi, natijalari, kim tomonidan amalga oshirilyotganligi borasida xabardor bo'lishi kerak. Diagnostik natijalar bilan qiziqqan insonlar kabi turli vaziyatlar yuzaga kelishi, misol uchun kollej, korxona tomonidan tadqiqot o'tkazilgan kishining barcha ma'lumot sifatida natijalarni taqdim etishi so'raladi. Ushbu vaziyatda kishidan ma'lumotlarni taqdim etish uchun rozilik olinadi. Bu maslahatxonadagi, shifonadagi hatto ilmiy tadqiqot maqsadida amalga oshirilyotgan testlarni shifonadagi ham taalluqlidir. Tadqiqot natijalarini e'lon qilish. Psixologlar tadqiqot natijalaridan mazmuni va yaroqli holda foydalanish uchun ularni qay tarzda ma'lum qilish usullarini izlash bilan mashg'ullar.

Ma'lumki, olingan ma'lumotlarni shundayligicha uzatish mumkin emas. Uni psixologik nuqtai nazardan kelib chiqqan holda amalga oshirish zarur. Test ma'lumotlarini qanday ko'rinishda uzatishdan qat'iy nazar, majlis sharoitidami, xat orqalimi, yozma ravishdami, eng muhim shartidan biri uni sonlar shaklida emas, balki bajarilganlik darajasini psixologik tahlil qilish orqali amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Har qanday psixodiagnostik tadqiqotlar natijalarini ma'lum qilishda ma'lumot uzatilyotgan kishining xarakter xususiyatlari inobatga olinishi kerak. Bu uning bilimlar doirasidagi ma'lumotlilik darajasigagina taalluqli bo'lmay, balki natijalar asosidagi ma'lumotga nisbatan bo'lgan emosional reaksiyasiga ham aloqadoridir. Ya'ni kishiga diagnostik natijalarini yetkazishda natijaga tahlil orqali, balki ijobiy individual yondashishi bilan emosional tahlilani ham oldini olishga qaratilgan bo'ladi. Psixolog-tashhishchining axloqiy kodeksidagi ijtimoiy-psixologik asoslar. Psixolog har bir tekshiruvchining mavjudligiga hamda muvaffaqiyatiga katta ahamiyat berishi lozim. U, kishi o'ziga nisbatan va atrofdagilar bilan bo'ladigan yaxshi munosabatlarni o'rnatishdek mas'uliyatni o'ziga oladi. Bunday mas'uliyatlar asosida uning yordamiga muhtoj bo'lgan har qanday kishining tinchi va xotirjamligini qo'riqlash yotadi. Psixologiya fanida «psixologik tashhis qo'yish» so'zining ikki xil tushunchasi mavjud.

Birinchisi, «psixodiagnostika» - amaliyotda turli psixodiagnostik usullardan foydalanish mumkin bo'lgan psixologik bilimlar doirasini ifodalab, u o'z ichiga tashhis jarayonini amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadigan quyidagi qator masalalarni qamrab oladi:

1. Psixologik xususiyatlar tabiati va ularni ilmiy baholash imkoniyatlarining mavjudligi qanday?

2. Psixologik xususiyatlarni aniqlash jarayonida va miqdoriy baholash vaqtidagi umumiy bo'lgan ilmiy asoslar holati qay tarzda?

3. Hozirgi vaqtda qo'llanilayotgan psixodiagnostik usullar qabul qilingan umumilimy, metodologik talablarga qanchalik mos keladi?

4. Psixodiagnostikaning turli usullariga qo'yiladigan metodologik talablar nimadan iborat?

5. Amaliy psixodiagnostika, jumladan, tashhis jarayonlarini amalga oshirish sharoitlariga qo'yiladigan talablar olingan natijalarni qayta ishlash va tahlil qilish usullarining ishonchlilik darajasini asosligi qanday?

6. Psixodiagnostik metodlarning ilmiyligini tekshirish va ularni yaratish jarayonlari qanday amalga oshadi?

Ikkinchisi, «Psixodiagnostika» - psixologik tashhisning amaliy jihat bilan bog'liq bo'lgan psixologning maxsus faoliyat doirasini o'z ichiga qamrab oladi.

Bunda, nafaqat ilmiy, nazariy balki, psixodiagnostikani tashkil qilish va uni amalga oshirish jarayoniga aloqador amaliy masalalar yoritiladi. Uning tarkibini:

1. Psixodiagnostika sifatida psixolog uchun qo'yiladigan maxsus talablarni aniqlash;

2. O'z faoliyatini malakali tashkil etishda kerak bo'lgan bilim va ko'nikmalar tartibini joriy qilish;

3. Psixologning psixodiagnostik metodlarni muvaffaqiyatli va malakali o'zlashtirishidagi ayrim amaliy shart-sharoitlarni yaratish hamda ularga rioya qilish zarurati;

4. Psixodiagnostik doirada faoliyat ko'rsatadigan psixologni amaliy jihatdan tayyorlash hamda uning kompetentligini baholashda dastur, metod va usullarni ishlab chiqish masalalari tashkil etadi.

Yuqoridagi nazariy va amaliy masalalar bir-biri bilan o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, ushbu sohada yetuk mutaxassis bo'lish uchun psixolog, psixodiagnostikaning har ikkala asoslari bilan yaxshi qurollangan bo'lishi kerak. Faqatgina nazariy, amaliy yoki barcha metodlarning ilmiy asoslarini tushuna bilmasdan mutaxassis sifatida professionalizmga erishib bo'lmaydi. Demak, psixodiagnostika - psixologik-pedagogik diagnostikaning eng yaxshi rivojlangan va muhim yo'nalishlardan biri bo'lib, unga shaxsning aqliy rivojlanish darajasini aniqlash, o'z-o'zini baholashi, psixologik himoya usullarini shaxs o'zining psixik holatlarini, ularning xarakterining asosiy sifatlarini va boshqa individual-psixologik xususiyatlarini o'rganishga qaratilganidir. Shaxs rivojlanishining psixologik pedagogik diagnostikasining predmeti shaxs ruhiy xususiyatlari, qobiliyatlarini, ularning rivojlanish, tartibiyalanganlik va ta'limda muvaffaqiyatlilik

darajalarini aniqlash va tashhis qo'yish masalalarini o'rganishdan iboratdir. Psixologik-pedagogik diagnostika kursining asosiy vazifalari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

a) talabalarni psixologik-pedagogik diagnostikaning nazariy asoslari, yo'nalishlari bosqichlari va prinsiplari bilan tanishtirish;

b) diagnostika qilishning turli metodikalarini amalda qo'llashga o'rgatish; v)shaxslar psixologiyasida, xulqatvorida yuz bergan salbiy o'zgarishlarni tuzatish, ularga yordam berish usullari bilan qurollantirish;

Uning maqsadi - ta'lim va tarbiya jarayonida shakllantirilayotgan shaxsning individual sifatlarini, rivojlantirishi yoki shakllantirishi lozim bo'lgan xususiyatlarining mavjudligi (boshlang'ich) darajasi va o'quv jarayonidagi o'zgarishlar dinamikasini o'rganishdir.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, psixologik-pedagogik diagnostika predmeti sifatida avvalambor bolaning ta'lim jarayonida (masalan, bilim darajasi) va tarbiya jarayonida (xarakter xususiyatlari) shakllantiriladigan sifatlarni ko'rsatish mumkin.

Keyingi yillarda O'zbekiston Respublikasida bilimlarni baholashning reyting tizimiga o'tish, ta'lim jarayonini takomilllashtirish, shu jumladan test metodining bilimlarni baholash usuli sifatida keng qo'llanilishi, turli psixologik metodikalarga, ayniqsa, shaxslarning aqliy rivojlanish darajasini o'rganishga bo'lgan qiziqish va ehtiyojlarining oshishi Respublikamizda pedagogik va pedagogik-psixologik diagnostikaning nazariy va amaliy jihatdan rivojlanishiga katta turtki berdi.

Psixologik-pedagogik diagnostika bugungi kunda maktab, bog'cha va boshqa turli tipdagi o'quv bilim yurtlari psixologlari va pedagoglari oldida turgan muhim vazifalardan, ularning real ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda shakllanmoqda va rivojlanmoqda. Psixologik-pedagogik diagnostikaning rivojlanib kelayotgan fan tarmog'i ekanligi, uning amaliy va dolzarbligi bilan bir vaqtda bu sohani aniq o'rganish, boshqa fanlardan farqi va o'ziga xos xususiyatlari hozircha to'liq ta'lim topmaganligini ko'rsatib o'tish lozim. Psixologik-pedagogik diagnostikaning asosiy yo'nalishlari pedagogik amaliyotning talab darajasidan kelib chiqqan holda shakllanmoqda. Shu sababli ham uning yo'nalishlarini bu yo'nalishlarning mohiyatini psixologik-pedagogik diagnostika pedagogik amaliyotining qay si sohalarda qo'llanilishini ko'rsatmasdan turib to'liq ochib berib bo'lmaydi. Biz quyida psixologik-pedagogik diagnostika qo'llanilishi juda katta amaliy ahamiyatga ega bo'lgan sohalardan bir nechtasini shartli ravishda (hayotda

esa ular umumiy, bitta pedagogik jarayonning ajralmas qismlaridir) ajratib oldik. Ular quyidagilar:

1. Ta'lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi.
2. Boshqarish va amaliyot.
3. Didaktika va xususiy metodika.
4. Pedagogik sotsiologiya.
5. Ijtimoiy psixologiya.
6. Pedagogik psixologiya.

Bu sohalarning asosiy vazifalari, predmeti pedagogik va psixologik adabiyotlarda, o'quv qo'llanmalarida juda keng yoritilmasligini hisobga olib ularga batasi to'xtalib o'tmaymiz. Yuqorida keltirilgan har bir sohada psixolog yoki shu sohalariga qiziquvchi mutaxassislar ma'lum diagnostik ishlarni amalga oshiradilar. Mana shu ishlar majmuasi psixologikpedagogik diagnostikaning yo'nalishlarini tashkil qiladi. Har bir sohada o'ziga xos diastik ishlar olib boriladi va bu ishlarning mazmuni psixologikpedagogik diagnostikaning yo'nalishlarini tashkil qiladi. Albatta, har qanday fan sohasi o'ziga xos ob'ektga va predmetga va ularga mos keladigan tadqiqot yoki amaliy o'rganish metodlariga, o'z tamoyillariga ega. Psixologik-pedagogik diagnostikada qo'llaniladigan metodlar va tamoyillar hozirgi zamon psixologiya fani va pedagogika fanida o'rnatilgan ilmiy, amaliy tajribalar, shakllangan tamoyillar asosida shakllanmoqda. Shu bilan birga o'z xususiyatlariga ega hamdir. Buning sababi pedagogik-psixologik diagnostikada qo'llaniladigan metodlar va tamoyillar fanda biror yangilik o'chishdan ko'ra ko'proq mavjud bilimlar, metodlar, tamoyillarning amalda samarali qo'llanishiga xizmat qiladi. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, psixologik-pedagogik diagnostikaning quyidagi tamoyillarini ko'rsatib o'tish mumkin.

1. Diagnostika nazariyasi va metodlarining ilmiy asoslanganligi. Diagnostika ob'ektni yaxlit ravishda genetik va tizimli tahlil qilish, ularni modellashirish, qo'llaniladigan metodikalar, ko'rsatkichlarning ilmiy aniqligini, validligini puxta ishlab chiqilgan metodologik asoslarda ta'minlash. Ilmiy asoslanganlik tamoyili qo'llanilayotgan metodikalarning etnik ijtimoiy muhitga, shu jumladan diagnostika o'tkazilayotgan o'quv yurti va o'quv guruhiga mosligini talab qiladi. Bu tamoyilga amal qilish pedagog-diaagnostlarni turli xil yengil, ko'ziga yaxshi ko'rtingan yoki qo'lliga tushib qolgan metodikalarni bilib-bilmay qo'llashdan saqlaydi.

2. Diagnostikaning izchilligi va aniq yo'nalganligi. Psixologik-pedagogik diagnostika boshqa psixodiagnostik, pedagogik diagnostikadan farqli ravishda aniq yo'nalishga, aniq ob'ekt va maqsadga qaratilgan. Shu sababi diagnostika faoliyati (jarayonining) natijalari umumiy xulosalar, abstrakt mulohazalardanemas, balki aniq shaxsga, aniq guruhga tegishli bo'lishi, diagnostika natijasida aniq xulosa

chiqarib, kamchiliklarni bartaraf qilish, yordam berishning aniq yo'llarini ko'rsatib berish lozim.

3. Diagnostika shakli va metodlarining optimalligi. Qo'llanilayotgan metodikalar, shaxsga yondashish usullarining amaliyotchi psixolog, pedagog yoki pedagog-diaagnostga kam kuch va vaqt sarflab muhim, sifatli, katta amaliy ahamiyatga ega ma'lumotlar yig'ishga imkon berishi. Diagnostikaning shakli va metodlarining optimalligini ta'minlash uchun pedagogikada va psixologiyada ko'p yillar davomida qo'llanib kelayotgan, qulay, oddiy va shu bilan birga samarali metodlarini tanlash zarur.

4. O'rganish ob'ekti haqidagi faktlarni yig'ish, bayon qilish va to'g'ri yo'lga solishning birligi. O'rganilayotgan ob'ekt haqida ma'lumotlar yig'ish, ularni pedagoglarga ko'rsatish va diagnostika jarayonida o'rganilayotgan shaxsga yoki o'quv-tarbiya jarayotakomillashtirishda, kamchiliklarni bartaraf qilishda o'quv yurti rahbarlariga, pedagoglarga ma'lum psixologik, pedagogik yordamlar berish, to'g'ri yo'lga solish, qo'llab-quvvatlash funksiyalarining birgalikda olib borilishi.

5. Diagnostikaning ketma-ketligi va uzluksizligi diagnostikaning bosqichma-bosqich amalga oshira borib, o'quv jarayoniga, shaxsning o'zlashtirishga xalaqi berayotgan sabablarni o'chish, olingan natijalarni keyingi bosqichlarda, o'quv-tarbiya jarayonida uzluksiz foydalanishda yuzaga chiqadi.

6. Diagnostika metodlari va jarayonlarining qulayligi va ommabopligi. Diagnostika metodlarining oddiyligi, pedagoglar, amaliy psixologlar, o'quv yurti rahbarlari, tekshiruvchi uchun qulayligi, ularda diagnostikaga nisbatan qiziqish, tushish uyg'otishga xizmat qilishini ta'minlovchi tamoyil.

7. Didaktikaning har tomonligi (kompleksligi). Bu tamoyil shaxs shaxsini, o'zining individualpsixologik xususiyatlarini, ruhiy jarayonlarining rivojlanganlik darajasini, o'quv faoliyatining boshqa xususiyatlarini o'rganish uchun tanlangan metodlar va metodikalar shaxsning bir butun har tomonlama o'rganish, ta'rifi, yondashish imkonini berishda yuzaga chiqadi. Diagnostik metodikalar bir-biri bilan bog'liq bo'lishi, bir-birini to'ldirishi bu tamoyilning asosiy tadbirlaridan biridir.

8. Diagnostikaning shaxs rivojlanishining kelajagini, oqibatlarini oldindan ko'ra olish (prognoz qilish) imkonini bera olish.

2. **Shaxsning rivojlanishida diagnostik tadqiqotlarni tashkil qilish va o'tkazish pedagogik yondashuv**

Tarbiya o'tkazish davomida ryo'a qilish kerak bo'lgan talablar qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Sinaluvchilarga ko'rsatmalarni yozma ravishda bir xil tarzda ma'lum qilmoqlik, og'zaki shaklda berilgan taqdirda esa ayнан o'sha so'zlar yordamida bir xil tarzda eshittirishi;

2. Biror sinaluvchiga boshqalarga nisbatan hech qanday imkoniyat yaratmaslik;

3. Eksperiment davomida ayrim sinaluvchilar uchun qo'shimcha tushuntirishlar berilmaslik;

4. Turli guruhlar bilan bo'ladigan eksperiment doimo imkon darajasida bir xil vaqtda va bir sharoitda o'tkazilishi;

5. Barcha sinaluvchilar uchun topshiriqlarni bajarish vaqti bir xil belgilanishi va hokazo; Odatda metodika mualliflari uning o'tkazilish jarayoni haqida aniq ko'rsatmalar beradilar. Diagnostik metodikalar tadqiqot metodlaridan shu bilan farqlanadiki, bu mekalar standartlashgan holda bo'ladi. Standartlashtirish - testni o'tkazish va bajarishni baholash jarayonining bir xilligidir. U ikki xil tarzda izoh etiladi: eksperiment jarayoniga yakkala talablarni ishlab chiqish va diagnostik sinovlar natijalarini baholashdagi yakkala mezonni (kriteriy) aniqlash.

Diagnostik metodlarni adekvat ishlab chiqish uchun eksperiment o'tkazish sharoitlarini va uning natijalari tahlilini maksimal darajada standartlashtirish lozim bo'ladi. Eksperiment shartlarini standartlashtirishga quyidagilar kiradi:

a) eksperimentni o'tkazish;

b) instruksiya;

v) testlashirish jarayonining tasviri.

Diagnostik eksperimentlarni standartlashtirish jarayoni o'tkaziladigan tadqiqotning shart-sharoitlari, ko'rsatmalari, blankalari, qayd qilish usullarini bir xil shakldagiyligini anglatadi.

Metodikalarni standartlashirishning yana bir muhim bosqichi diagnostik tadqiqotning natijalarini taqqoslash mumkin bo'lgan mezonlarni tanlashdan iborat bo'ladi. (Chunki diagnostik metodikalarning muvaffaqiyati yoki muvaffaqiyatsiz bajarishda oldindan tayyorlangan standartlari mavjud bo'lmaydi). Umuman, diagnostik metodikalarning normaga asoslangan holda standartlashirishi bu metodika mo'ljallangan guruhdan farqlanmaydigan boshqa kattaroq sinaluvchilarda o'tkazish bilan amalga oshirilishidir. Saralangan standartlashirishda sinaluvchilar guruhida maxsus normalar ishlab chiqiladi, bunda ulardagi xususiyat berilgan topshiriqning nafaqat o'ra bosqichida, balki undan kam yoki ko'p jihali bosqichida ham aniqlanadi. Natijada diagnostik tajribani muvaffaqiyatli va muvaffaqiyatsiz bajarilishining turli bosqichlarini baholash.

Bu esa konkret sinaluvchining saralangan standartlashirishga nisbatan holatini aniqlashga imkon beradi. Ma'lumotlarni to'plash bosqichi. Diagnostik metodlar yordamida ma'lumotlar to'plash jarayoni o'rganilayotgan xodisa va kishi haqidagi ob'ektiv va sub'ektiv ko'rsatkichlar to'plani bilan tanishishdan boshlanadi. Barcha mashhur psixodiagnostik metodikalar mualliflari tadqiq qilinaotgan sinaluvchining o'timish va hozirg hayoti haqida mukammal o'rganib chiqishga katta ahamiyat beradilar. Bu bila tadqiqotning asosiy foni yaratiladi, tushitis va tahlil uchun zarur bo'lgan shaxsning umumiy obrazi elementlari belgilanadi. Vaholanki, psixodiagnostik jarayon «tadqiqotchisinaluvchi» kabi o'zaro munosabat tizimini yaratlar ekan, adabiyotlarda ushbu tizimga oid daxldor turli o'zgaruvchanlar ta'sirini tahlil qilishga diqqat qilinadi. Odatda vaziyatli o'zgaruvchanlar, tadqiqot va vazifaning o'zgaruvchan maqsadlari, tadqiqotchi va sinaluvchining o'zgaruvchanlari ajraladi. Bu ko'rsatkichlar ahamiyati katta bo'lsa, ularning ahamiyati tadqiqot o'tkazishda, uni tahlil qilishda va olingan natijalarni qo'llay bilishda inobatga olinishi lozim. Ma'lumki, testlashirish jarayoniga kuchli ta'sir etuvchi hamma omillarni ham nazorat qilib bo'lmaydi. Ammo testlashirish jarayoniga tayyorgarlikda kutilmagan vaziyatlarni yuzaga kelishini inkor etish hamda ushbu jarayonni bir maromda o'tkazishni ta'minlashdan iborat. Testdan foydalanayotgan psixolog, sinaluvchi havoia etilayotgan topshiriq va vazifalarga barcha diqqat-e'tiborini yo'naltirilganligiga, ularni hal etishda barcha kuch-quvvatlarini safarbar etishlariga to'la ishonch hosil qilishi kerak.

1. **Diagnostika nazariyasi va metodikalarining ilmiy asoslanganligi.** Diagnostika ob'ektini yaxlit ravishda genetik va tizimli tahlil qilish, ularni modellashirish, qo'llaniladigan metodikalar, ko'rsatkichlarning ilmiy asoslanganligi, olingan natijalar va ularning interpretatsiyasining ishonchligi, aniqligi, validligini puxta ishlab chiqilgan metodik asoslarda ta'minlash. Ilmiy asoslanganlik tomoyili qo'llanilayotgan metodikalarning etnik, ijtimoiy muhiga, shu jumladan diagnostika o'tkazilayotgan o'quv yurti, o'quv guruhi va auditoriyaga mosligini talab qiladi. Bu tamoyilga amal qilish pedagogikdiagnostikalarni turli xil yengil, «ko'ziga yaxshi ko'ringan» yoki «qo'lliga tushib qolgan» metodikalarni biit-bilnay qo'llashdan saqlaydi.

2. **Diagnostikaning izchilligi va aniq yo'nalganligi.** Psixologikpedagogik diagnostika boshqa psixodiagnostik va pedagogik diagnostikadan farqi ravishda aniq yo'nalishga, aniq ob'ektaga va maqsadga qaratilgan. Shu sababli diagnostika natijalari (jarayonining) natijalari umumiy xulosalar, abstrakt mulohazalardan erinib, balki aniq shaxsga (masalan, talaba), aniq guruhga tegishli bo'lishi,

diagnostika natijasida aniq xulosa chiqarib, kamchiliklarni bartaraf qilish, yordam berishning aniq yo'llarini ko'rsatib berishi lozim.

3. *Diagnostika shakli va metodlarining optimalligi.* Qo'llanilayotgan metodikalar, talabaga yondashish usullarining amaliyotchi psixolog, pedagog yoki psixodiagnostga kam kuch va vaqt sarflab, talaba haqida muhim, sifatli, katta amaliy ahamiyatga ega ma'lumotlar yig'ishga imkon berishidir. Diagnostikaning shakli va metodlarining optimalligini ta'minlash uchun psixodiagnostkada ko'p yillar davomida qo'llanilib kelayotgan, qulay, oddiy va shu bilan birga samarali metodlarini tanlash hamda qo'llash zarur.

4. *O'rganish ob'ekti haqida faktlarni yig'ish, bayon qilish va to'g'ri yo'lga solishning bitligi.* O'rganilayotgan ob'ekt haqida ma'lumotlar yig'ish, ularni pedagoglar ko'rsatish va diagnostika jarayonida o'rganilayotgan talabaga yoki ta'limtarbiya jarayonini takomillashtirishda, kamchiliklarni bartaraf qilishda o'quv yurti rahbarlariga, pedagoglarga ma'lum psixologikpedagogik yordamlar berish, to'g'ri yo'lga solish, qo'llab-quvvatlash vazifalarning birgalikda olib borilishidir.

5. *Diagnostikaning kenglikligi va uzluksizligi.* Diagnostikaning bosqichmabosqichamalg oshira borish, o'quv jarayoniga, talabaning o'zlashtirishiga halqit berayotgan sabablarni ochild, olingan natijalardan keyingi bosqichlarda, ta'lim-tarbiya jarayonida uzluksiz foydalanishda yuzaga chiqadi.

6. *Diagnostika metodlari va jarayonlarining qulayligi va ommabopligi.* Diagnostika metodlarining oddiyligi, amaliy psixologlar, pedagoglar, o'quv yurti rahbarlari, tekshiriluvchi uchun qulayligi, ularda diagnostikaga nistaban qiziqish, intilish uyg'otishga xizmat qilishini ta'minlovchi tamoyildir.

7. *Diagnostikaning har tomonliligi (kompleksliligi).* Bu tamoyil talaba shaxsini, uning individualpsixologik xususiyatlarini, psixik jarayonlarining rivojlanganlik darajasini, o'quv faoliyatining boshqa xususiyatlarini o'rganish uchun tanlangan metodlar va metodikalar talabani bir butun holda, har tomonlama o'rganish, ta'rifiash, yondashish imkonini berishda yuzaga chiqadi. Diagnostik metodikalar bir-biri bilan bog'liq bo'lishi, bir-birini to'ldirishi bu tamoyilning asosiy talablardan biridir.

8. *Diagnostikaning talaba rivojlanishining kelajagini, oqibatlarni oldindan ko'ra olish (bashorat qilish) imkonini bera olishi.* Har qanday psixologik-pedagogik diagnostika talabaning kechagi yoki bugungi kundagi rivojlanish darajasini, o'quv jarayonining tashkil qilganlik darajasini ko'rsatib berish bilan cheklanib qolmasligi lozim. Shu holdagina, bashorat mohiyatidan kelib chiqqan holda ta'limtarbiya jarayonida yo'l qo'yilayotgan xatolar, talaba taraqqiyotidagi ko'zga tashlangan kamchiliklarni bartaraf qilish, to'g'ri yo'lga solish imkoniga ega

bo'lamiz. Shu sababli psixologikpedagogik diagnostika metodlarining prognostik bo'lishi eng muhim talablardan biridir.

Diagnostika - Tashxis-bu. Tashxis (yunon. diagnostikos-tan ega) - aniqlash va maqsadli o'rganish, natijalarini talqin va xulosa (tashxis) shaklida umumlashtirish iborat xususiyatlari, xususiyatlari va inson holatini baholash jarayoni. Tashxis sog'lliqni saqlash, jismoniy va aqliy rivojlanish, kasbiy fitness, shuningdek, inson faoliyatining boshqa sohalarda baholash uchun ishlatiladi.

Psixologik diagnostika — psixodiagnostika)-shaxsning shaxsiy psixologik xususiyatlarini va insonning aqliy faoliyatini baholash. Psixofizyologik diagnostika-kognitiv funksiyalar va ularni amalga oshirishni ta'minlaydigan fizyologik jarayonlarning rivojlanish xususiyatlarini baholash, eegning instrumental usull, kompyuter tomografiyasi, avtonom nerv sistemasini baholash usullari, sensorimotorika, neyropsikologik test, kognitiv faoliyatning rivojlanish darajasini aniqlash. Diagnostikaning mantiqiy davom etishi prognozlash, oldini olish, optimallashtirish, tuzatish (tibbiyotda — davolash), rivojlanish dasturlari (masalan, bolani maktabga rivojlantirish dasturi).

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni maktabga tayyorlashda maktabgacha ta'lim tashkiloti, maktab va oilaning hamkorligi. Ijtimoiy tarbiya jarayonining mazmun-mohiyati. Tarbiya jarayoni tarbiyachi va tarbiyalanuvchilar o'rtasida tashkiliy etiluvchi hamda aniq maqsadga yo'naltirilgan hamkorlik jarayonidir

Reja

1. Bolalarni maktabga tayyorlashda maktabgacha tarbiya muassasa va maktab hamkorligi.

2. Bolalar MTMsi bilan maktab o'rtasidagi aloqaning mazmuni va shakllari.

3. Maktabgacha ta'lim muassasining oila bilan hamkorlikdagi ishining mazmuni va usullari.

Tayanch tushunchalar: maktabga tayyorlash, maktab hamkorligi, maktab o'rtasidagi aloqaning mazmuni va shakllari maktab o'rtasidagi aloqaning mazmuni va shakllari, oila bilan hamkorlikdagi ishining mazmuni.

1. Bolalarni maktabga tayyorlashda maktabgacha ta'lim muassasa va maktab hamkorligi.

Bolalar MTMsi bilan maktab o'rtasida o'rnatilgan hamkorlikning xar tomonlamaligi bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash vazifasini muvaffaqiyatli amalga oshirishning asosiy shartidir.

Bolalar MTMsi va maktab o'rtasidagi bog'liqlik bir tomondan bolalarni maktab ta'limi talablariga javob beradigan darajada umumiy rivojlantirib va odobli qilib tarbiyalagan xolda maktabga o'tkazishni, ikkinchi tomondan, o'qituvchining katta vMTT yoshidagi bolalarning egallagan bilim, malaka sifatlarga va tajribalariga tayanib, ulardan o'quv tarbiyaviy jarayonda foydalanishni taqozo etadi.

Bolalar MTMsi va maktab o'rtasidagi o'zviy bog'liqlik katta MTM yoshidagi bolalar va maktabning boshlang'ich sinf o'quvchilariga ta'lim-tarbiya berish sharoitini yaqinlashtirishga yordam beradi.

Maktabgacha tarbiya muassasa xodimlari birinchi sinfda bolalar oldiga qo'yiladigan talablarni yaxshi bilishlari, maktabga tayyorlov guruhidagi bolalarni shunga muvofiq ravishda ta'lim olishga tayyorlashlari kerak.

Maktab va MTM o'rtasidagi o'zviy aloqa murakkab va ko'p tomonlama to'zilisga ega. Unda ta'lim-tarbiyaviy ishlarining mazmuni, metod va usullari, tashkiliy shakllari, shuningdek bolalarni tarbiyalash shart-sharoitlari va pedagogik talab kabi etakchi tomonlarini ajratib ko'rsatish mumkin.

Bunda quyidagilarga e'tibor berish kerak:

• Maktab talabi nuqtai nazaridan bolalar bilimlarni chuqurroq egallab olishlari to'zilm.

• MTM nuqtai nazaridan bolalarni maktab talabi darajasidagi bilim, malaka, ko'nikmalar bilan qurollantirish zarur.

• Bolalarni maktabga ruhiy tayyorligi. Bu erda vazifa bolalar mehnatining har qanday turiga tayyor turishlari, ularda aqliy mehnat-bilishga qiziqishni o'stirish, ularni kelajakdagi mustaqil hayotga tayyorlashdan iborat.

Maktab bilan MTM o'rtasida uzviy aloqa asosini bolalar MTMsi va maktabda amalga oshiriladigan ta'lim – tarbiya ishlari mazmunini belgilovchi dasturlar o'rtasidagi bog'liqlik tashkil etadi.

Hozirgi boshlang'ich sinflar dasturi bilan MTM dasturini olib solishtirilgan bo'lsak, ular o'rtasida bircanacha o'zaro bog'liqlikni ko'ramiz. Bu eng avvalo dasturlarda asos qilib olingan prinsiplarning umumiyligi bilan belgilanadi. Ularning mazmuni bolalarni har tomonlama tarbiyalash maqsad va vazifalariga mos kelish prinsipi, hayot bilan bog'liqlik, ilmiylik prinsiplari, ta'limning tarbiyalovchi va rivojlantiruvchi xususiyatga egaligi va falsafiy, ruhiy nuqtai nazarlarning birligida namoyon bo'ladi.

Birinchi sinf o'quv dasturi ayrim predmetlar bo'yicha bolalar MTMsi dasturi bilan solishtirganda ularda umumiylik ko'pligini ko'ramiz. Masalan, bolalar MTMda ona tiliga o'rgatish va boshlang'ich sinflardagi ona tili darsiga bolalar nuqtai har tomonlama rivojlantirish kabi umumiy g'oya asos qilib olinadi.

Bolalar MTMsi bu ish bolalarning lug'atini boyitish, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishga, ifodali o'qishga o'rgatish, bog'langan nutqni shakllantirish orqali amalga oshiriladi. Maktabda esa bolalarda mana shu MTMda egallangan bilim, malaka, tushunchalarga asoslanib, yozma nutq malakasi, ortografya xat malakasi shakllantiriladi, ularga morfologiya va sintaksis elementlari o'rgatiladi. SHu bilan bir qatorda MTMda boshlangan bolalar lug'atini boyitish, nutqning ifodaliligi, bog'langan nutqni rivojlantirish davom ettiriladi.

Bolalar MTMsi ham, maktabda ham tabiatshunoslik to'g'risidagi bilimlar o'rganilgan bilan muhitning birligi to'g'risidagi umumiy g'oyaga asoslangan holda olib boriladi. SHu asosda bolalarga jonli va jonsiz tabiat, tabiat va kishilar o'rtasidagi bog'liqlik to'g'risida bilim va tushunchalar beriladi.

Bolalarni maktab va o'quvchilar hayoti bilan tanishtirish. Bolang'ich sinf o'quvchisi va MTMning tayyorlov guruhii tarbiyachisi tayyorlov guruhii bolalarini maktab bilan tanishtirish bo'yicha ekskursiya uyushtiradilar. Bunday ekskursiyalar yil davomida 3 marta o'tkazilishi mumkin. Ekskursiya paytida katta va tayyorlov guruhii bolalari maktab o'quvchilari bilan tanishadilar, ular MTM bolalariga o'zlarini maktabdagi o'qishlari, ishlari to'g'risida gapirib beradilar, o'quvchilar

xonasini qanday bezaganliklari, tabiat burchagidagi o'simlik va hayvonlarni qanday parvarish qilayotganliklari, ustaxonada qanday ishlarni bajarayotganliklarini ko'rsatadilar.

Ish shakli quyidagicha bo'lishi mumkin:

- sinfda «Rasmga qarab so'zlab berish» mavzusidagi dars – mashg'ulotni birga o'tkazish. Sport maydonchasida yoki sport zalida maktabdagi jismoniy tarbiya mashg'ulotini birga bajarish;

- birinchi sinf o'quvchilari va tayyorlov guruhi bolalari ishlagan rasmlarni birgalikdagi ko'rgazmasini tashkil etish;

- maktab ustaxonasida o'quvchilarni mehnat mashg'ulotini kuzatish. O'quvchilar o'zlarini tayyorlagan o'yinchoqlarni MTM bolalariga sovg'a qilishadi;

- maktabda o'qiyotgan bolalar o'z MTT sig'a kelishadi;

- «Maktab» o'yini tashkil etish.

- Bolalar MTMsi tarbiyachisi va boshlang'ich sinf o'quvchisi faoliyatiga izchillik yaqqol namoyon bo'ladi. Biri bolalarni tarbiyalash va ta'lim berishni boshlaydi, ikkinchisi davom ettiradi. Maktab bilan MTM o'rtasidagi aloqa mustahkam bo'lgandagina bola tarbiyasidan ko'zlangan maqsadga erishish mumkin.

2. MTM bilan maktab o'rtasidagi aloqaning mazmuni va shakllari.

MTM va maktab o'rtasidagi aloqa ikki yo'nalishda olib boriladi:

- Bolalar MTMsi bilan maktabning pedagoglar jamoasi o'rtasidagi aloqa.

- MTM bolalari va boshlang'ich sinf o'quvchilarini bir-birlariga

yaqinlashtirish.

- Tarbiyachilar boshlang'ich sinfda olib boriladigan ta'lim-tarbiyaviy ishning mazmunini, o'ziga xos tomonlari bilan tanishadilar, natijada MTMda bolani maktab talabi darajasida tayyorlash istiqbolari belgilab olinadi. Maktabning boshlang'ich sinf o'quvchilari katta va tayyorlov guruhlari olib boriladigan ishlar mazmuni bilan tanishib boradilar va maktabda ta'lim berishda bolalar egallagan bilim, malaka va ko'nikmalarga asoslanadilar.

Bolalar MTMsi bilan maktab pedagoglarining o'zaro aloqa o'rnatishlaridan ko'zlangan asosiy maqsad bolalarni zamon talabiga javob beradigan darajada maktab ta'limiga tayyorlash uchun o'quv tarbiyaviy ishlar bo'yicha maktab bilan MTM o'rtasida mustahkam aloqa o'rnatish, bolalarning maktabda muvaffaqiyatli o'qib ketishlari uchun bolalar MTMsi va maktabda olib borilayotgan ta'lim-tarbiyaviy ishlarni chuqur taxlil qilib, bu soxada yuqori natijalarga erishishdir.

Bolalar MTMsi bilan maktab pedagogik tashviqot, metodik va amaliy masalalar yuzasidan bir-biri bilan aloqa bog'laydi. Pedagogik tashviqot ishlari bolalar MTMsi maktabga tayyorlov guruhi tarbiyachisining va birinchi sinfda olib

boriladigan ta'lim-tarbiyaviy ishlar vazifasi bilan tanishtirishni, maktabga tayyorlov guruhi va I-sinf dasturi mazmunini, tayyorlov guruhi bolalari va maktabdagi I-sinf o'quvchilarining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishni taqozo etadi.

Bolalar MTMsi bilan maktab o'rtasidagi uzviy aloqaning pedagogik vazifasi MTMning tayyorlov guruhida va maktabning I-sinfida olib boriladigan ta'lim-tarbiyaviy ishlarni amalga oshirishdagi faoliyat shakllari va usullari bilan o'zaro tanishishni taqozo etadi.

Bu masalada MTMning tayyorlov guruhii tarbiyachilari maktabning I-sinfida olib borilayotgan darslarni ko'zlatadilar va dars, mashg'ulotlardan keyin birgalikda yig'ilishib uni muxokama qiladilar, ayrim metodikalar bo'yicha seminar-praktikumlarda qatnashadilar: ilg'or tajribalar bilan o'rtoqlashish, birlarni maktabga tayyorlash bo'yicha yoki I-sinfda bolalarga bilim berish bo'yicha pedagogik kengashlarni o'tkazadilar.

Bolalar MTMsi bilan maktab o'rtasidagi aloqaning amaliy vazifasi, shundan iboratki, bir tomondan, o'quvchi MTMning tayyorlov guruhiga borb o'zining bo'lajak o'quvchilari bilan tanishib boradi, ikkinchi tomondan, tayyorlov guruhi tarbiyachilari o'zlarining sobiq tarbiyalanuvchilarini birinchi sinfda qanday o'qiyotganini o'rganib boradilar.

Bolalar MTMsi bilan maktab o'rtasidagi uzviy aloqa samarali bo'lishi uchun quyidagi shartlarga amal qilish lozim. MTM bilan maktab o'rtasidagi aloqa izchil amalga oshirilib borilishi, u uzoq muddatga mo'ljallangan bo'lishi, amalga oshiriladigan ishlar, hal qilinadigan masalalar rejali tusda bo'lishi zarur.

Hamkorlik asosini birgalikda ishlash bo'yicha tuzilgan istiqbol rejasi tashkil etib, unda o'zaro aloqaning bosh vazifasi, mazmuni, ish shakllari, vaqti, bajarish uchun javobgar shaxslar ko'rsatilishi lozim.

Maktab bilan MTM yil davomida mana shunday aloqa o'rnatib borishi natijasida ta'lim-tarbiyaviy ishlar yaxshi natija beradi.

Bolalarni maktab o'quvchilarga yaqinlashtirish shakllari ham xilma-xil: maktabga ekskursiya uyushtirish, sinf xonasiga, kutubxona, bayram ertaliklari o'tkazish va boshqalardir.

Rejalar aniq, mazmuni bo'lsa va og'ishmay amalga oshirilib borilsa, birgalikdagi ishlar bo'yicha istalgan natijalarga, muvaffaqiyatlarga erishish mumkin. Bu esa bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda, ularning maktabda qiyalaymay o'qib ketishlarida yaxshi samara beradi.

3. Maktabgacha ta'lim muassasining oila bilan hamkorlikdagi ishini mazmuni va usullari

MTMning ota-onalar bilan ishlashining jamoa tarzida va yakkama-yakka xolda ishlash shakllarini mohirlik bilan qo'shib olib borish, keng aholi orasida pedagogik tashviqot ishtarini tashkil etish tufayli bolalarni tarbiyalashda ijobiy natijalarga erishish mumkin. MTMni xodimlarini ota-onalar va oila bilan hamkorlikdagi ishlarining eng keng tarqalgan shakllardan bir qanchasini keltiramiz:

1. **Ota-onalar bilan yakkama-yakka ishlash.** Ilg'or pedagogik tajribalarni ko'rsatishicha, ishini bu tur katta ahamiyatga ega. Bunda tarbiyachi oila va bolaning shaxsiy xususiyatlarini o'rganib ularni o'zining tarbiyaviy ishida xisobga oladi. MTMlarimiz tajribasida ota-onalar bilan yakkama-yakka olib boriladigan ishlarining turli xil shakllari aniqlangan; oilaga tarbiyachining borishi, ota-onalar uchun suhbat o'tkazish, ularga maslahatlar berish, ota-onalarning MTMhayoti bilan tanishishlari.

2. Ota-onalar bilan jamoa tarzida tashkil qilinadigan ishlar. Bular ota-onalarning guruhiy va umumiy majlisi, ota-onalar maktabi, anjumanlar, shahbalkalar, savol-javob kechalari.

3. **Ko'rsatmali ishlar.** Ishning bu tur ko'rgazmali, bolalarni ishlarini namoyish qilish, ochiq eshiklar kuni, pedagogik axborot stendlari, ota-onalar uchun kutubxona oilaviy tarbiyaning barcha masalari bo'yicha materiallar solingan papka.

4. Ota-onaga pedagogik ta'lim berish va boshqalarni ko'rsatish mumkin. Tarbiyachining oilani borib ko'rish.

Bola yashab turgan oilani o'rganish ota-onalar bilan yaqin aloqa o'rnatish va ularga yordam, maslahatlar berishning samarali yo'llaridan biridir. Tarbiyachi oilaga tekshiruvchi sifatida emas maslahatchi, do'st va bola tarbiyasiga yordam beruvchi shaxs sifatida boradi. Tarbiyachining oilaga borishidan asosiy maqsad bola yashayotgan sharoitni ko'rish va zarur bo'lsa ota-onalarga yordam ko'rsatishdir. Oilani borib ko'rish va ota-onalar bilan suhbatlashish katta pedagogik odat bilan o'tkazilishi kerak. Ota-onalar bilan suhbatda bolaning eng yaxshi tomonlarini ochib berilsa, ota-onalarning tarbiyachiga bo'lgan hurmati va ishonchi ortadi. Tarbiyachi bolaning uyida ko'rganlarini qayd qilish bilan bir qatorda ularni tahlil qiladi, ota-onalar majlislarida oilaviy tarbiyadagi ijobiy va salbiy tomonlar haqida gapiradi. Ular o'zining maslahatlarini beradi. Oila tarbiyasidagi ijobiy ishlarni ota-onalar uchun tashkil etilgan testlarda aks ettirish ham mumkin. Oilani borib ko'rgandagi taassurotlarni tarbiyaviy ishlarni hisobga

olish ustuniga yozib qo'yishi kerak. Oilaga kamida yiliga 2 marta borib ko'riladi tarbiyachining oilaga borishi ota-onalarda pedagogik madaniyatni oshiradi.

Ota-onalar bilan shaxsiy suhbatlar. Oila bilan shaxsan ishlashning eng keng tarqalgan usuli sifatida qo'llanadigan suhbat bolalarni e'talab qabul qilish va kechqurun kuzatish vaqtida o'tkazilishi mumkin. Ular tarbiyachilar bilan ota-onalarni bir-biri bilan yaqinroq tanishishlariga yordam beradi. Tarbiyachining ota-onalar bilan e'talab o'tkazadigan suhbatlari qisqa muddatli bo'ladi, shuningdek uning yaqinlarida yaxshi kayfiyat, tarbiyachiga ishonch hissi paydo bo'lishida katta ahamiyatga ega.

Ota-onalardan bola kechqurun qanday kayfiyatda bo'lganini, qanday usulganini bola o'zini qanday sezishni so'rash foydali. Tarbiyachi ota-onalarga bolalarni bugun guruhda nimalar kuishi xaqida qisqacha axborot beradi. Bu narsa bolani kayfiyatini ko'taradi, ota-onani xotirjam qiladi. Ota-onalar bilan kechki suhbatlar ham vaqt jihatidan cheklangan, ota-onalar bilan kechki suhbat vaqtida tarbiyachi bolaning tashqi ko'rinishiga taaluqli kamchiliklar aytilishi mumkin. Bolani guruhda kuni qanday o'tkazgani, nimalar bilan mashg'ul bo'lgani, o'zini qanday tutgani, nimaga e'tibor berish kerakligini xaqida axborot beradi. Ota-onalarni bola tarbiyasida yo'l qo'ygani biror kamchilik va xatosini tahlil qilish uchun ular bilan yanada muassas suhbat o'tkazish zarurati tug'ilganda vaziyatni tuzatish uchun malakali maslahat handa tavsiya berish kerak bo'lganda maslahatlar o'tkaziladi.

Guruh maslahatlar va majlislar.

Agar tarbiyachiga aynan bir masala bir nechta ota-onani qiziqitayotgani mu'him bo'lsa, ular uchun umumiy maslahatlar tashkil etadi. Pedagog maslahatga oldindan tayyorlanadi: zarur adabiyotlarni va ko'satmali materiallarni tanlaydi. Maslahat o'tkaziladigan aniq vaqt haqida ota-onalarini ogohlantiradi. Bunday maslahatlar onda-sonda va muntazam o'tkazilishi mumkin. Ota-onalarning guruhiy majlislari zaruriyatiga qarab yil choragida bir marta o'tkaziladi. Bunday majlislardan maqsad ota-onalarni aniq pedagogik masalalar bilan tanishtirishdir. Ularda mazkur guruhdagi bolalarni tarbiyalash masalalari muhokama qilinadi, guruh ishi bilan bog'liq tashkiliy masalalar qarab chiqiladi, ota-onalarning hayranda ishtirok etishlari haqida gapiriladi.

Majlislar mavzusini belgilashda va unga tayyorgarlik ko'rishda ota-onalari ta'lim etilayotgan bolalarni yoshini xisobga olish zarur. Shu munosabat bilan o'yin yoki mehnat faoliyatlari haqida masalalar ko'proq o'rin egallash mumkin. Ota-onalarning umumiy majlisi maktabgacha ta'lim muassasalari hamma tarbiyalanuvchilarining ota-onalari uchun yiliga ikki marta o'tkaziladi. Ularni maktabgacha muassasa mudirasi, vrach, tarbiyachilar ishtirokida tashkil etiladi.

Umumiy majlislarda ta'lim-tarbiyaviy ishning yakunlari muxokama qilinadi. Birinchi umumiy majlis o'quv yili boshida o'tkazilib, unda mudira ota-onalarni maktabgacha ta'lim muassasining yillik ish rejasi bilan tanishtiradi. Rejaning o'ila bilan bog'liq qismiga aniq to'xtalib o'tish lozim. Ikkinchi umumiy majlis o'quv yili oxirida o'tkaziladi. Bunda maktabgacha ta'lim muassasining o'tgan yildagi ish yakunlari haqida ma'lumot beriladi. Bolalar muassasida tarbiyalanuvchilarning yashash sharoitlari yaxshilashda ota-onalarning qo'shgan xissalari ta'kidlab o'tiladi. Umumiy majlislarda bolalar muassasasi jamoasi qanchalik katta va murakkab ishni bajarishni va bu ishda qanday yordam berish kerakligini ishonchli tarzda ko'rsatish kerak. Majlislarda pedagog ma'ruzasining xajmi 20-25 minut ga mo'ljallanadi.

Ota-onalar bilan MTMsi xodimlarini birgalikdagi faoliyatini tashkil etish va uning mazmuni MTM dagi sharoitlarga bog'liqdir. Birgalikdagi faoliyat kerakli darajada amalga oshiriladigan joyda o'zaro yordam, bir-birini tushunish, topshirilgan ishga javobgarlik holati vujudga keladi. Ota-onalar MTM maydonini ko'klamzorlashtirish, xonalarni qish mavsumiga tayyorlash, sog'lomlashtirish ishlari o'tkazishda yordam ko'rsatishlari, bolalarga bayram kashyumlari tayyorlashda, bolalarni sayyohatga kuzatib borishda ishtirok etishlari mumkin. Agar ota-onalar orasida fotosuratchi, tikuvchilar, rassomlar bor bo'lsa, ular MTMga bevosita yordam ko'rsatishlari kerak. Ota-onalarning ishi ijtimoiy harakterga ega va ixtiyoriylikka asoslangan bo'lishi kerak. Birgalikdagi ishni to'g'ri tashkil etish uchun yillik reja tuziladi va uni ko'rinadigan joyga ilib qo'yiladi. Ota-onalardan qaysi kunlari MTMga kelib yordam berishlari mumkinligini so'rash lozim.

Ochiq eshiklar kuni ota-onalar bilan ishlashning samarali shaklidir. Ochiq eshiklar kuni jamoaning o'z kalendari yillik rejasi bo'yicha har bir yosh guruhining ma'lum rejimini bo'yicha odatdagi mehnat kunidir. Bunday kunlarni yiliga 1-2 marta o'tkazish tavsiya qilinadi. Ochiq eshiklar kunini o'tkazish zarur. Ya'ni ota-onalarga bolalarni jismoniy chiqarish, ovgatlanirish, mashg'ulotning borishi, sayr haqida ko'pgina narsalarni ko'rish imkoniyatiga ega ekanliklari haqida ma'lum qilinadi.

Ota-onalarga esa quyidagilar eslatiladi: bolalar bilan oddiy munosabatda bo'lish, ularning faoliyatida imkon boricha ishtirok etish, tarbiyachiga xalaqit bermaslik, farzandiga tanbeh bermaslik (mashg'ulotlar o'tkazilayotganda).

Ochiq eshiklar kunini o'tkazishga tayyorlanayotganda fotosuratchini taklif etish, keyinchalik esa «Ota-onalar bizning mehmonimiz», «Bizda ochiq eshiklar kuni» mavzusida foto ko'rgazma tashkil etish mumkin. Bu ochiq eshiklar kunida qatnasha olmagan ota-onalarga qiziqish uyg'otadi.

"Insert usuli"

Insert - samarali o'qish va fikrlash uchun belgilashning interfaol tizimi hisoblanib, mustaqil o'qib-o'rganishda yordam beradi. Bunda mavzular kitob va boshqa materiallar oldindan talabaga vazifa qilib beriladi. Uni o'qib chiqib, «V; +; -; ?» belgilari orqali o'z fikrini ifodalaydi.

Matn belgilash tizimi

- (v) - men bilgan narsani tasdiqlaydi.
- (+) - yangi ma'lumot.
- (-) - men bilgan narsaga zid.
- (?) - meni o'ylantirdi. Bu borada menga qo'shimcha ma'lumot zarur.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar har tomonlana rivojlanishida oila, maktab, maktabgacha ta'lim tashkiloti va mahallaning o'zini MT Tda, oilada olib boriladigan ta'lim ishining metod va shakllari mazmuni uzviyligi

Reja

1. Maktab hayotiga bolani kim tayyorlashi kerak? Bolani maktabga tayorlashda maktab va oilaning roli.
2. Tarbiya qonuniyatlari, tarbiyaning mazmuni va maqsadi.
3. Tarbiya metodlari va maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar tarbiyasi.

Bolani qachon va qancha tayyorlash kerakligi haqida kattalar orasida turli fikrlar mavjud. Ko'pchilik ota-ona va tarbiyachilar 3 yoshdan boshlab, 1-sinfga bir yil qolungacha tayyorlashni kuchaytirish kerak deb hisoblashadi. Ammo boshqalar faqat maktabdan oldingi bir yil davomida tayyorgarlik qilish kerak deb aytishadi. Ba'zi ota-onalar bola bog'chaga borishi bilan maktabga tayyorgarlik boshlanadi, deb o'ylashadi.

Maktab hayotiga bolani kim tayyorlashi kerak? Bog'cha tarbiyachilari bolani maktabga tayyorlash butun bog'cha davrida amalga oshishi kerakligini tushunishadi va dastur talablariga bi-noan uni amalga oshirishadi. Lekin aynan maktabga borishdan avval ular tayyorgarlikka alohida diqqat-e'tiborini qaratishadi: talaffuzdagi kamchiliklarni bartaraf etishadi, bilimlarni bir sistemaga solishadi, qo'llarning mayda harakatini rivojlantirishadi va hokazo.

Lekin, oila bola tug'ilishidan keyin yashaydigan birinchi ijtimoiy muhit. Oilada bola o'zining birinchi ijtimoiy tajriba va malakalarini o'rnatadi, ota-ona va kattalar namunalari orqali tarbiyalanadi, oilaviy rishalarni tushunib yetadi va qadrlaydi. Shuning uchun bolani maktabga tayyorlashda oila hal qiluvchi, mu-him ahamiyatga ega. Ota-onalarning ko'pchiligi bolani maktabga tayyorlashda bog'cha bilan oilaning hamkorligi zarur deb hisoblashadi. Ba'zi ota-onalar esa bolani maktabga tayyorlashda javobgarlikni bog'chaga yuklashadi, ba'zilari esa butun javob-garlikni o'z bo'yiga olishadi.

Y.A. Kamenskiy o'zining «Onalar maktabi» kitobining maktabga tayyorlash bobida yozishicha, barcha insonlar bajaradigan ishlar, ma'lum bir tayyorgarlikni talab qiladi. Ota-onalar shuni o'ylab, o'z bolalarini maktabga tayyorlashadi. Maktabga har tomonlana tayyorgarlikdan tashqari, Kamenskiy ota-onalar uchun quyidagi vazifalarni ko'rsatadi:

1. Bolalarda maktabga borganda, o'z tengdoshlari bilan o'qigan va o'ynaganda xursandchilik hissinı tug'dirish.
2. Bolalarda maktabdagi ta'limning mohiyatini tushuntirish, ularni maktabdagi faoliyat turlari bilan tanishtirish.

3. Bolalarda bo'layak o'qituvchilarga nisbatan hurmat va ishonchni shakllantirish.

Hozirda ota-onalar bolalarni maktabga qanday tayyor-lashmoqda. Ota-onalarning ko'pchiligi maktabda yaxshi o'qishning shartlaridan biri shaxsning umumiy rivojlanishi deb hisoblashadi. Ammo, bolaning aqliy rivojlanishi eng asosiy deb bilishadi, shuning uchun mashg'ulotlarda bilim, nutq, tafakkur va xotirani rivojlantirishga harakat qiladilar. Keyingi o'rinda bolaning o'qish va yozish malakalarini rivojlantirishni qo'yishadi, yodlatishadi, subbatlashishadi, birgalikda munofiqlik o'yinlar o'ynashadi. Gohida mehnat, sport, ashula yoki raqs bilan shug'ullanirishadi.

Xulosa qilib aytganda, bolani maktabga tayyorlashda maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilari bilan ota-onalarning hamkorlikda ish yuritishi ijobiy natija beradi.

Tarbiya qonuniyatlari, tarbiyaning mazmuni va maqsadi.

Tarbiya-inson kamolotiga ta'sir etuvchi tashqi omillardan hisoblanadi.

Tarbiya muayyan aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarbiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlana o'rnatish,uning ongi,xulq atvori va dunyoqarashini tarkib to'plash jarayonidir.Insonning jamiyadda yashashi ushun zarur bo'lgan xususiyatlarga ega bo'lishini ta'minlash yo'lida ko'riliadigan chora tadbirlar yig'indisi.

Tarbiya mazmunida oldinga qo'yilgan maqsad va vazifalarga muvofiq tarbiyalanuvchilar tomonidan o'zlashtirilgan bilim,ko'nikma va malakalar,shaxs xulq-atvori hamda sifatleri mohiyati aks etadi. Tarbiya mazmuni shaxsning shakllanishiga qo'yiluvchi ijtimoiy talablar mohiyatidan iborat bo'lib,ijtimoiy-iqtisodiy tarqiyot,kishiilik munosabatlari mohiyati va darajasi,shuningdek,jamiat mafkurasi g'oyalari asosida belgilanadi.

Tarbiya maqsadining aniqiligi ijtimoiy tarbiyaning asosiy maqsadi- erkin,ijodkor,mustaqil fikr egasi bo'lgan komil inson va malakali mutaxasssini tarbiyalab voyaga etkazishdan iborat.Ushbu maqsadga erishish yolidagi asosiy vazifa —bu bolaga umumiy madaniyat unsurlari,ya'ni bolaning aqliy,axloqiy,jismoniy,estetik,iqtisodiy,ekologik,huquqiy,mehnat hamda gender tarbiyalashdan iborat

1. Tarbiya qoidalari va ularning mohiyati:

- a) Tarbiyaning maqsadga qaratilganlik qoidasi
- b) Tarbiyada insonparvarlik va demokratiya qoidasi.
- c) Tarbiyada milliy va umuminsoniy qadriyatlarining ustuvorlik qoidasi.
- d) Tarbiyada izchilik, tizimlilik, tarbiyaviy ta'sirlarning uyg'unligi va uzluksizlik qoidasi.

2. Tarbiya usullari haqida tushuncha:

a) Ijtimoiy ongini shakllantirish usullari.

b) Faoliyat jarayonida ijtimoiy xulq tajribalarini shakllantirish usullari.

s) O'z-o'zini tarbiyalash usullari.

d) Rag'batlantirish va jazolash usullari.

Inson paydo bo'libdiki, tarbiya jarayoni va qoidalar mavjud. Xo'sh, tarbiya

qoidalar nima uchun kerak ekan?

Tarbiya qoidasi - pedagogik ta'lim va tarbiya jarayonini yaxshiroq tashkil etish maqsadida foydalanadigan boshlang'ich holat, rahbarlik asosidir. Tarbiya qoidalarini o'qituvchi va tarbiyachilarga yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi qoidalar hisoblanadi. Tarbiya qoidalariga quyidagilar kiradi:

Tarbiyaning ma'lum maqsadga qaratilganlik qoidasi. Tarbiyadan ko'zlangan asosiy maqsad har tomonlama ma'naviy rivojlangan aqiliy va axloqiy barkamol shaxsni shakllantirishdan iborat. Tarbiyaviy ish ma'lum maqsadni ko'zlovchi va uzluksiz davom etadigan jarayondir. Tarbiyaning ma'lum maqsadga qaratilganligi qoidasi bolalar jamoasining rivojlanish istiqbollari ko'ra bilishga yordam beradi.

Tarbiyada insonparvarlik va demokratiya qoidasi. O'qituvchining bilim saviyasi ma'naviyati jamiyatni harakatga keltiruvchi, taraqqiyotga eltuvchi yetakchi omillardan biridir. Yoshlarni insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalashda Qur'oni Karim, Hadisi Shariflardan foydalanish juda muhim. Tarbiyada inson shaxsini oliy ijtimoiy qadriyat deb tan olish, har bir bola, o'sminging belakor va o'ziga xosligini hurmatlash, uning ijtimoiy huquqi va erkinligini hisobga olish lozim. Tarbiyani demokratiyalash - bu tarbiyani ma'muriy ehtiyoj va qiziqishlardan yuqori qo'yish, tarbiyachi va tarbiyalanuvchilar o'rtasida o'zaro ishonch, hamkorlik asosida pedagogik munosabatlar mohiyatini o'zgartirish demakdir. O'qituvchi o'quvchiga avvalgidek tarbiya obyektiga emas, xuddi o'zi kabi subyekti deb qarashi darkor. Tarbiyaviy faoliyatni demokratiyalash va insonparvarlashtirish uning mohiyatini va mazmunini qayta tafakkur etishni ko'zda tutadi. Shaxsning rivojlanishi va o'zligini anglashni ta'minlaydi.

Tarbiyada milliy va umuminsoniy qadriyatlarining ustuvorligi qoidasi. O'quvchilarni Vatanimiz qadriyatlarini, boy madaniyati bilan tanishtirish, madaniy va diniy bilimlarini egallashga bo'lgan talablarini shakllantirish malakalarini oshirib, tobora boyitish, estetik tushunchalarni shakllantirish juda muhim. Xalqimizning ko'p asrlik qadriyatlarini, ulkan, boy va madaniy merosini chuqur bilmasdan, milliy o'zlikni anglash, milliy g'urur tuyg'usini qator topitirish mumkin emas. U yaratgan madaniy boyliklar yoshlar tarbiyasida muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Buyuk mutalakkirlarning asarlari orgali o'quvchilar go'zal axloq,

hukm, insof, poklik, mehribonlik, ota-onani hurmat qilish qoidalar haqida keng tushunilgan ega bo'ladilar. Insoniylik - o'z tarkibiga insonning eng yaxshi axloqiy xususiyatlarini, do'stlik, ota-onaga sadoqatlik, mehnatsevarlik, diyonatlik kabi fazilatlarni qamrab oladi. Shu sababli, insondagi eng yaxshi fazilatlar avloddan - avlodga ko'chib kelgan.

Tarbiyada izchillik, tizimlilik, tarbiyaviy ta'sirlarning uyg'unligi va uzluksizlik qoidasi. Tarbiya ishida izchillik juda muhim. Tarbiyachi avvaliga bolalardan biror narsani talab qilib, so'ngira o'zi bu talabni unutilib qo'ysa, bu hoi tarbiyaga yomon ta'sir qiladi. O'qituvchi subuti, o'z lafziga sobit bo'lmog'i kerak. O'quvchilarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishda izchillikka rioya qilish va bir xil talab qo'yish muvaffaqiyat qozonishning eng muhim shartlaridan biridir. Tarbiya uzoq davom etadigan jarayon, unda ota-ona, o'qituvchi, jamoatchilik qatnashadilar. Shu sababli, ularning ishida izchillik va davomiylik bo'lishiga rioya qilish kerak. Bu qoida tarbiyani amalga oshiradigan barcha bo'g'inlarni (oilal, maktab, o'quvchilar jamoasi, maktabdan tashqari tarbiya muassasalari, keng jamoatchilikni) birlashtirish kerak. Chunki tizimlilik faqat yoshlarni emas, balki aholining barcha qatlamlarini qamrab olishi kerak.

Bola o'qishini, tarbiya olishini ulg'ayib jamiyat hayotida faol ishtirok etishni ko'chiradi. Pedagog uni qay usulda, qanday munosabatlar sharoitida, qanday pedagogik jarayonda tarbiyalash lozimligini bilishi kerak, shu bilan birga, bola o'zini o'zgartirishda faol ishtirokchi ekanligini ham unutmasligi lozim.

Tarbiya usuli tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning hamkorlikdagi faoliyat hamda o'zaro ta'sir ko'rsatish usullaridir.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning faolligi ijtimoiy tarbiyaviy tajribani o'zlashtirishga yordam beradi, buning asosida uning bilish, ko'rganlari, o'yin, eng oddiy faoliyat turlari va muomilasi shakllanadi.

Nazorat savollari

1. Tarbiya muayyan aniq maqsadi?
2. Tarbiya metodlarini sanab izohlab biring.
3. Bolani tarbiyalash va rivojlantirishda tarbiya va faoliyatlarining roli.
4. Maktab hayotiga bolani kim tayyorlashi kerak?

Kasbiy mulohazat, kasbiy mahorat, tarbiyachi, uslubchi, mudira faoliyati va uni boshqaruvi Kasbiy kompetensiya.

Reja

1 Kasbiy kompetentlik tushunchas vuning pedagogik aoliyatirivojlantirishdagi ahamiyati

2 Kasbiy mulohazat, kasbiy mahorat

Pedagogik mahorat-bu -tarbiyachining shunday shaxsiy (bolajonligi, hayrixohligi, insonparvarligi, mehnatbonligi va h.k.) va kasbiy, (bilimdonligi, zo'qoligi, fidoyiligi, ijodkorligi, eruditsiyasi va h.k.) fazilatlarini belgilaydigan xususiyatki, u o'z fanini chuqur va atroflicha bilishida, pedagogik-psixologik va metodik tayyorgarligida, o'quvchi-yoshlarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirishning optimal yo'llarini izlab-topib amaliy faoliyatida, qo'llashida namoyon bo'ladi. Shunday qilib, pedagogik mahorat egasi bo'lish uchun o'qituvchi o'z o'quv predmetini davr talablari asosida bilishi, pedagogika, psixologiya, metodika fanlarini o'zlashtirishi hamda insoniylik va fidoyilikni o'zida tarkib topirishga intilishi lozim. Shuni alohida qayd qilib o'timoq zarurki, o'qituvchilik kasbi murakkab va qiyindir. Ushbu kasbning qiyin va murakkabligi shu bilan belgilanadiki, u doimo tirik, ongi jonzot bilan mulog'ida bo'ladi. Ongi va tirik jonzot esa ham aqliy, ham ruhiy, ham jismoniy jihatdan doimo rivojlanishda bo'ladi. Shuning uchun o'quvchi bilan doimo mulog'ida bo'lish, unga ta'sir ko'rsatish, undan psixologiya, tarbiya nazariyasini mo'qamall bilishni taqozo qiladi. Bu o'qituvchidan pedagogik-psixologik tayyorgarlikka ega bo'lish lozimligini ta'kidlaydi.

Entsiklopediyada yozilishicha "Faoliyat - atrofdagi olamga nisbatan insonning o'ziga xos aktiv munosabati shakli. Odamni maqsadga muvofiq va qayta o'zgartirish faoliyatining mazmunini tashkil etadi. Har qanday faoliyat maqsad, usul, natija va jarayonlardan iborat. Har qanday faoliyat singari o'qituvchilik faoliyati ham maqsad, usul, vosita, ob'ekt va sub'ekt majmuasidir. Pedagogik maqsad o'qitish, tarbiyalash asosida ma'naviy barkamol shaxsni shakllantirishni, usul tarbiyalanuvchilar obro'siga, hurmatiga sazovor bo'lishni, pedagogik mehnat ob'ekti sifatida - O'qituvchining shaxsi (xarakteri, irodasi, hulq-odobi, tafakkuri va h.k.) Sub'ekt sifatida tarbiyalanuvchilarga ta'sir ko'rsatishni nazarda tutadi. o'qituvchi o'qituvchilarni borliq bilan tanishtirar ekan, ularga tabiat-jamiyat va tafakkur taraqqiyoti qonuniyatlari haqida tushuncha berar ekan, avvalo mana shu jarayonlarini o'z faoliyatining ob'ektiga aylantiradi. Darhaqiqat, pedagogik faoliyat - bu o'qituvchining o'quvchilarga ta'lim va tarbiya berish, vazifalarini hal qilishga qaratilgan hamda pedagogik ta'sir ko'rsatish vositalari bilan amalga

oshirilgan professional aktivligidir. O'qituvchi mazkur faoliyat jarayonida o'qitadi, yo'l-yuqliklar ko'rsatadi, tarbiyalaydi, o'quv-tarbiya ishlarini tashkil qiladi. Prezident, hO'qumati farmoyishlarini targ'ibot qiladi, o'z malakasini oshirish uchun mustaqil bilim olishni rejalashtiradi, oqibat natijada o'zi ham kamol topadi, o'quvchilarni ham kamol toptiradi.

Qayd qilib o'tilganlar bevosita va bilvosita pedagogik mahoratni shakllantirish uchun vosita bo'lib xizmat qiladi. Pedagogik faoliyat aniq ko'rinishda bo'lsa o'qituvchi o'qitish, tarbiyalash va shaxsiy sifatlarini rivojlantirish vazifalarini aniq hal etishga harakat qiladi. Mazkur jarayonda faoliyat aqliy-ruhiy jihatdan ta'sir ko'rsatish, natijalarni nazorat qilish, tahlil qilish va baholash hamda yangi vazifalarni belgilash uchun tayyorlanish bilan e'tegorlanadi. Bilimlarni o'zlashtirish natijasida o'quvchi shaxsining shakllanishi va rivojlanishi ta'minlanadi. Oqibat-natijada jamiyat talabi va vazifalari bajariladi. Bunday jarayonni tashkil qilish uchun o'qituvchi o'z oldiga turgan jamiyat talabiga mo'ljil bo'lgan vazifalarni anglashi, vaziyatni tushunishi, har bir o'quvchining o'zlashtirish jarayonini rivojlantirib, shaxs darajasiga ko'tarilish mezonlarini aniq ko'ra bilish imkoniyatiga ega bo'lmog'i dardor. Bu o'qituvchidan katta tajriba va bilim talab etadi. Buning uchun mahorat zarurdir. Pedagogik mahoratni egallagan o'qituvchi ko'p mehnat va kuch sarflab, yaxshi natijalarga erishadi. Yangilikka intilish, ijodkorlik doimo uning hamkori bo'ladi.

2. tarbiyachi kasbining ijtimoiy-tarixiy rivoji va mazkur kasbning jamiyada turgan o'rni.

Har bir jamiyatda, oldingi to'zumlarda ham o'qituvchi ustoz muallim oldiga eng muhim vazifa jamiyat kelajagi bo'lgan yoshlarni tarbiyalash, ilm berish vazifasi qo'yilgan.

Hatto ibtidoiy jamoa to'zumi oxirlaridayoq yoshlarni tarbiyalash muassasalari tashkil etilib, ularda ancha tajribali, hayotni ko'rgan oqsoqollar bolalarni tarbiyalaganlar.

Quldorlik davrida esa quldorlarning bolalari uchun maxsus maktablar tashkil etilgan, qadimgi Gretsiyada bolalarni o'qitadigan kishini didaskal ("o'qitaman", "o'rgataman") deb ataganlar. O'g'il bolalarni maktabga qullardan biri boshlab bo'rgan, bunday qul pedagog ("paye") bola, "agogayin" yetaklab bormoq deb atalgan.

Bu tushunchalar hozirda ham o'qituvchiga nisbatan ishlatilib kelinadi. Lekin uning mohiyati boshqacha ahamiyat kasb etadi.

Har bir jamiyatda ham pedagoglarga o'qituvchi tarbiyachilarga yoshlar muallimiyati sifatida katta hurmat bilan qarab kelingan.

Ilmiy dunyogarash va e'tiqod, ijtimoiy ehtiyoj va axloqiy zaruriyatlarni

chuqur tushunish, ijtimoiy va fuqarolik burchini anglash, ijtimoiy - siyosiy faollik.

Pedagogik kasbi sohasida: bolalarni sevis va ular bilan ishlashga qiziqish, pedagogik ishini sevis, ruhiy pedagogik ziyraklik va ko'zatuvechanlik, pedagogik nazokat, pedagogik tasavvur, tashkilotchilik qobiliyati, xaqqoniylk, dilkashlik, talabchanlik qatbiylk va maqsadga intilish, vazminlik, o'zini tuta bilish kasbiy layoqatlik.

Bilim sohasiga: keng ilmiy saviya, ma'naviy ehtiyoj va qiziqish, intellektual qiziqish, yangilikni his qila bilish.

Pedagogik faoliyatlar kishini o'ziga duch kelgan hodisalarni tahlil qilish va umulashirish tajribasi bilan boyitadi.

Pedagogik malaka - egallagan bilim va kunikmalarni faoliyatining ma'lum turini egallab olish, yaxshi bejara olish qobiliyatidir.

Pedagogik mahoratning asosiy tartibiy qismlari quyidagilardan iboratdir:

a) pedagog faoliyatining insonparvarlik yo'nalishi;
b) ixtisosa doir bilimlar mutaxassislik fanini, uni o'qitish metodikasini pedagogika va psixologiyani chuqur bilish;

v) pedagogik qobiliyat (bilish, tushuntira olish, ko'zatuvechanlik, obra ortira olish, to'g'ri muomala qila olish, kelajakni ko'ra bilish, diqqatni taqsimlay olish qobiliyatlari va pedagogik nazokat odob-axloq);

g) pedagogik texnika (nutq malakasi, mimik pontamimik ifodaliligi, o'z hissiy holatini boshqarishi).

"Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir", - degan edi milliy tarbiyamiz daxolaridan biri A.Avloniy. Hayot, najot, saodatga eltuvchi ish, tarbiyani amalga oshiruvchi zot - o'qituvchidir.

Bolalarga yaxshilik qilish va mehribonlik ichki kechinma va holatigina emas, balki pedagogik faoliyatimizdagi bola bilan yoki sint bilan munosabatlardagi asosiy motiv, asosiy rag'bat bo'lishi kerak. Bolalarga yaxshilik qilishimiz va mehribonligimiz, ular bilan qo'pol muomalada bo'lishimizga, ularning nafsoniyatini va qadr-qimmatini siqishirishga, ularga baqirish va ularni qo'rqtirish, ulardan har birining qayg'u alamin sezmilikka va har biri erishgan yutug'idan xursand bo'lmilikka ularga yordamga kelmasligimizga ishonchsizlik kursatishimizga yo'l qo'ymaydi. Bolani butun qalbi bilan sevadigan mehri darvo pedagog ko'proq tabassum qiladi, kamroq qovoq soladi, u chinakam pedagogik hayot kechiradi, shu tariqa professional baxtiga erishali.

Insonparvar pedagog bolalarni bilim bilan tanishtirayotganda ayni vaqtda ularga o'z xarakterini bera oladi, ularga odamiylik namunasi bo'lib ko'rinadi. Bola uchun o'qituvchisiz bilim yo'q.

Shuning uchun bola o'qituvchisini yaxshi ko'rib qolsa, demak u bilimga qiziqib qoladi. Bolalar mehri qozonmoq o'qituvchining zarur ishi, faqat o'z o'qituvchisini yaxshi ko'rgan bola bilimlar olamiga kirib boradi. Jamiyadagi ma'naviy qudriyatlarni o'zlashtira boradi.

Ta'lim va tarbiya metodlari, usullari, formallari pedagogning bolalarga mehribonlik bilan harorat oladi va insonparvarlik hissi to'la qalbidan o'tib takomillashadi.

Avvalambor, o'qituvchining o'zi bir shaxsiyat bo'lishi kerak, negaki shaxsiyatni faqat shaxsiyatiga tarbiyalab berishi kerak. Insonparvarlikni faqat qalb mehribonligiga berishi mumkin. U albatta keng ma'lumotli ijodiy kishi bo'lishi kerak, negaki bilim ishtiyogini faqat shu ishtiyogda yongan kishiga yodqishi mumkin.

Bizning jamiyatda o'qituvchi bolalarni kelajak haqidagi orzu-umidlari bilan ruhlanirishga kelajak idcallarini hozirdan mustakamlashni ularga o'rgatish, kelajak bolalar qoshiga kelgan kishidir.

Pedagogik mahorat-bu pedagogik (o'quv tarbiyaviy) jarayonining barcha shakllarini eng qulay va samarali holatda tashqil etish, ularni shaxs kamoloti maqsadlari tomon yo'llanirish, tarbiyalanuvchilarda dunyogarash, qobiliyatni shakllantirish va ularda jamiyat uchun zarur bo'lgan faoliyatga moyillik uyg'otishdir.

3. Pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari.

Inson faoliyatining boshqa turlari kabi pedagogik faoliyat ham o'z xususiyatlari bilan bir-biridan ajralib turuvchi: maqsad, ob'ekt va sub'ekt va vositalardan tashqil topadi.

Eng avvalo, pedagogik maqsadning o'ziga xosligini tushunishiga harakat qilamiz. Ular quyidagilardan iborat:

1. Pedagogik faoliyatning maqsadi jamiyat tomonidan belgilanadi, ya'ni pedagog faoliyatining natijasi jamiyat manfaatlari bilan bog'liqdir. Uning mehriati yoshlar shaxsini har tomonlama kamol toptirishga yo'naltirilgan bo'lishi zarur. Pedagogik faoliyat avlodning ijtimoiy o'zviyligini (kelma-ketligini) ta'minlaydi, bir avlod tajribasini ikkinchi avlodga o'tkazadi, yoshlarni ijtimoiy munosabalar tomon yo'llaydi, ijtimoiy tajriba ortirish uchun insondagi tabiiy imkoniyatlarni to'yog'ga chiqaradi.

2. Pedagog faoliyati doimo shaxs faoliyatini boshqarish bilan bog'liq. Bunda pedagogik maqsad o'quvchi maqsadiga aylanishi muhimdir. Unga erishishi osonlikcha bo'lmaydi. Pedagog o'z faoliyati maqsadini va unga erishish yo'llarini

aniq tasavvur qilish va maqsadga erishish o'quvchilar uchun ham ahamiyatli ekanligini ularga anglata olish zarur. Goyate ta'kidlaganidek, "ishonch bilan gapir, ana shunda so'z ham, tinglovchilarni mahliyo qilishi ham o'z-o'zidan kelaveradi".

3. Pedagogik (ta'lim, tarbiya) jarayonida o'quvchi faoliyatini boshqarish shuning uchun ham murakkabki-pedagog maqsadi doimo o'quvchi kelajagi tomon yo'naltirilgan bo'ladi. Bu maqsadni o'quvchidan ko'ra pedagog yaqqolroq tasavvur qiladi. O'quvchi esa ko'p hollarda, hayotiy tajribasi yetishmasligi sababli hozirgi hayot, shu bugun tashviishlari bilan yashaydi, kelajakni esa to'la tasavvur qila olmaydi. Bunyodkor pedagoglardan biri Sh. A. Amonashvili bu nomuvofiqlikni "tarbiyadagi asosiy fojia" deb ataydi. Buni anglagan holda, mohir pedagoglar o'z faoliyati mantiqini o'quvchilar ehtiyojlariga muvofiq holda loyihalaydilar. Hamkorlik pedagogikasining tub mohiyati ham ana shundan iborat.

Shunday qilib, pedagogik faoliyat maqsadining o'ziga xosligi o'quvchidan quyidagilarni talab qiladi:

- jamiyatning ijtimoiy vazifalarini (masalan, muxandis-pedagoglar tayyorlashni) to'la anglab, o'z shaxsiga qabul qilishi. Jamiyat maqsadlarining "o'sib", uning pedagogik nuqtai nazariga aylanishi;
- ma'yan harakat va vazifalarga ijodiy yondoshishi;
- o'quvchilar qiziqishlarini e'tiborga olish, ularni pedagogik faoliyatning belgilangan maqsadlariga aylantirish. O'quvchilar bilan kasbga yo'naltirish ishlarini olib borishda bunga e'tibor berish zarur.

Endi pedagogik faoliyat ob'ekting o'ziga xosligini ko'rib chiqamiz. Bu faoliyatning ob'ekti insondir. Pedagog- tadqiqotchilarning fikricha, pedagogik ob'ekting o'ziga xosligi quyidagilardan iborat:

1. Inson-tabi'atning jonsiz moddasi emas, balki o'zining individual sifatari, ro'y berayotgan voqealarning idrok qilishi va ularga o'zicha baho beradigan, takrorlanmaydigan faol mavjudotdir. Psixologiyada ta'kidlaganidek, har bir shaxs-takrorlanmasdir". U pedagogik jarayonning o'z maqsadi, ishtiroqi va shaxsiy xulqqa ega bo'lgan ishtirokchisi hamdir. Shunday qilib, pedagogik faoliyatning ob'ekti bir paytning o'zida bu faoliyatning sub'ekti bo'lib hisoblanadi.
2. Pedagog doimo o'zgarib, o'sib boradigan inson bilan ishlaydi. Ularga yondoshishda bir xil qolip, shakllanib qolgan hatti-harakatlardan foydalanish mumkin emas. Bu esa pedagogdan doimo ijodiy izlanib turishni talab qiladi.

3. O'quvchilarga pedagogdan tashqari atrof-muhit, ota-ona, boshqa fan o'qituvchilari, ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy hayot ham, ba'zan sezilmaydigan, ba'zan esa har tomonlama bir necha yo'nalishda ta'sir etadi. Shuning uchun ham pedagog mehnati bir vaqtning o'zida jamiki ta'sirlarga va o'quvchining o'zida paydo bo'lgan fikrlarga to'zatislar kiritib borishni nazarda

to'adi. Masalan, diniy ekstremizm va boshqa oqimlarga kirib ketgan yoshlarning adablatligini tushuntirish, ommaviy axborot vositalari orqali berilayotgan axborotlarni to'g'ri anglashga undash va h. k. Tarbiya jarayoni o'z-o'zini baholash bilan uyg'unlashgan holda olib borilishi zarur.

Professional bilimlar negizida pedagog hatti-harakati va xulqining asosini tashkil etuvchi pedagogik printsiplar va qoidalar vujudga keladi. Bu printsiplar va qoidalarni har bir pedagog o'z tajribasiga tayangan holda yaratadi. Lekin ularning umumiyatlarini ilmiy bilim yordamida aniqlaydi. Bu bilimlar doimo takomillashib borishi zarur. Buyuk pedagog A. Detservev ta'kidlaganidek, «ilmiy izlanishga birlamchi o'qituvchi tavakkaliga ishlash, oddiylik va soxalilik kabi pedagoglardan ozirovchi shaytonlar qat'iga mahkum bo'ladi».

Pedagogik qobiliyatlar, pedagogik faoliyatni muvaffaqiyatli o'tishiga ta'sir ko'rsatuvchi psixik jarayonlarni qanday kechayotganligini bildiradi. Bir qator olimlarning ilmiy tadqiqot natijalariga asoslangan holda, oltita yetakchi pedagogik qobiliyalarni ajratib ko'rsatish mumkin:

1. **Kommunikativlik (mulogotga moyillik), odamlarga nisbatan ko'ngilchan bo'lish, mehribonlik;**
2. **Aql bilan sezish-kashbiy ziyraklik, boshqalarga hamdard bo'lish, ichki (hisbiy) sezgirlik;**
3. **Shaxsning harakatchanligi, irodaviy ta'sir ko'rsatish va mantiqiy ishonitish qobiliyatlari;**
4. **Hissiy bargorotlik-o'zini boshqara olishi;**
5. **Kelajakni eng maqbo'l holda bashorat qilish;**
6. **Kashbiy mustaqillik-ijod qilishi qobiliyati.**

Pedagogik texnika ikki turdagi ko'nikmalar guruhidan iborat. Birinchisi- o'zini o'zi (gavdasi, hissiy holati va nutq texnikasi) boshqara olishi, ikkinchisi- pedagogik vazifalarni hal etishda o'quvchilar bilan hamkorlikda ishlashni uddalash (didaktik, tashqilotchilik malakalari, bevosita ta'sir etish texnikasi), bu haqda keyingi ma'rozalarda batafsil to'xtalamiz.

Pedagogik mahoratning biz yuqorida ko'rib chiqqan tarkibiy qismlari, uni sistemaviy harakatlarga ega ekanligini anglatadi. Pedagogik mahoratning yaqqol tashkil belgilari: faoliyatni aniq maqsadga yo'naltirilganligi, vazminlik, mulohaza yuritish, o'quvchilar bilimni puxtaligi, eng maqbo'l vositalarni tanlanganligi, o'z faoliyatiga ijodiy yondoshuvi.

Muhandis-pedagog o'z mahoratiga quyidagi bosqichlarda erishishi mumkin: Psixologiya va pedagogika turkumidagi fanlarni chuqur o'rganish;

Maxsus va umumtexnik fanlar, ularni o'qitish metodikasidan puxta bilimga ega bo'lish;

Pedagogik amaliyotda faol ishtirok etish va uni samarali o'tkazish;

O'z faoliyatini doimo tahli qilib, unga nisbatan tanqidiy munosabatlarda bo'lish, boshqalar tajribasini o'rganish;

Kompetentlikni baholashda alohida olingan biror-bir layoqatlik darajasini emas, balki inson tomonidan shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan maqsadlarga erishish uchun sarf qilinadigan uzoq vaqt davomida turli xildagi vaziyatlarda namoyon qilinadigan kompetentliklarning to'liq to'plamini nazarda tutish kerak bo'ladi. Bunda inson duch kelgan muayyan vaziyat uning rivojlanishiga, qadriyatlarining shakllanishiga va yangi kompetentliklarni egallashiga bevosita ta'sir etadi.

Kompetentlikning mavjudligi inson mehnatining natijasiga qarab aniqlanadi. Har bir mutaxassisning kompetentlik darajasi, uning bajaragan ishi shu kasbiy faoliyatining yakuniy natijasiga qo'yiladigan talablarga qay darajada javob berishiga qarab belgilanadi. Kompetentlik – kasbiy tayyorgarlikning umumiy yangi sifati bo'lib, uning o'ziga xos tomonlari shuki, kompetentli mutaxassisning bilimlari tezkor va harakatchan bo'lib, ular doimo yangilanib turadi. Muammoning mazmunini tushunishning o'zi yetarli bo'lmay, uni jihatdan maqbul usullar bilan yechish kerak. Shu bilan birga, kompetentlik maqbul yechimlarni tanlay bilish, qarorni asoslab bera olish, noto'g'ri yo'llarni chiqarib tashlash, ya'ni tanqidiy fikrlay olishni taqozo etadi[1].

Kasbiy kompetensiyalarni baholash maqsadlari. Kasbiy kompetensiyalarni baholash mezonlarini ishlab chiqishdan maqsad muayyan kasbiy faoliyat uchun zarur hisoblanadigan kompetensiyalarni muhimlik darajasiga ko'ra belgilab olish, real holatlarni baholay olish va kompetensiyalarni mavjud bo'lgan darajasidan talab etiladigan darajaga olib chiqishdir. Ta'lim oluvchilarning kasbiy kompetensiyalarini baholash ta'lim sifatini nazorat qilish va boshqarishning asosiy – tayanch bo'g'imi hisoblanadi va uning maqsadi:

- kasbiy kompetensiyalarning mavjud bo'lgan darajasining standart talablarda belgilangan darajaga mosligini aniqlash;
- bitiruvchi egallagan kompetensiyalarining ish beruvchi muassasalar talablariga mosligini aniqlash;
- bitiruvchilarning mustaqil ravishda kasbiy faoliyat yuritish olish imkoniyatlarini aniqlashdan iborat.

Kasbiy kompetensiyalarni baholash sifatini oshirish prinsiplari. Kasbiy kompetensiyalarni baholash metodikalariga ko'ra baholash quyidagi ishonchlilik va yetarlilik prinsiplariga mavofiq bo'lishi kerak: ishonchlilik – baholash bevosita baholash obyektiga, ya'ni baholanayotgan kompetensiya elementiga tegishli bo'lishi kerak; yetarlilik – baholashda kompetensiyaning baholanayotgan elementlari namoyon bo'ladigan faoliyatning muhim jihatlarini ko'rsatish uchun

yetarli miqdordagi dalillardan foydalanish zarur. Baholashda aniq va tushunarli parametrlarga asoslangan, kasbiy vazifalarni hal etish natijalarini belgilaydigan amallar orqali ifodalanishi va kompetensiyalarning sifatini, ya'ni o'zlashtirilganligini bildiruvchi aniq xulosalarga asoslanishi kabi mezonlarga muvofiq ravishda amalga oshirishi kerak.

Bo'lajak kasb ta'limi o'quvchilarning kasbiy kompetensiyalarini baholashda asosiy e'tiborni kompetensiyalarning alohida elementlari mavjudligiga emas, kasbiy vazifalarni hal etish layoqatlarini namoyon qila bilishga qaratish lozim. Baholash uchun beriladigan topshiriqlarni real kasbiy vazifalarning imlatiyasini ko'rishida shakllantirish maqsadga muvofiq bo'ladi, bunda kasbiy masalalarni hal etish jarayonida namoyon bo'ladigan kompetensiyalarning turli elementlarining rivojlanganlik darajasi baholanadi[2]. Bundan tashqari, baholash natijalari bo'yicha xulosalar bo'lajak mutaxassisning aniqlangan malakalari kasbiy (funktsional) vazifalarni bajara olish uchun yetarli darajadami, yo'qmi degan savolga javob berishi zarur. Agar yetarli bo'lmasa, qanday rivojlantiruvchi chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali kasbiy kompetensiyalarni talab darajasiga ko'tarish mumkinligi to'g'risida aniq tasavvurga ega bo'lish lozim.

Kasbiy kompetensiyalarni baholashning asosiy shakllari umumiy kompetensiyalarni baholash shakllaridan farq qiladi. Bu kasbiy kompetensiyalar elementlarini baholash ko'rsatkichlarining o'ziga xosligidan kelib chiqadi. Yuqorida ta'kidlanganidek, ta'lim oluvchilarning kasbiy muammolarni muvaffaqiyatli hal etish olish qobiliyatlarini rivojlantirish uchun real kasbiy muammoli vaziyatlarga o'xshash topshiriqlar ishlab chiqish zarur.

Bo'lajak kasb ta'limi o'quvchilarning kasbiy kompetentligini baholash metodlari *nazoratlar* va *testlar*dir. Ta'lim oluvchilarning kasbiy kompetensiyalarini baholashda o'tkaziladigan nazoratlarning an'anaviy ta'lim usulidagi nazoratlardan asosiy farqi shuki, kasbiy kompetensiyalarni baholashda bilim va ko'nikmalarning mavjudligi emas, balki o'zlashtirilgan bilim va ko'nikmalarni amaliy faoliyatdagi vaziyatlarda qo'llay olish layoqatlarini orqali baholanadi. Shu sababli testlar faqat pedagogik, metodik, texnik-texnologik amaliy topshiriqlarga qo'shimcha sifatida ishlatiladi. Nazoratlar quyidagicha o'tkazilishi mumkin: og'zaki mulohot layoqatlarini aniqlash maqsadida og'zaki shaklda; ta'lim natijalariga baho berish uchun og'zaki savollar orqali intervyu shaklida; (audi — tinglamov, ta'lim oluvchini tinglash va natijani talqin qilish orqali kompetensiyalariga baho berish maqsadida audit shaklida; nazariy bilimlarni tushungunligi va ularni amalda qo'llay olishini baholash maqsadida yozma (yoki test) shaklda. Nazoratlar turli xil savollarni o'z ichiga olishi mumkin, ya'ni savollar orqali quyidagi talablar qo'yilishi mumkin: qisqa javoblar berish; bir

nechta javobdan to'g'risini tanlash va asoslab berish; tuzilmali savollarga esse tipidagi mufassal javoblarni yozish. Tuzilmali savollar birorbi masala bo'yicha chuqurlashtirilgan bilimlarni aniqlashni ko'zda tutadi. Esse tipidagi mufassal javoblarni talab etuvchi savollar ham birorbi masala bo'yicha chuqurlashtirilgan bilimlarni baholash hamda muhokama qilish, taqqoslash, tahlil qilish, baholash yoki muammoning yechimini izlab topish kabi kognitiv kompetensiyalarni aniqlashni ko'zda tutadi. Ular tuzilmali savollardan javobning kengroq bo'lishi bilan farqlanadi. Nazoratlar kompetensiyalarni namoyish qiladigan amaliy mashg'ulotlarga qo'shimcha tarzda o'kazilishi mumkin.

O'zo'zini ta'rifi. Talabalar o'z kasbiy kompetensiyalarini o'zlar ta'rifi bilan beradilar, bu ta'rifi guruhning boshqa talabalari va o'qituvchi tomonidan tasdiqlanishi kerak. O'zo'zini ta'rifi metodi bu baholanuvchi talabaning o'z kasbiy kompetensiyalari darajasini yozma ravishda o'zi baholashidir. Ta'rifi kelitirilgan barcha ma'lumotlar o'qituvchi tomonidan tekshiriladi va tasdiqlanadi. Ta'rifi, odatda, quyidagi ma'lumotlar aks ettiriladi: talabaning ismi-sharifi, ta'lim bosqichi, akademik guruhi; talabaning mazkur fan bo'yicha bajaragan ilmiy yoki ijodiy ishlari ro'yxati; talaba tomonidan o'z kasbiy kompetensiyalarining baholanishi; kelajakda kasbiy jihatdan o'zini takomillashtirish va o'sish bo'yicha rejalari; o'quv yurtidagi ta'lim jarayoni to'g'risidagi fikrlari va takliflari. O'zo'zini ta'rifi metodi pedagogikani boshqa ta'lim yo'nalishlari orasida kasb ta'limi yo'nalishiga ko'proq mos keladi, chunki ushbu yo'nalishda kasbiy kompetensiyalar komponentlarining turlari ko'p va xilmaxil bo'lib, kompetensiyalarini rivojlantirish va baholash shakllari ham turli xil. Bunday yondashuv bo'lajak muhandispedagoglarning kasbiy va shaxsiy kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirishga xizmat qiladi.

"Portfolio" metodi. Mazkur metod talabalarining kasbiy kompetensiyalarining shakllanishini namoyon qiladigan materiallar va ma'lumotlar to'plamidan iborat bo'ladi. Portfolio ularning ta'lim jarayonida erishgan natijalarini, olimpiadalar, tanlovlar, xalqaro va respublika miqyosida tashkil etilgan konferensiyalardagi ishtiroki va yutuqlarini, nashr etilgan darslik, o'quv qo'llanma, ilmiy tadqiqot ishlari (patent, ixtiro, monografiya va boshqa) tasdiqlaydigan turli hujjat, sertifikat, diplom va guvohnomalari, shuningdek, bajarilgan topshiriq loyihalari, keys, eskiz, chizma, tayyorlangan mahsulotlar, taqdimot, videoyozuvlar va hokazolardan iborat bo'ladi. Bajarilgan ishlar pedagoglar tomonidan tekshirilishi va baholanishi kerak, bunday metod, ayniqsa, kasb ta'limi yo'nalishlari talabalarining kasbiy kompetensiyalarini baholashda mos keladi.

Imitation topshiriqlar. Imitation (taqlidga oid) topshiriqlar bo'lajak kasbiy faoliyatga maksimal darajada yaqinlashtirilgan vaziyatlarni hal etishga qaratilgan

topshiriqlardan iborat. Ushbu metodning mohiyati talabalarga qo'yilgan kasbiy vazifalarni mustaqil ravishda amalga oshirishlari uchun shartsharoitlarni yaratish, kasbiy faoliyat muhitiga olib kirish orqali ularning kasbiy kompetensiyalarining shakllanib borishini nazorat qilish, talabada kasbiy kompetensiyalar muvofiqligining dalillarini namoyish qilishdan iborat. Ushbu dalillar talaba tomonidan bevosita kasbiy faoliyatga tegishli bo'lgan vazifalarning yechilishi jarayonini kuzatish natijasida to'plab boriladi. Kuzatuvni o'qituvchi amalga oshiradi. Baholash yo'llari jihatidan bu metod imitation vaziyatlarida amaliy faoliyatga doir topshiriqlarni bajarish jarayonini baholash metodiga o'xshab ketadi. Imitatsiya shuni bildiradi, baholanayotgan talaba o'zining kasbiy kompetensiyalarini kasbiy faoliyatga doir muayyan topshiriqni bajarish jarayonida emula, balki kasbiy vazifaning sharoitlari va maqsadini to'liq imitatsiya qiladigan vazifalarni amalga oshirish jarayonida namoyish qilishi kerak.

Assessment texnologiyasi. Ta'lim jarayoniga assessment (*ingliz tilidan assess – baholash*) texnologiyasini joriy etish orqali ham yuqori natijalarga erishish mumkin. Assessment – pedagogik kadrlarni kompleks baholash metodlaridan biri, u birlitirib o'zaro to'ldirilgan metodikalaridan iborat.

Bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash. Maktabgacha ta'lim yo'nalishi ijodiy tashkil qilish va uni boshqarish turlari.

Reja

1 Maktab hayotiga bolani kim tayyorlashi kerak? Bolani maktabga tayyorlashda maktab va oilaning roli.

2 Tarbiya qonuniyatlari, tarbiyaning mazmuni va maqsadi.

3 Tarbiya metodlari va maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar tarbiyasi.

Bolani qachon va qancha tayyorlash kerakligi haqida kattalar orasida turli fikrlar mavjud. Ko'pchilik ota-ona va tarbiyachilar 3 yoshdan boshlab, 1-sinfga bir yil qolgungacha tayyorlashni kuchaytirish kerak deb hisoblashadi. Ammo boshqalar faqat maktabdan oldingi bir yil davomida tayyorgarlik qilish kerak deb aytishadi. Ba'zi ota-onalar bola bog'chaga borishi bilan maktabga tayyorgarlik boshlanadi, deb o'ylashadi.

Maktab hayotiga bolani kim tayyorlashi kerak? Bog'cha tarbiyachilari bolani maktabga tayyorlash butun bog'cha davrida amalga oshishi kerakligini tushunishadi va dastur talablariga bi-noan uni amalga oshirishadi. Lekin aynan maktabga borishdan avval ular tayyorgarlikka alohida diqqat-e'tiborini qaratishadi: talaffuzdagi kamchiliklarni bartaraf etishadi, bilimlarni bir sistemaga solishadi, qo'llarning mayda harakatini rivojlantirishadi va hokazo.

Lekin, oila bola tug'ilishidan keyin yashaydigan birinchi ijtimoiy muhit. Oila bola o'zining birinchi ijtimoiy tajriba va malakalarini oltiradi, ota-ona va kattalar namunalari orqali tarbiyalanadi, oilaviy rishtalarni tushunib yetadi va qadrlaydi. Shuning uchun bolani maktabga tayyorlashda oila hal qiluvchi, mu-him ahamiyatga ega. Ota-onalarning ko'pchiligi bolani maktabga tayyorlashda bog'cha bilan oilaning hamkorligi zarur deb hisoblashadi. Ba'zi ota-onalar esa bolani maktabga tayyorlashda javobgarlikni bog'chaga yuklashadi, ba'zilari esa butun javob-garlikni o'z bo'yiga olishadi.

Y.A. Kamenskiy o'zining «Onalar maktabi» kitobining maktabga tayyorlash bobida yozishicha, barcha insonlar bajaradigan ishlar, ma'lum bir tayyorgarlikni talab qiladi. Ota-onalar shuni o'ylab, o'z bolalarini maktabga tayyorlashadi. Maktabga har tomonlama tayyorgarlikdan tashqari, Kamenskiy ota-onalar uchun quyidagi vazifalarni ko'rsatadi:

1. Bolalarda maktabga borganda, o'z tengdoshlari bilan o'qigan va o'ynaganda xursandchilik hissinı tug'dirish.
2. Bolalarga maktabdagi ta'limning mohiyatini tushuntirish, ularni maktabdagi faoliyat turlari bilan tanishtirish.

3. Bolalarda bo'lajak o'qituvchilarga nisbatan hurmat va ishonchni shakllantirish.

Hozirda ota-onalar bolalarni maktabga qanday tayyor-lashmoqda. Ota-onalarning ko'pchiligi maktabda yaxshi o'qishning shartlari-dan biri shaxsning umumiy rivojlanishi deb hisoblashadi. Ammo, bolaning aqiliy rivojlanishi eng asosiysi deb bilishadi, shuning uchun mashg'ulotlarda bilim, nutq, tafakkur va xotirani rivojlantirishga harakat qiladilar. Keyingi o'rtinga bolaning o'qish va yozish malakalarini rivojlantirishni qo'yishadi, yodlatishadi, suhbatlashishadi, birgalikda munotiqiy o'yinlar o'ynashadi. Gohida mehnat, sport, ashula yoki raqs bilan shug'ullanirishadi.

Xulosa qilib aytganda, bolani maktabga tayyorlashda maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilari bilan ota-onalarning hamkorlikda ish yuritishi ijodiy natija beradi.

Tarbiya qonuniyatlari, tarbiyaning mazmuni va maqsadi.

Tarbiya-inson kamolotiga ta'sir etuvchi tashqi omillardan hisoblanadi.

Tarbiya muayyan aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarbiyiy tajriba asosida yosh avlodni har jimonlama o'stirish,uning ongi,xulq atvori va dunyoqarashini tarkib topirish jarayonidir.Insonning jamiyada yashashi ushun zarur bo'lgan xususiyatlarga ega bo'lishini ta'minlash yo'lida ko'riladigan chora tadbirlar yig'indisi.

Tarbiya mazmunida oldinga qo'yilgan maqsad va vazifalarga muvofiq tarbiyalanuvchilar tomonidan o'zlashtirilgan bilim,ko'nikma va malakalar,shaxs xulq-atvori hamda sifatlari mohiyati aks etadi. Tarbiya mazmuni shaxsning shakllanishiga qo'yiluvchi ijtimoiy talablar mohiyatidan iborat bo'lib,ijtimoiy-iqtisodiy tarqiyot,kishilik munosabatlari mohiyati va darajasi,shuningdek,jamiyat markurasi g'oyalari asosida belgilanadi.

Tarbiya maqsadining aniqiligi ijtimoiy tarbiyaning asosiy maqsadi- erkin,ijodkor,mustaqil fikr egasi bo'lgan komil inson va malakali mutaxassisni tarbiyalab voyaga etkazishdan iborat.Ushbu maqsadga erishish yolidagi asosiy vazifa —bu bolaga umumiy madaniyat unsurlari,ya'ni bolaning aqiliy,axloqiy,jismoniy,esticetik,iqtisodiy,ekologik,huquqiy,mehnat hamda gender tarbiyalashdan iborat

1. Tarbiya qoidalari va ularning mohiyati:

- a) Tarbiyaning maqsadga qaratilganlik qoidasi
- b) Tarbiyada insonparvarlik va demokratiya qoidasi.
- c) Tarbiyada miliy va umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorlik qoidasi.
- d) Tarbiyada izchillik, tizimlilik, tarbiyaviy ta'sirlarning uyg'unligi va uzluksizlik qoidasi.

2. Tarbiya usullari haqida tushuncha:

- a) Ijtimoiy ongini shakllantirish usullari.
- b) Faoliyat jarayonida ijtimoiy xulq tajribalarini shakllantirish usullari.
- s) O'z-o'zini tarbiyalash usullari.
- d) Rag'batlantirish va jazolash usullari.

Inson paydo bo'libdiki, tarbiya jarayoni va qoidalarini mavjud. Xo'sh, tarbiya qoidalarini nima uchun kerak ekan?

Tarbiya qoidasi - pedagogik ta'lim va tarbiya jarayonini yaxshiroq tashkil etish maqsadida foydalanadigan boshlang'ich holat, rahbarlik asosidir. Tarbiya qoidalarini o'qituvchi va tarbiyalanuvchilarga yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi qoidalar hisoblanadi. Tarbiya qoidalariga quyidagilar kiradi:

Tarbiyaning ma'lum maqsadga qaratilganlik qoidasi. Tarbiyadan ko'zlangan asosiy maqsad har tomonlama ma'naviy rivojlangan aqliy va axloqiy barkamol shaxsni shakllantirishdan iborat. Tarbiyaviy ish ma'lum maqsadni ko'zlovchi va uzluksiz davom etadigan jarayondir. Tarbiyaning ma'lum maqsadga qaratilganligi qoidasi bolalar jamoasining rivojlanish istiqbolini ko'ra bilishga yordam beradi.

Tarbiyada insonparvarlik va demokratiya qoidasi. O'qituvchining bilim saviyasi ma'naviyati jamiyatni harakatga keltiruvchi, taraqqiyotga eluvchi yetakchi omillardan biridir. Yoshlarni insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalashda Qur'oni Karim, Hadisi Shariflardan foydalanish juda muhim. Tarbiyada inson shaxsini oliy ijtimoiy qadriyat deb tan olish, har bir bola, o'smining betakror va o'ziga xosligini hurmatlash, uning ijtimoiy huquqi va erkinligini hisobga olish lozim. Tarbiyani demokratiyalash - bu tarbiyani ma'muriy ehtiyoj va qiziqishlardan yuqori qo'yish, tarbiyachi va tarbiyalanuvchilar o'rtasida o'zaro ishonch, hamkorlik asosida pedagogik munosabatlar mohiyatini o'zgartirish demakdir. O'qituvchi o'quvchiga avvalgidan tarbiya obyekti emas, xuddi o'zi kabi subyekti deb qarashi dardkor. Tarbiyaviy faoliyatni demokratiyalash va insonparvarlashirish uning mohiyatini va mazmunini qayta tafakkur etishni ko'zda tutadi. Shaxsning rivojlanishi va o'zligini anglashni ta'minlaydi.

Tarbiyada milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligi qoidasi. O'quvchilarni Vatanimiz qadriyatlari, boy madaniyati bilan tanishtirish, madaniy va diniy bilimlarini egallashga bo'lgan talablarini shakllantirish malakalarini oshirib, tobora boyitish, estetik tushunchalarni shakllantirish juda muhim. Xalqimizning ko'p asrlik qadriyatlarini, ulkan, boy va madaniy merosini chuqur bilmasdan, milliy o'zlikni anglash, milliy g'urur tuyg'usini qaror toptirish mumkin emas. U yaratgan madaniy boyliklar yoshlar tarbiyasida muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Buyuk mutafakkirlarning asarlari orqali o'quvchilar go'zal axloq,

honat, insof, poklik, mehr-shavqat, ota-onani hurmat qilish qoidalarini haqida keng tushunchaga ega bo'ladi. Insoniylik - o'z tarkibiga insonning eng yaxshi axloqiy xususiyatlarini, do'stlik, ota-onaga sadoqatlik, mehnatsevarlik, diyonatlik kabi fazilatlarini qamrab oladi. Shu sababli, insondagi eng yaxshi fazilatlar avloddan - avlodga ko'chib kelgan.

Tarbiyada izchillik, tizimlilik, tarbiyaviy ta'sirlarning uyg'unligi va uzluksizlik qoidasi. Tarbiya ishida izchillik juda muhim. Tarbiyachi avvaliga bolalardan biror narsani talab qilib, so'ngira o'zi bu talabni unutilib qo'ysa, bu hoi tarbiyaga yomon ta'sir qiladi. O'qituvchi subutli, o'z lafziga sobit bo'lmog'i kerak. O'quvchilarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishda izchillikka rioya qilish va bir xil talab qo'yish muvaffaqiyat qozonishning eng muhim shartlaridan biridir. Tarbiya uzoq davom etadigan jarayon, unda ota-onalari, o'qituvchi, jamoatchilik qatnashadilar. Shu sababli, ularning ishida izchillik va davomiylik bo'lishiga rioya qilish kerak. Bu qoida tarbiyani amalga oshiradigan barcha bo'g'inlarni (oilalari, maktab, o'quvchilar jamoasi, maktabdan tashqari tarbiya muassasalari, keng jamoatchilikni) birgalikda ish ko'rishlarini nazarda tutadi. Chunki tizimlilik faqat yoshlarni emas, balki aholining barcha qatlamlarini qamrab olishi kerak.

Bola o'qishni, tarbiya olishni ulg'ayib jamiyat hayotida faol ishtirok etishni ko'chiradi. Pedagog uni qay usulda, qanday munosabatlar sharoitida, qanday pedagogik jarayonda tarbiyalash lozimligini bilishi kerak, shu bilan birga, bola o'zini o'zgartirishda faol ishtirokchi ekanligini ham unutmastligi lozim.

Tarbiya usuli tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning hamkorlikdagi faoliyat hamda o'zaro ta'sir ko'rsatish usullaridir.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning faolligi ijtimoiy tarbiyaviy tajribani o'zlashtirishga yordam beradi, buning asosida uning bilish, ko'rganlari, o'yin, eng oddiy faoliyat turlari va muomilasi shakllanadi.

**Maktabgacha yoshdagi bolalarda sog'lom turmush tarzi asoslarini
shakllantirish maktabgacha yoshdagi bolalarda sog'lom turmush tarzi asoslarini
shakllantirishning ahamiyati.**

Reja:

1. Tarbiyachi tomonidan bolalarda sog'lom turmush tarzi haqida nutqi
- orgali ma'lumotlar yetkazish jarayoni
2. Ilk yoshdagi bolalarni sog'lom turmush tarziga tayyorlash
3. 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarni sog'lom turmush tarziga tayyorlash
4. Badantariybining sog'lom turmush tarzida tutkan o'rni
5. Maktabgacha ta'lim muassasasida tarbiyalanuvchilarning sog'lom hayotga tayyorlashning psixologik xususiyatlari

Respublikamiz mustaqillikka erishgan dastlabki davrlardayoq ta'lim-tarbiya sohasini isloh qilish va kadrlar tayyorlash masalasiga davlat siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tibor qaratildi. Davlatimiz rahbari ta'kidlaganidek, oldimizda turgan eng ezgu maqsadlarimiz - mamlakatimizning buyuk kelajagi ham, ertangi kunimiz, erkin va farovon hayotimiz ham, O'zbekistonning XXI asrda jahon hamjamiyatidan qanday o'tin egallashi ham - bularning barcha-barchasi, avvalambor, yangi avlod, unit-o'sib kelayotgan farzandlarimiz qanday insonlar bo'lib voyaga etishiga bog'liqdir. Uzoqni ko'zlab aytilgan bu so'zlar istiqbol yillarida mamlakatimizda amalga oshirib kelinayotgan davlat siyosatining mazmun-mohiyatini yorqin ifodalaydi. Haqiqatan ham, ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan keng ko'lami islohotlarning oddiy hodisa emasligi, bu xalqimiz hayotini tubdan o'zgartirish, milliy davlatchilikni mustahkamlash, mustaqillikni asrab-avaylash, rivojlangan demokratik davlatlar qatoridan o'tin olish, yurtimizda ozod va obod Vatan, erkin farovon hayot barpo etish, jamiyatimizni yangilash va modernizatsiyalash jarayonining tarkibiy qismi ekani dunyo hamjamiyati tomonidan ham bejiz e'tirof etilmayapti.

Maktabgacha yoshdagi davr har bir inson hayotidagi eng muhim davrlardan biridir. Aynan shu yillarda bolaning salomatligi, barkamol, aqliy, axloqiy va jismoniy rivojlanishining poydevori qo'yildi va shaxsning shaxsiyati shakllandi. Hozirgi kunda umumjahon madaniyatining asosiy tarkibiy qismi bo'lgan sog'liqni saqlash, harakatlarni rivojlantirish va umuman, bolalarning jismoniy rivojlanishini yaxshilash bo'yicha ishlarni takomillashtirish bo'yicha dolzarb savol mavjud. Ma'lumki, sog'liq faqatgina 7-8% sog'liqni saqlashga bog'liq, shu bilan birga yanamdan ko'pi uning turmush tarziga bog'liq.

**Tarbiyachi tomonidan bolalarda sog'lom turmush tarzi haqida nutqi
orgali ma'lumotlar yetkazish jarayoni**

Tarbiyachi bolalarda ta'lim mashg'ulotlarida turmush tarzining salomatlikni saqlash va mustahkamlashda tutgan o'rni; inson umrini davrlarga bo'lish; bolalarning o'sish va rivojlanish qonuniyatlari, jismoniy holatini aniqlash; bolalik davrida uchraydigan anatomik va fiziologik nuqsanlarni to'g'ri holatga keltirish; to'g'ri qaddi-qo'maning gigienik asosi; bolalarda uchraydigan qo'maning buzilish turlari, sabablari va uni tuzatish usullari; jismoniy tarbiyaning gigienik asoslari; organizmni mustahkamlash va chiningarish uchun tabiatning tabiiy kuchlaridan kuyosh, xavo va suvdan foydalanish; insonning sog'lom turmush kechirishida jismoniy tarbiyaning ahamiyati, masalalariga alohida ahamiyat bermog'i va bolalarda shu tushunchalarni shakllantirmog'i zarur. Kun tartibiga amal qilish sog'lom turmush tarzining asosi. Kun tartibi bolalarning dunyoga kelgan kundan boshlab amalga bo'luvchi doimiy jarayon sanalib, bolalarning turli mazmundagi faoliyati - o'yin o'ynashi, dam olish, ovgatlanish, sport bilan shug'ullanish va hokazolarning muayyan vaqtda, tartib bilan, ketma-ket bajarishidir. Tabiiyki, kun tartibi xammasi bolalarda uchun bir xil bo'la olmaydi va u bolaning yoshi, sog'lig'i, ish qobiliyati muvofiq tuziladi va uning umumiy talablariga: kun tartibini ishlab chiqishda amaliy mehnat bilan jismoniy mehnatning to'g'ri taqsimlanishi, o'yinlarning o'z vaqtida dam olish bilan almashirilishi, har kuni muayyan ovgatlanish, ma'lum vaqtda uyquga yotish va barvaqt uyqudan uyg'onishga odatlanish, ochiq havoda sayr etish kabilar kiradi. Bolaning sog'lom, mosog'lom turmush tarzi ham kun tartibining to'g'ri, noto'g'ri uyushtirilganligiga bog'liq.

To'g'ri uyushtirilgan kun tartibi organlarning har tomonlama:

- to'g'ri rivojlanishi;
- irodaning mustahkamlanishi;

kasallanishning oddini olishda muxim o'tin tutadi.

Maktabgacha ta'lim muassaslarida sog'liqni saqlash medecadida maktab faoliyatiga uning o'quv-tarbiyaviy jarayoniga, ota-onaparga quyidagi fiziologik-gigienik tavsiyalarni joriy qilish maqsadga muvofiqdir:

- kundalik rejimga ya'ni, kun tartibiga rioya qilish, jum-ladan, makgab va uy sharoitida o'kuv mashg'ulotlari yukpamasini tartibga eshsh;
- ochiq xevoda sayr qilish bilan xoridiq chiqarish keng yo'lga qo'yish;
- yetarli va o'z vaqtida ovgatlanishni yo'lga qo'yish;
- gigienik jihatdan to'liq, bir maromdagi uyqu;
- o'z vaqtida aqliy yuklamani jismoniy yuklamaga almashirish;
- gigienik talabparga javob beradigan hoddada faoliyatlarini almashartib tursht;

• mustaqil faoliyat bilan shug'ullanish.

Respublika boshlang'ich ta'lim muassasalarida haftalik o'quv mashg'ulotlarda belgilanishi O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi bilan kelishilgan holda, mahalliy xalq ta'limi boshqarmasi zimmasiga quyidagi nazorat vazifalar yuklatilishi ko'zda tutilishi lozim:

• mashg'ulotlar gigienik jihatdan tashkil qilishni to'g'ri nazorat o'tkazilishi;

• mashg'ulot va tanaffuslar davomiyligining talabga mosligi;

• kun va hafta davomida o'tkaziladigan mashg'ulotlar miqdori me'yorida bo'lishi;

• mashg'ulot xonalarini bolalar va o'rmlarning antropometrik ko'rsatkichlarini o'lchash uchun lozim bo'lgan jihozlar bilan ta'minlashini uyushtirish;

• Sog'lom turmush tarzining jamiyatdagi o'rni beqiyosdir. Aynan shuning uchun ham mamlakatimiz ta'lim tizimining oldida yosh avlodga zamonaviy bilim va xunarlar bo'yicha musg'ahkam ta'lim berish bilan birga, ularda Sog'lom turmush tarzini shakllantirish, ularni salomatligi uchun tahtisid soluvchi xar qanday zararli odatlarga qarshi faol tura oladigan, musg'ahqil fikrga ega bo'lgan, katta ishonch hamda maqsad bilan yashaydigan fidoyi, yuksak mahnaviyati barkamol inson etab tarbiyalash kabi ustuvor vazifaturbdi.

Sog'lom turmush tarzi bu insonning hayoti va salomatligi xavfisizligini ta'minlashga xizmat qiluvchi ko'nikmalarga ega bo'lish asosida hayotiy faoliyatni yo'lga ko'yish hamda calomatlikning yuqori darajada bo'lishiga ershshni ta'minlovchi ijgamoiy hodisadir.

Sog'lom turmush tarzi inson tomonidan turmush sharoitlarini faol o'zlashtirish usuli bo'lib, kun tartibiga rioya qshsh, faol harakat asosida organizmni chiniggarish, sport bilan shug'ullanish, to'la va sifati ovqatlanish, ovqatlanishning gigienik qoidalariga rioya qilish, udoinsoniy va milliy kadriyatlar asosida o'z o'zini tarbiyalay olish, zarari odatlardan o'zini tiya olishi demakdir.

Tavsiya etilayotgan ushbu metodik kompleks «Sog'lom turmush tarzini takomillashtirish» oila va uzluksiz ta'lim tizimida talabalaridagi salomatlik, «sog'lom turmush tarzi motivatsiya, ehtiyotlik, qiziquvchanlik, sog'lom avlod kelajagini ta'minlashga intiluvchanlik hamda o'z salomatligiga ongli munosabarda bo'lish kabi fazilatlarini takomillashtirishga qarashgan.

Ushbu ustuvor vazifalarni amalga oshirish maqsadida «Sog'lom turmush tarzini shakllantirish» o'quv-tarbiya dasguri ishlab chiqildi.

Unda dasurning moxiyati, maqsad va vazifalari, mazmuni ifodalangan bo'lib, yoshlarni yuksak mahnaviyatshaxs qilib tarbiyalash, ularni mustaqil tayertlashda

muhim tayanch tushunchalar sifatida «Salomatlik saboqlari», «Zarari odatlarga qarshi immunutiga shakllantirish», «Psixologik barqarorlik» belgilab olingan.

Salomatlik saboqlari. Salomatlik saboqlari tushunchasi - sog'lom turmush tarzi kun tartibi rejasiga ega bo'lish, aql -idrok bilan tanani chinigutirish, suyak-muskul me'yoriy harakatlari bilan bardam- baquvvatlashtirish, ruhiy va mahnaviy jihatdan o'zini-o'zi to'g'ri nazorat qilish, tartibli, sifati ovqatlanish, gipodinamiya - kam harakatlilikka yo'l ko'ymaslik hamda boshka hayot faoliyagiga egalik.

Gigienik madaniyatga egalik (yun. ureshov - sog'lom, madaniyat - arab.

madaniyat, talim tarbiya ko'rgan) - tibbiyotning bir sohasi; turmush va mehnat sharoitlarishning kishilar sog'lig'iga ta'sirini o'rganadi xamda kasalliklarning oldini olish, yashash uchun eng kulay sharoit yarasha, sog'liqni saqlash va umrni uzaytirish chora-tadbirlarini ishlab chiqadi. Shaxsiy hayot va mehnat faoliyatida amal qilinishi zarur bo'lgan gigiyenik rejim yo'li bilan odam sog'lig'ini saqlash va mustahkamlash masalalarini ishlab chiqadi. Shaxsiy gigiena har bir kishining o'ziga va yoshiga bog'liq bo'lib, aqliy va jismoniy mehnatni to'g'ri yo'lga ko'yish, jismoniy tarbiya bilan shug'ullanish, vaqtda ovqatlanish, mirtqib uxlash, mehnat va dam olishni to'g'ri uyushtirishdan iborat.

Sog'lom turmush tarziga (STT) egalik (kundalik hayotda salbiy omillar g'ushlarining oldini olish, STT shakllanganligi) bu- insoning sog'lom bo'lib yetilishini uchun zarur bo'lgan turmush sharoitlarini o'zlashtirish va amalga oshirishdir. Bunday turmush tarzini o'zlashtirish usuli sog'lom va nosog'lom turmush tarzida ikki xil darajaga ajrata olishdir. STTning asosiy tarkibiy qismlari quyidagicha: shaxsiy va umumiy gigiena qoidalariga rioya qilish, faol harakat rejimi, kun tartibiga rioya qilish, shikastlanish, baxtsiz hodisalar hamda zarari odatlarning oldini olish kabi psixogigiena qoidalariga rioya qilishsisan iborat.

O'z salomatligiga qayg'unuvchanlik (g'ahmo'rtlik, jonkuyarlik) - turti xil hayotiy vaziyatlarda inson ongli ravishda o'z salomatligini saklashi, mustahkamlashi va himoya qilishi, atrof-muhitdagi mavjud omillarining salbiy ta'sirlardan himoyalashi, salomatlik potentsialini kuchaytirishi.

Tibbiy bilim va madaniyatga egalik (sog'liqni saqlash, sog'lom hayot kechirish, tibbiy gayerorgarlik) - medisina, tabobat, kishilar sog'lig'ini saqlash, mustahkamlash, umrni uzaytirish, kasalliklarni oldini olib, davolash xaqidagi bilimlarga ega bo'lgun, uni qadrlash, anglash va ularga amal qilishdir.

Maktabgacha tarbiya pedagogikasida bola egalashi lozim bo'lgan madaniy - gigienik ko'nikmalarni quyidagi guruhlari ajratiladi:

a) ovkat eyish ko'nikmalari (ovqatni tartib bilan olish, yaxshilab chaynash, qotilikdan, sanahikdan, salftckadan foydalanish va h.k.);

b) o'z tanasini parvarish kilish ko'nikmalari (yuvinish, soch tarash va h.k.);

v) xonada tartibga rioya etish, kiyimlardan foydalanish va unga qarash ko'nikmalari (tez kiyinish va echinish, kiyimlarni tartibli, ozoda saqlash va h.k.).

Bolalar harakat ko'nikmalari va malakalarini egallaydigan jismoniy mashqlar xam belgilangan:

a) asosiy harakalar (yurish, yugurish, sakrash, tirmashib chiqish, uloktirish, muvozanatni saqlash mashqlari); umumiy rivojlanituvchi mashqlar, salga turish va qayta salga turish;

b) sport mashqlari (suzish, changida yurish, konki uchi shva h.k.).

Harakati o'yinlar (mazmunli, mazmunsiz sport tarkibiy qismlari bo'lgan o'yinlar va boshqalar) ham ko'rsatilgan, yozgi va qishki davrda uchastkadan tashqariga qilinadigan uzoq sayrlar ko'zda tutilgan.

Jismoniy tarbiya ishining mazmunini belgilab beruvchi asosiy xujjat «Uchinchi ming yillikning bolasi» tayanch dasturidir. U bolalarni izchil harakat malakalari va ko'nikmalariga o'rgatish imkonini beradi, harakatlarning muvofiqdirligini rivojlantiradi, jismoniy siflatlar (chaqqonlik, tezlik, chidamlilik)ni tarbiyalaydi.

Jismoniy tarbiya tizimidagi ishlar xilma-xil vositalar yordamida amalga oshiriladi: gigienik omillar (to'g'ri rejim, maqsadga muvofiq ovqatlanish, gigienik vaziyat, madaniy-gigienik ko'nikmalarni shakllantirish, mustahkamlash uchun), jismoniy mashqlar.

Rejim (tartib). Bolalar hayotining rejimi (tartibi) – bu bedor yurish, uxlash, ovqatlanish, faoliyat xilma-xil turlarining har kuni muayyan izchillikda takrorlanib, oqilona almashinib turishidir. Tartib rivojlanish uchun qulay sharoit ta'minlashi kerak, shuning uchun u bolaning yoshi, uning salomatligi, kattalar mehnatining xususiyatlari, bola tarbiyalanayotgan oila turmushi va muassasaga bog'liq tarzda o'zgaradi.

Muayyan vaqt ichida tartibning asosiy tarkibiy qismlari bir maromda va doimiy bo'lishi uning ajralmas xususiyatlaridir.

Tartibning bir maromdaligi tabiat hodisalarining maromi, organizm faoliyatining maromiga asoslanadi. Bu bedor yurish va uxlashning, tana haroratining o'zgarishi, nafas olish, yurak urishining qisqarish maromida, ovqat xazm qilish traktining ish maromida namoyon bo'ladi va hokazo.

Oqilona tartib: 1) bedor yurish va uxlashning eng maqbul nisbati asosida quriyadi, bu vaqtda boshmiya qog'iri uchastkalari o'rtasidagi vazifalar qayta taqsimlanadi, olingan axborot qayta ishlanadi; 2) aqiliy va jismoniy ishlarining nisbati, ovqat xazm qilish maromini hisobga olish asosida quriyadi. Tartibdan chetga chiqish darhol bolaning kayfiyatida, shu bilan birga uning xulq-atvorida namoyon bo'ladi.

Tartibni tuzishda quyidagilarni hisobga olish zarur:

Oliy asab faoliyatining yosh xususiyatlarini.

Ovqat xazm qilish sistemasi ishidagi yosh xususiyatlarini.

Alohida xususiyatlar: asabiy bolalar va asab tizimi zaif bo'lgan bolalar ko'proq uxlashlari kerak.

Harakarga bo'lgan yosh chiyoylari: bir kecha kunduzdagi harakat miqdori 3 yoshli bolalarda 10-19 ming qadamni, 7 yoshli bolalarda 14-25 ming qadamni tashkil qiladi.

Yil fasli, iqlim sharoitlarini bolalarni uyqusini tashkil etishda hisobga olish lozim.

Ovqatlanish. To'g'ri tashkil etilgan ovqatlanish bolalarni to'laqonli jismoniy tarbiyalashning muhim jihati hisoblanadi. Ovqatlanish o'sib borayotgan organizm uchun g'oyat muhimdir, chunki u barcha to'qimalarning normal o'sishi va rivojlanishini ta'minlaydi.

Chiniqitirish. Chiniqitirish deganda organizmning atrof-muhidagi turli tabiiy ta'sirlar (harorat, namlik, quyosh nuri darajasining o'zgarishi)ga eng ko'p chidamliligini, moslashishini tarbiyalash tushuniladi.

Bolada faqat harorat, iqlim o'zgarishlariga tez ta'sir bildirishgina tarkib topmasdan shu bilan birga gemogloblin miqdori oshadi, ularning immun tizimi yaxshilanadi. Bolalar turli kasalliklarga kamroq chalinaladi va ularni organizmlari kasalliklarni tezda engadi.

Chiniqitirishni tashkil etishda quyidagilarga e'tibor qaratish lozim.

Chiniqitirishni butun yil davomida mavsumiy holatlarni hisobga olib, munozam o'tkazish kerak.

Ta'sir etuvchi vositalarning kuchini asta-sekin kuchaytirish zarur.

Bolaning salomatligini, yosh xususiyatini, hissiy holatini, uy va maktabgacha ta'lim muassasasini sharoitini hisobga olish zarur.

Kundalik hayotda chiniqitirish tadbirlarini jismoniy mashqlar, bolaning xilma-xil faoliyati bilan bog'liq holda olib borish chiniqitirish uchun ham organizmni mustahkamlash uchun ham yaxshi natija beradi. Madaniy-gigienik ko'nikmalar va odatlarni tarbiyalash. Madaniy-gigienik ko'nikmalarga badanni ozoda tutishga, to'g'ri ovqatlanishga, atrof-muhitda tartib saqlashga rioya qilish va bolalarning bir-birlari bilan, kattalar bilan, o'zaro madaniy munosabatlarga doir ko'nikmalar kiradi.

Madaniy-gigienik ko'nikmalarni shakllantirishda quyidagi shartlarga e'tibor qaratish zarur:

Maktabgacha ta'lim muassasasi va oilada harakatlari va topshiriqlarni bajarish uchun qulay vaziyatni (qulay mebel, jihozlar) yaratish.

O'zlashtirilayotgan madaniy-gigienik ko'nikmalarni qat'iy belgilangan tartibda bir vaqtda bajarishga o'rgatish.

Har bir bola bilan yakka tartibda ish olib borish.

Bolalarni madaniy-gigienik ko'nikmalarni o'zlashtirishlarini nazorat qilib borish.

Bolalarni kattalarning barcha igienik va madaniy talablarini so'zsiz bajarishga o'rgatish.

Jismoniy mashqlar va massajdan foydalanish. Jismoniy mashqlar – jismoniy tarbiya vazifalarini hal etishga qaratilgan maxsus harakatlari, shuning harakati faoliyatining murakkab turlaridir. Jismoniy mashqlar organizmga ko'p qirrali fiziologik ta'sir ko'rsatadi. U moda almashinuvini, qon aylanish jarayonlarini faollashtiradi, suyaklarning o'sishiga yordam beradi.

Massaj. Kichik bolalarni tarbiyalashda passiv gimnastika turlaridan biri – massaj (uqalash) qo'llaniladi. Uqalash ta'sirida qon tarkibi, asab tizimi vazifalari, shuningdek ter iva muskullarning oziqlanishi yaxshilanadi, issiqlik chiqishi ko'payadi, muskullarning charchashi yo'qoladi.

Ilk yoshdagi bolalarni sog'lom turmush tarziga tayyorlash

Uch yoshgacha bo'lgan bolalarni jismoniy tarbiyalashning yosh tavsifi va vazifalari. Ilk yoshdan bola organizmida jiddiy o'zgarishlar yuz beradi. Skletonning tog'ay to'qimasida suyak to'qimasi paydo bo'la boshlaydi muskul va paylar zaif bo'ladi, lekin ularning qisqarish xususiyatlari yaxshilanadi. Bolaning vazni o'rtib boradi, uning asab tizimi rivojlanadi, miyaning tez o'sishi va analizatorlarning rivojlanishi kuzatiladi.

Ilk yoshdagi bolalarning kun tartibi. Ilk yoshdagi tartib bolaning to'g'ri rivojlanishi va tarbiyalanishining asosidir. Ilk yoshdagi bolalar uchun uxlash va bedor yurish qonuniyatlarga bog'liq ravishda tabaqalashtirilgan yosh rejimlari ishlab chiqilgan. Ilk yoshdagi bolalarning birinchi guruhida uchta kichik yosh guruhini uchun tabaqalashtirilgan tartib tashkil etiladi:

2,5-3 oydan 5-6 oygacha; 5-6 oydan 9-10 oygacha; 9-10 oydan 1 yoshgacha.

1 yoshdan 2 yoshgacha bo'lgan bolalar guruhida 2 ta rejim mavjud. 1,5 yoshgacha bo'lgan bolalar 2 marta uxlaydilar 1,5 yoshdan keyin esa bolalar bir marta uxlashga o'tkaziladi.

3 yoshga qadam qo'ygan bolalar 1 ta rejimga o'tadilar.

Ilk yoshdagi bolalarni ovqatlantirish. Ilk yoshdagi bolalar har 3-3,5 soatda igienik sharoitda, belgilangan vaqtda ovqatlantiriladi. 2 yoshga qadam qo'ygan

bolalarni ovqatlantirishda ular kichik guruhlariga bo'linadi. 3 yoshli bolalar esa ovqatlarni mustaqil va tartibli eyishga o'rgatib boriladi. Ilk yoshdagi bolalarda madaniy-gigienik ko'nikmalarni tarbiyalash. Ilk yoshdagi bolalarda kiyinishga, yuvinishga, ovqatlanishga ijobiy munosabatlarni yaratish, o'ziga-o'zi xizmat qilish ko'nikmalarini mustaqil harakatlarni shakllantirishga tayyorlarlik bo'yib xizmat qiladi.

1,5-2 yoshli bola deyarli hamma kiyimlarini o'zi echa oladi, taxlab qo'yadi va kiyimlarini ayrimlarini kiyga oladi. Bu yoshdagi bolalar o'zlari yuvindilar va artnadilar.

2-3 yoshli bolalar mustaqil ovqat eyishga kiyimlarini kiyib echishga o'rganadilar.

Ilk yoshda jismoniy mashqlar va uqalash. Bola hayotining dastlabki yilida uqalash va gimnastika har kuni yakka tartibda o'tkaziladi.

2 yoshga qadam qo'ygan bolalar bilan mashg'ulotlar o'tkazayotganda yurishni, arqonga chiqishni, sakrashni, buyumni ulqotirishni, muvozanatni rivojlantirishga alohida e'tibor beriladi.

3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarni sog'lom turmush tarziga tayyorlash

3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarni jismoniy tarbiyalashning yosh tavsifi va vazifalari. Bu yosh davrida bola organizmida kata o'zgarishlar sodir bo'ladi. 7 yoshga borganida bolaning bo'yi o'rtacha 120 sm gacha o'sadi. Organ va tizimlarda morfologik va funksional o'zgarishlar bo'ladi. Umurtqaning egiluvchanligi ortadi, muskullarning kuch darajasi kuchayadi, o'pkaning xajmi o'sadi. Nafas olish chuqurroq va uzoqroq bo'ladi. Ovqat xazm qilish apparati barqaror ishlaydi.

Bolalarning shu davrdagi jismoni va ruhiy rivojlanishi xususiyatlari munosabati bilan quyidagi o'ziga xos vazifalar o'rta qo'yiladi:

to'laqonli uyg'un jismoniy rivojlanishi yurak tomir va nafas olish tizimini mashq qilinish qadri qomat va oyog'ni shakllantirish; organizmni chimchitish;

barcha asosiy harakatlarni, sport mashqlarini bajarish ko'nikmalarini tarbiyalash;

jismoniy qobiliyatlar, sifatlarni rivojlantirish; o'zodalik, tartiblilik odatlarini tarbiyalash.

Turli vositalardan kompleks foydalanganda bu vazifalarning barchasi muvaffaqiyatli amalga oshiriladi.

3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarning rejimi. (Kun tartibi) 3 yoshdan 5 yoshgacha bo'lgan bolalarning uyquasi 12-13 soat (shundan 1,5-2 soati kunduzgi), 5

12-14 soat, harakat faoliyati uchun (turi shakllarda) qariyb 5 soat, kunduzgi uyquga 1 soat 5 minutgacha ajratish zarur. Bolalarning aktiv faoliyati — o'yin, o'quv, mehnat va turmush faoliyati kun mobaynida bir necha bor o'zgaradi.

Kichik maktabgacha yoshdagi bolalar 8 minutga yaqin aqlli faoliyat bilan faol shug'ullanishlari mumkin, katta maktabgacha yoshdagi bolalar esa ana shunday faoliyat bilan 12-14 minut shug'ullana oladilar. Shundan keyin ularning diqqati susayadi. Agar mashg'ulotlar orasida va mashg'ulotning o'zida harakati mashqlar (jismaniy tarbiya daqiqalari, jismoniy tarbiya tanaffuslaridan) foydalanilsa, bolalarning imkoniyatlari birmuncha ko'payadi.

Bolalar bog'chasi kun tartibida xilma-xil o'yinlarga alohida o'rin beriladi. Vaqtdan to'laqonli foydalanish uchun tarbiyachi o'yinchoqlar va qo'llanmalarini oldindan tanlab qo'yishi, bolalarni bajarish ko'nikmalarini tarbiyalashi zarur.

Sayr qilish har tomonlama tarbiyaviy ishlar uchun kengsh imkoniyat beradi. Sayr chog'ida, tabiat va jittimoiy hodisalar kuzatiladi, bolalarning mehnat va o'yin faoliyati, sport mashqlari uyushtiriladi.

3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarning ovqatlanishi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida butun ovqatlanishni tashkil etish bolalarda taomni eyishga jiboyi munosabati yaratishga qaratilgan bo'lishi kerak. Muayyan vaqtda, 3,5-4 soat oralig'ida bolalarga mazali tayyorlangan, chiroyli tashqi ko'rinishga ega bo'lgan taomlar beriladi. Ovqatlanish uchun zarur bo'lgan hamma narsa oldindan tayyorlab qo'yiladi, chunki kutish ishtahani pasaytiradi, asab tizimini qo'zg'atadi. Stolni etaganning o'zi bezaydi, o'rta guruhdan boshlab esa bu ishda navbatchi bolalar faol ishtirok etadilar. Navbatchilikning tartibi va harakatlarning xususiyatlari tarbiyachi tomonidan puxta o'ylanadi va bolalar aniq ketma-ketlikda tushuntiriladi. Normal ovqatlanish jarayoni uchun osoyishta vaziyat kata ahamiyatga ega.

3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalarda madaniy-gigienik ko'nikmalarni tarbiyalash. Butun maktabgacha yosh davomida madaniy-gigienik ko'nikmalarni shakllantirish yuzasidan kata ishlar olib boriladi. Harakatlar muvofiqligini rivojlantirishdagi, fikrlashdagi ro'y bergan kata siljishlar bolalarning o'ziga-o'zi xizmat qilishi, navbatchilik, jamoadagi muloqot davrida zarur bo'lgan xilma-xil harakatlarni uddalashi uchun imkon beradi.

4 yoshga qadam qo'ygan bolalar qo'llarini to'g'ri yuvishni (qo'llarni bir-biriga ishqab sovun surish, sovunni yuvib tashlash va har bir barmog'ni aritish) ni, tish yuvishni (dastlab oddiy xo'l cho'tka bilan, 4 yoshdan boshlab poroshok bilan), ovqatdan keyin og'izni chayqashni, dastro'molchadan foydalanishni, stol atrofidan o'zini madaniy tush qoidalariga rioya etishni (qoshiqdan, sanchiqdan foydalanishni, ovqatni to'kmaslikni) bilishi kerak. Bolalar o'yinchoqlarga

ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishni, ozodalik va tartib saqlashni o'rganadilar.

5 yoshga qadam qo'ygan bolalar ancha mustaqil bo'lib qoladilar, ular endi sovun bilan yuzlarini, bo'yinlarini, quloqlarini yuva oladilar, ancha puxtalik bilan kiyina oladilar, har bir harakatni bajarish tartibini biladilar, bir-birlarining tashqi ko'rinishlaridagi yoki atrofdagi nugsonlarni seza boshlaydilar.

6-7 yoshli bolalar o'ziga o'zi xizmat ko'rsatishga doir barcha harakatlarni ancha tezroq va aniqroq bajara oladilar. Ular tez, toza, kiyimlarini, polni ho'l qilmasdan yuvma olishlari, puxta va tez kiyina olishlari, o'z tashqi ko'rinishlarini kuzatib borishlari kerak. Ovqatlanish ko'nikmalariga kata talablar qo'yiladi: bolalar sanchiq, pichodan to'g'ri foydalanadilar, tartibli ovqat eydilar. O'yin burchaklarini yig'ishtirish, navbatchilik turlari majburiyatlari va ko'nikmalari doirasi kengayadi, navbatchilarning vazifalari murakkablashadi.

Madaniy gigienik ko'nikmalarni muntazam mustahkamlab borish kerak. Tarbiyaviy ishlar tizimining o'zgarishi, malakalarni shakllantirish va ulardan foydalanishga e'tiborning yo'qligi ularning tezda yo'qolishiga olib kelishi mumkin.

3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun jismoniy mashqlar. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ish olib borishda jismoniy mashqlar kata o'rin tutadi. 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan davrda bolalar tarbiyachi rahbarligida va mustaqil ravishda asosiy harakatlarni, sport mashqlarni egallagan, xilma-xil harakati o'yinlarni o'ynashni o'rganagan bo'lishlari kerak. Bu keng dasur ishning xilma-xil vositalari va shakllardan foydalangandagina bajarilishi mumkin.

Har kuni bolalar bir necha bor jismoniy mashqlarni bajaradilar: ertalab gigienik gimnastika shaklida; haftasiga ikki marta jismoniy tarbiya mashg'ulotlari tuzida bajaradilar, ularga turli xildagi saf tortishlar, umumiy rivojlantiruvchi mashqlar, asosiy harakatlar, harakati o'yinlar kiradi. O'rta va katta yoshdagi bolalar bilan o'tirib bajariladigan mashqlardan jismoniy tarbiya daqiqalari, mashg'ulotlar orasida jismoniy tarbiya tanaffuslari o'tkaziladi. Sayr chog'ida sport mashqlari, harakati o'yinlar uyushtiriladi, bolalarning kichik guruhlari bilan ish olib boriladi. Kunduzgi uyqudan keyin saf tortishlar, qayta saf tortishlar, raqs harakatlari, maroqli mashqlar bajarilib, ular chimqirish tadbirlari bilan qo'shib o'tkaziladi. Sayr chog'ida va xonada bolalarning turli qo'llanmalar va motorli o'yinchoqlar bilan mustaqil o'yinlari uyushtiriladi.

Maktabgacha ta'lim bolalar muassasalarida jismoniy tarbiyaning quyidagi o'ziga xos vositalaridan foydalaniladi: 1) harakati o'yinlar o'tkazilib, ularga eng ko'p o'rin beriladi; 2) asosiy gimnastika (asosiy harakatlar, umum rivojlantiruvchi va saf tortish mashqlari); 3) sport mashqlari (konkida uchish, chang'ida yurish,

suzish, velosipeda uchish); 4) bolalar turizmi. Ko'rsatilgan vositalardan uyg'un birlikda foydalanish har tomonlama jismoniy rivojlanishni ta'minlaydi.

Badantariyaning sog'lom turmush tarzida tutkan o'rni

Badantariyaning mazmuni quyidagilardan iborat: 1) mehnat va turmushdagi ko'nikmalarni (tartiblilik, kiyimlarning ozodaligi, xonalarning tozaligi) va gigienik rejimga doir odatlarni (faoliyat va dam olishning okilona tartibi, uqu, ovqatlanish gigienasi va hokazolar); 2) tabiatning tabiiy sharoitlarida organizmni chiqitirish (xavo, quyosh va suv); 3) jismoniy mashqlarni o'z ichiga oladi.

Jismoniy barkamollik — odamning taixan shart qilib olingan uyg'un jismoniy rivojlanishi, salomatligi, jismoniy tayyorgarligi darajasi bo'lib, u jamiyat talablariga eng maqbul tarzda mos kelishi kerak.

Jismoniy rivojlanish — odam organizmning tarkib topishi, uning shakllari va vazifalarining o'zgarishini ifodalaydigan biologik jarayondir. Tor ma'noda bu antropometrik va biometrik ko'rsatkichlar: bo'yi, tana og'irligi, kukrak qafasi aylanasi, o'pka sig'imi, qaddi - qomat va boshqalardir. Jismoniy rivojlanish biologik hayot qonunlari muhit va organizmning birligi, miqdor o'zgarishlarining sifat o'zgarishlariga muntazam ravishda o'tishga muvofiq tarzda amalga oshadi. Zotan, turmush sharoitini, jumladan jismoniy tarbiya metodlarini o'zgartirib, organizmning funksional imkoniyatlari darajasini ancha oshirish, jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlarini o'zgartirish mumkin.

Jismoniy tarbiya bilan tarbiyaning boshqa jihatlari o'rtasidagi bog'lanish. Jismoniy tarbiyaning boshqa jihatlari bilan o'zaro aloqasi, bir tomondan, tarbiya maqsadi va vazifalari birligi bilan, boshqa tomondan, shaxs tuzilishi va uning rivojlanishida biologik va ijtimoiy narsalarning birligi bilan belgilanadi. Jismoniy tarbiya jarayonida ongni rivojlantirishga, ahloqqa muvofiq odamlar hulq atvoriga faol ta'sir etish mumkin.

Mustahkam salomatlik va to'laqonli jismoniy rivojlanish umumiy yuksak ishchanlikni, turli hildagi vazifalarni bajarishga tezda moslashishni belgilaydi. Jismoniy mashqlar organizmning o'sishi va rivojlanishiga, uning funksional imkoniyatlari kengayishiga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Harakat faoyaliti miyaning peshona qismidagi bo'limlari rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, u aqliy faoliyatni amalga oshirishda etakchi o'rin tutadi. Qo'llar va barmoqlarning harakati nutq xarakati markazi rivojlanishini rag'batlantiradi. SHu munosabat bilan bolaning nutqi, shu bilan birga fikrlashi ertaroq va to'laqonliroq rivojlanadi. Harakat barcha analizator sistemalarning ishini faollashtiradi. SHu tariqa hissiy organlar tezroq va muvaffaqiyatliroq rivojlanadi. Jismoniy va aqliy tarbiyaning mustahkam aloqasi fazodadagi mo'ljal olishlarini rivojlantirishda ham namoyon bo'ladi. Ular aqliy faoliyat xilma — xil turlarining zarur jixati bo'lib, fakat ko'rish organi orqaligina

emas, shu bilan birga harakat organlari va boshqa analizatorlar ishtirokidagi jismoniy mashqlar yordamida ayniqsa faol o'zlashtiriladi.

Rejim jarayonlarini, jismoniy mashqlarni o'tkazish, chiqitish paytida bolalarning dunyog'arashi o'zgaradi, ular ayrim eng oddiy maxsus bilimlarni egallaydilar. Mustahkam sog'liq faol aqliy faoliyatning asosi hisoblanadi. Jismoniy tarbiya ahloqiy tarbiya bilan bog'likdir. Bolalar gigiena, chiqitirish tadbirlarini, xarakati o'yinlarni bajarish chog'ida faqat axloqiy hulq - avor (mardlik, halollik, tartiblilik va hokazolar) to'g'risidagina tasavvurlarga ega bo'lib qolmay, shu bilan birga ana shu hulq - avor hususida mashq qiladilar, ularda irodaviy sifatlar (qat'iyat, mustakillik va hokazolar) rivojlanadi. Aksariyat jismoniy mashqlarning his — tuyg'uga boyligi ularning bola shaxsini shakllantirishga ta'sirini kuchaytiradi.

Jismoniy tarbiya asosan ishning jamoa shakllarida amalga oshiriladi. Jismoniy mashg'ulotlarda, harakati o'yinlarda bolalarda jamoatchilik tuyg'usi shakllanadi, uyushqoqlik, intizom tarbiyalanadi. Jismoniy tarbiya bilan estetik tarbiyaning aloqasi dastavval shunda o'z ifodasini topadiki, to'laqonli jismoniy rivojlanish — bola estetik tashqi ko'rinishining garovidir. Bolalarda chiroyli qaddi - qomat, umumiy estetik qiyofa (chiroyli kiyingan, tartibli va hokazo) to'g'risida tasavvurlar shakllanadi. Bolalar mashqlarni bajarar ekanlar, erkin, chiroyli ifodali xarakat qilishga o'rganadilar, bu esa estetik to'yg'ularni tarbiyalashga ko'maklashadi.

Jismoniy tarbiya mehnat tarbiyasi bilan chambarchas bog'liqdir. Umumiy ehtiyojlilikni rivojlantirish — ishchanlikni tarbiyalash asosidir. Jismoniy mashqlar jarayonida xarakat tajribasini to'plash, xarakatlar uyg'unligini, kuchini, chamlashni va boshqa qobiliyatlarni rivojlantirish mehnat xarakatlarini egallashda o'z ta'sirini ko'rsatadi. Irodaviy kuch - g'ayrat sarflash odatini tarbiyalash ham muhimdir. Sog'lom, chakqon bola mehnat topshirklarini oson bajaradi.

Jismoniy tarbiyaning tabiiy — ilmiy asoslari. Bolaning biologik rivojlanishi jarayonini tabiiy fanlar majmui o'rganadi, ularning asosini I.M. Sechenov, I.P. Pavlov, va ular izdoshlarining organizm va muxit birligi, organizmning yaxlitligi va uning hayotiy faoliyatida markaziy asab sistemasining tartibga soluvchilik roli haqidagi ta'limoti tashkil etadi.

Oliy asab faoliyati, shartli reflekslar vositalari organizmning muhit bilan o'zaro aloqasini va unga eng ko'p darajada moslashuvini ta'minlovchi asosiy qonunlarning kashf etilishi bolani to'laqonli jismoniy va ijtimoiy rivojlantirishda tarbiyaning rolini to'g'ri tushunishga, bolalar organizmning funksional imkoniyatlarini kengaytirishga yordam berdi.

Organizmdagi barcha jarayonlarning birligi to'g'risidagi qoida ko'p qirrali masala sifatida ko'rib chiqiladi.

Birinchiidan, organizm yagona bir butunlikdan iborat bo'lib, undagi alohida organlar va sistemalarning ishini o'zaro bog'liq qilib quyadi. Bu qo'lda jismoniy tartib, bolaga alohida yondashish vazifalarini hal etishning asosini tashkil etadi: «jumladan chiniqitirish fakat shamollash kasalliklarni oldini olish uchun emas, shu bilan birga organizmning atrof muhitning turli noqulay ta'sirlariga chidamliligini oshirish uchun o'tkaziladi; har tomonlama jismoniy rivojlanish shuning uchun kerakki, organlar va sistemalar rivojlanishidagi nomutanosibliklar ulardan har birining ishlashiga o'z ta'sirini o'tkazadi, bu esa sog'liqning axvolidan ham, harakat sifatlaridan ham namoyon bo'ladi.»

Ikkinchiidan, organizm – yagona bir butun bo'lib, unda jismoniy va ruhiy jarayonlar bir – birini shart qilib quyadi. Bu qo'lda maktabgacha tartibga muassasasida butun ishini tashkil etish uchun ayniqsa muhimdir. Jismoniy tartibga vositalari normal jismoniy rivojlanishni, yaxshi kayfiyatni, bolalarning bosiq va ayni paytda shodon holatini ularning ishtirokligini ta'minlashga da'vat etilgandir. Buzib bolada ruhiy jarayonlarning to'laqoni kechishi, uning har tomonlama rivojlanishi mumkin emas.

Uchinchiidan, organizm yaxlit bir narsa sifatida atrofidagi muxit bilan o'zaro aloqada bo'ladi. O'zgarib borayotgan muxit sharoitlariga yuksak darajada moslashish murakkab dinamik andazalarni va shartli reflektorli aloqalarni vujudga keltirish bilan ta'minlanadi. I.P. Pavlovning beixitvor harakatlarning shartli reflektor tabiatiga bog'liqligi birinchi va ikkinchi signal sistemalarining o'zaro aloqasi haqidagi ta'limotidagida jismoniy mashqlar didaktikasi ishlab chiqiladi, bolalarning madaniy – gigienik ko'nikmalarini va odatlarni o'zlashtirishi ro'y beradi.

Oliy asab faoliyati tiplari to'g'risidagi ta'limot katta ahamiyatga ega, chunki bolalarning o'ziga hos xususiyatlarini o'rganish, alohida ish olib borish metodikasi shunga asoslangandir.

Jismoniy tartibning maqsad va vazifalari. Jismoniy tartibning maqsad va vazifalari jamiyatning ehtiyojlari bilan belgilanadi. Bu ehtiyoj tartibning umumiy maqsadidan kelib chiqadi, bu maqsad o'zida ma'naviy boylikni, axloqiy poklikni va jismoniy barkamollikni mujassamlashtirgan uyg'un rivojlangan shaxsni shakllantirishdan iboratdir. Maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tartibyasi vazifalarini hal etishda ularning yosh xususiyatlarini hisobga olinadi. Jadal o'sish va rivojlanish maktabgacha yoshdagi bola organizmning o'ziga hos xususiyatidir. Lekin sistemalar va ular vazifalarining shakllanishi xali tugallanmagan bo'ladi. SHuning uchun maktabgacha yoshdagi bola juda nozik bo'ladi. SHu munosabat bilan quyidagi sog'lomlashtirish vazifalari birinchi o'ringa qo'yiladi:

hayotni muhofaza qilish, kasallikka qarshi kurash olib borish, organizmning tashqi muhit ta'siriga qarshiligini oshirish; organizmning barcha sistemalarini to'g'ri va o'z vaqtida rivojlantirish, ularning funksional imkoniyatlarini kengaytirish to'g'ri qaddi - qomat va tovonni shakllantirish uyg'un jismoniy rivojlantirish.

Bolalar organizmning nomukammalligi, nozikligi bilan birga unga qudratli rivojlanishni ta'minlovchi xususiyatlar ham hosdir. Bu barcha to'qimalarning juda egluvchanligi, tezkorligi, moda almashinuvi jarayonlarining jaalligidir. Uning juda katta moslashish imkoniyatlari shuning natijasidir. Bola sharoitlarning o'zgarishiga, jismoniy zo'rqlashga kattalarga nisbatan ancha tezroq va yaxshiroq moslashadi. U o'ziga tushunarli bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishga idroki baland bo'ladi, bu esa bir qancha ta'limiy vazifalarni hal etish imkonini beradi:

jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish va madaniy – gigienik ko'nikmalarni o'zlashtirish bilan bog'liq dastlabki bilimlarni shakllantirish; shaxsiy va jamiy gigiena ko'nikmalarini singdirish; kelgusida sport bilan shug'ullanish uchun nasos bo'lib xizmat qiladigan hayotiy zarur xarakatlar malaka va ko'nikmalarini shakllantirish.

Jismoniy mashqlar bolalarning to'laqonli aqliy, ahloqiy, estetik va mehnat tartibiga yordam berib, ularning ma'naviy – irodaviy sifatlarini (jasurlik, halollik, qat'iyat va boshqalarni) rivojlantiradi.

Jismoniy tartibga maqsadlari va vazifalarini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun bizning mamlakatimizda yagona davlat sistemasi birpo etilgan.

O'zbekistonda jismoniy tartibga tizimi. O'zbekistonda jismoniy tartibga tizimi maktabiy, ilmiy – metodik, dasturiy – me'yoriy, asoslar birligidan iborat. O'zbekistondagi jismoniy tartibga tizimi o'zini g'oyaviyligi, xalqchilligi va ilmiyligi bilan ajralib turadi. U barkamol avlodni tartibyalash, rivojlantirish, sog'lomlashtirish bilan bog'liqdir. Shuningdek jismoniy tartibning mehnat bilan aloqasiga bog'liqdir. Maktabgacha yoshdagi va kichik maktab yoshdagi bolalar bilan ish olib borishda bu qoidalar quyidagilarda o'z ifodasini topadi. SHaxsni har tomonlama rivojlantirish qoidasi harakat madaniyati asoslarini shakllantirishni va ayni vaktda aqliy qobiliyatlarini (topqirlik, kuzatuvchanlik, qiziqish va boshqalar), ahloqiy fazilatlarni (intizomlilik, jamoatchilik, va boshqalar), estetik didni rivojlantirishni ta'minlaydi. U yoki bu alohida jismoniy mashq turlariga erta ixtisoslashuviga yul qo'yib bo'lmaydi. U bola salomatligiga va uning uyg'un jismoniy rivojlanishiga zarur etkazishi, yangi ko'nikmalar, keyinchalik sport mahorati tarkib topishida, shakllanishida qiyinchilik tug'dirish mumkin.

Sog'lomlashtirish yo'nalishi qoidasi materiallar va vositalar mazmunini, hajmini tanlashni ko'zda tutadi, u salomatlikni mustahkamlashni, shifokor – pedagog nazoratini amalga oshirishni ta'minlaydi.

Jismoniy tarbiyaning mexnat tajribasi bilan aloqasi qoidasi bolalarni ijtimoiy asoslangan xar hil harakatlari tajribasi bilan boyitishda namoyon bo'ladi. Turli vositalardan foydalanib, bolalarda aniqlik, harakatlari tezligi, sharoitga bog'liq tarzda o'zini qayta qura olish, o'quv, mexnat, maishiy kabi har kanday yangi faoliyatda tezda o'z o'rnini topish tarbiyalanadi.

Maktabgacha tarbiya bolalar muassasalarida jismoniy tarbiya sistemasi jismoniy tarbiya vazifalari ro'yobga chiqariladigan ilmiy asoslangan mazmun, vositalar, metodlar va shartlarning kompleks mazmunidan iboratdir.

Jismoniy tarbiya shartlari. Asab sistemasini muvofiq qilib bolani to'laqonli jismoniy va ruhiy rivojlantirishning muxim shartlaridan biridir. Dastavval u faoliyatning turli xillarini almashtirishni belgilab beruvchi oqilona rejimni tashkil etish orqali ta'minlanadi, bunda turli shakllardagi xarakatlarga katta o'rin beriladi. Bolaning kunduzgi va tungi to'laqonli uyqusini ta'minlash xam juda muhim ahamiyatga ega, bu yakka tartibdagi ehtiyojlar va oliy asab faoliyatining ishi hususiyatlariga muvofiq amalga oshiriladi.

Asab sistemasining bosqiligi uchun qulay ruhiy iqlim yaratish katta ahamiyatga ega. Ijoiy xis – to'y'g'ular bosh miya qobig'i ishini yaxshilaydi, undagi biotoklarning bir me'yorda bo'lishiga ta'sir etadi. Bu barcha analizator sistemalarini rivojlantirishga, turli – tuman ruxiy jarayonlarning muvaffaqiyatli kechishiga yordam beradi.

Hissiy holatning o'zgarishi bilan barcha organlar faoliyati o'zgaradi. Ijoiy xis siyot fiziologiya sistemalari vazifalarini faollashtiradi, salbiylari – charchatadi: yurak urishi tezligi kamayadi, tomir urishi susayadi, qonga kislorodning kelishi pasayadi.

Ijoiy xis – to'y'g'u holatidagi bola yaxshi ovqat eydi, yaxshi uxlaydi, atrofdagi bolalarga va kattalarga hayriohlik bilan munosabada bo'ladi, kam kasal bo'ladi, to'laqonli rivojlanadi, unda ishonch, dilkashlik, nekinlik shakllanadi.

Maktabgacha tarbiya muassasalaridagi jismoniy tarbiyaning navbatdagi shakli oddiy muhimni barpo etish zaruridir, ya'ni xona va uchaskani oqilona rivojlantirish, bolalarning yoshiga muvofiq tarzda mebel va badantarbiya uskunalar bilan ta'minlashdir. Zal va uchaska bolalarning harakatga bo'lgan ehtiyojini qondirish uchun eng ko'p darajada mos bo'lishi kerak. Buning uchun zalda kamida to'rt qator gimnastika devori, to'rtta skameykasi, bordon to'shaklar, bir necha darvozachalar, taxtachalar, nishonlar va bolalarning soniga qarab kichik uskunalar bo'lishi kerak.

Uchaskada fizkultura anjomlari bo'lgan sport maydonchasi, sakrash chuqurchasi bo'lgan yugurish yo'l-kasi, sport tarkibiy qismini bo'lgan o'yinlar uchun turli moslamalar bo'lishi kerak. Qishda sport maydonchasi yaxmak qilnadi, yugurish yo'l-kasi esa chang'i uchish joyi bo'ladi.

Mayjud normativlarga muvofiq tarzda sanitariya – gigiena vaziyatini barpo etish ham jismoniy tarbiyaning muxim shartidir. Bu shart xona va uchaskada ozodlik va tartibni saklashni, xonada okilona yorug'lik, havo va harorat rejimiga rioya etishni shuningdek bolalar va kattalar kiyimi gigienasini kuzda tutadi.

Maktabgacha ta'lim muassasida tarbiyalanuvchilarning sog'lom hayotga tayyorlashning psixologik xususiyatlari

Matlumi, bugungi bolalar qayerda yashashidan qat'iy nazar, doimiy ravishda ijtimoiy, siyosiy, ekologiya, ilmiy, texnikaviy va industrial sohalaridagi o'zgarishlar bilan to'qnash kelishlariga to'g'ri keladi, ushu o'zgarishlar pirovardida jamiyat uchun zarur kasblar majmuni ham o'zgarishiga olib keladi. Xozirgi dunyoda sodir bo'layotgan tezkor o'zgarishlar bolalarning doimiy ravishda yangi narsalarni o'zlashtirishini, butun umri davomida o'qishini taqozo qiladi bu esa sog'lom turmush tomon bosilgan qadam bo'ladi.

Bugungi kun yoshlardan XXI asr muammolarini hal etish uchun hayotiy zarur qobiliyalar asosini yaratishga harakat qiladi. Bunday qobiliyalar jumlasiga biz quyidagilarni kirittamiz:

- o'zgarishlarni qabul qilish va amalga oshirish;
- tanqidiy fikrlash;
- tanlashni amalga oshirish;
- muammlarni qo'yish va hal etish;
- ijodni, fantaziyani va ixtirochilikni namoyon etish;
- odamlar, jamiyat, mamlakat, atrof-muhit to'g'risida g'amxo'rlik qilish.

Har bir bola alohida holda o'sadi va rivojlanadi, biroq shunga qaramay barcha bolalar rivojlanishning malum ketma-ketlikdagi bosqichlaridan o'tadilar. Ushbu bosqichlarning har birida bir xil yoshdagi bolalar uchun umumiy bo'lgan xususiyatlar kuzatiladi.

Rivojlanish sohasidagi izlanishlar shundan dalolat beradiki, bola hayotining dastlabki to'qqiz yili o'sish davrining muayyan davomiyligida o'tadi, bu umumiy va oldindan aytib berish mumkin bo'lgan bosqichdir. Bu bosqichlar rivojlanishning har bir sohasidagi o'zgarishlar bilan ajralib turadi: jismoniy, hissiy, ijtimoiy va kognitiv. Bolalar o'sishining o'ziga xosligi to'g'risidagi bilimlar tarbiyachilarga ta'lim muhimini yaratishga va faoliyatning muvofiq turklarini rejalashtirishga tayanch bo'lib xizmat qiladi. Rivojlanish xususiyatlariga mos kelish usullarini muvaffaqiyatli qo'llash uchun tarbiyachilar me'yordagi rivojlanishning borishi

to'g'risida tasavvurga ega bo'lishlari kerak. Bunda tarbiyachilar shuni yodda tutishlari lozimki, bolalar rivojlanishning bir xil bosqichini bosib o'tishlariga qaramasdan, ular bu jarayon bir vaqtning o'zida kechmaydi. Bir xil yoshdagi bolalarda o'ziga xos individual farqlar bo'lishi muqarrar.

Ontogenezda 3 dan 7 yoshgacha bo'lgan davr bog'cha yoshi davri hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasida juda tez sifat o'zgarishlari bo'lishini inobatga olgan holda 3 davrga (3-4 yosh) kichik maktabgacha davri (4-5 yosh) kichik bog'cha yoshi o'rtacha maktabgacha davr (o'rtacha bog'cha yoshi) 6-7 yosh va katta maktabgacha davr katta bog'cha yoshlarga ajratish mumkin.

Bola rivojlanish jarayonida kishilik avlodi tomonidan yaratilgan predmet va hodisalar olami bilan munosabatga kirishadi. Bola insoniyat qo'lga kiritgan barcha yutuqlarni faol ravishda o'zlashtirib, egallab boradi. Bunda predmetlar olamini, ular yordamida amalga oshiriladigan xatti-harakatlarni, tilni, odamlar orasidagi munosabatlarni egallab olish, faoliyat motivlarining rivojlanishi, qobiliyatlarning o'sib borishi, katta yoshli kishilarning bevosita yordamida amalga oshirilib borilmog'i kerak. Asosan, shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyati kuchayib boshlaydi. Bog'cha yoshdagi bolalarga beriladigan tarbiya, ularning murakkab harakatlarni o'zlashtirish, elementar gigiyena, madaniy va mehnat malakalarini shakllantirish, nutqini rivojlantirish hamda ijtimoiy axloq va estetik didining dastlabki kurtaklarini hosil qilish davridir.

Mashhur rus pedagogi Lესgafning fikricha, insonning bog'cha yoshidagi davri shunday bir bosqichki, bu davrda bolalarda xarakter xislatlarining namunalari shakllanib, axloqiy xarakterning asoslari yuzaga keladi.

Bog'cha yoshdagi bolalarning ko'zga tashlanib turuvchi xususiyatlaridan biri, ularning harakatchanligi va taqidchanligidir. Bola tabiatining asosiy qonunini shunday ifodalash mumkin: bola uzluksiz faoliyat ko'rsatishni talab qiladi, lekin u faoliyat natijasidan emas, balki faoliyatning bir xilligi va surunkaliligidan toliqadi.

Kattalar va tengdoshlari bilan bo'lgan munosabat organi bola axloq me'yorlari kishilarni anglashi, shuningdek, ijobiy va salbiy munosabatlar bilan tanisha boshlaydi. Bog'cha yoshdagi bola endi o'z g'avdasini yaxshi boshqara oladi. Uning harakati muvofiqlashtirilgan holda bo'ladi. Bu davrda bolaning nutqi jadal rivojlana boshlaydi. U yangiliklarni egallashga nisbatan o'zi bilganlarini mustahkamlashga ehtiyoj sezadi, o'zi bilgan eragini qayta-qayta eshitish va bundan zerikmaslik, shu davrdagi bolalarga xos xususiyatdir.

Bog'cha yoshidagi bolalarning ehtiyojlari va qiziqishlari jadal ravishda o'rtib boradi. Bu avvalo keng doiraga chiqish ehtiyoji, munosabatda bo'lish, o'ynash ehtiyojlarining mavjudligidir. Bog'cha yoshidagi bolalar nutqini bir muncha to'la o'zlashtirganlari va haddan tashqari harakatchanliklari tufayli ular o'zlariga yaqin

bo'lgan katta odamlar va tengdoshlari bilan munosabatda bo'lish ehtiyoji tug'iliadi. Ular tor doiradan kengroq doiradagi munosabatlarga inita boshlaydilar. Ular endi qo'ni-qo'shnilarning bolalari bilan ham jamoa bo'lib o'ynashga harakat qiladilar.

Hamma narsani bilib olishga bo'lgan ehtiyoj kuchayadi. Bog'cha yoshidagi bola tabiatiga xos bo'lgan kuchli ehtiyojlardan yana biri, uning har narsani yangilik sifatida ko'rib, uni har tomonlama bilib olishga intilishidir.

Bog'cha yoshidagi bolalar hayotida va ularning psixik jihatdan o'sishida qiziqishning roli kattadir. Qiziqish xuddi ehtiyoj kabi, bolaning biror faoliyatga undovchi omillardan biridir. Shuning uchun ham qiziqishni bilish jarayoni bilan bog'liq bo'lgan murakkab psixik hodisa desa bo'ladi.

Bolaning kamol topishida qiziqishning ahamiyati shundaki, bola qiziqqan narsasini mumkin qadar chuqurroq bilishga intiladi va uzoq vaqt davomida qiziqqan narsasi bilan shug'ullanishdan zerikmaydi. Bu esa o'z navbatida bolaning diqqati hamda irodasi kabi muhim xislatlarni o'stirishga va mustahkamlashga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda maktabgacha ta'lim muassasalarida hozirgi kunda ko'plab ishlar amalga oshirilmog'ida buni shu kurs ishini taxlayotgan bilib turdim. Bolalarga sog'lom turmush tarziga g'amxo'rlik qilish jismoniy va axloqiy salomatlikning asosidir, sog'lqini saqlashga faqat pedagogik, tibbiy va ijtimoiy muammolarni hal qilish organi erishish mumkin. Barcha ota-onalar o'z farzandiga hayotdagi eng yaxshi boshlang'ichni berishni xohlashadi va ko'pchilik harakat normal rivojlanish, rivojlanish va yaxshi salomatlik uchun zarurligini yaxshi bilishadi. Bolalarda faol hayot tarziga ijobiy munosabatda bo'lish, kelajakda ularning sog'lqini saqlash va mustahkamlash istagi o'rtacha ota-onalarning muhim tarkibiy qismidir. Bolalar bog'chasi va oilaning tarbiyaviy vazifalari bir-biridan linq qiladi, lekin bolaning barkamol rivojlanishi uchun ularning o'zaro aloqasi zarur, uning sifati ota-onalarning pedagogik madaniyati darajasiga va shunga mos ravishda bolalar tarbiyasiga bog'liq. Ota-onalar va o'qituvchilar bu har bir shaxsning shaxsiyatini shakllantirishga yordam beradigan odamlardir. Ota-onamni chinakam va samimiy yordamchilarga aylantirmoqchiman! Darhaqiqat, bolalarning munosabati ota-onalarning bolalar bog'chasiga, keyin esa maktabga qanday munosabatda bo'lishiga bog'liq.

Zamonaviy, juda band ota-onalar, ba'zida har doim ham bolalariga ko'p vaqt ajratishga qodir emas. Bu achchiq, ammo bu haqiqat. Ota-onam bilan muloqot qilishdan men ular xohlagan degan xulosa keldim, lekin qanday qilib tarbiyalashni bilmayman, shuning uchun ular farzandlari va bu ota-onalarning aksariyati bilan muammolarga duch kelishmog'ida. Ularga yordam berish kerak. Hergalkda sport bayramlari bunday yordamchiga aylanishi mumkin. Ular oilani

mustahkamlashga, kattalar, o'qituvchilarni bolalar bilan birgalikda ijodiy jarayonga jalb qilish, ularning samarali muloqotlari va birlashishi paytida amalga oshiriladi. Loyiha tugagandan so'ng, bolalar va ota-onalar maktabgacha ta'lim muassasalarida va viloyat musobaqalarida sport tadbirlarida faol ishtirok etishiga umid qilamiz.

Sog'lom turmush tarzining muhimligi shundan iboraki og'ir alomatlariga olib kelishi mumkin bo'lgan turli nojo'ya ta'sirlarga qarshi kurashishdir masalan bo'yning o'sishi, sinfdagi muvaffaqiyatsizliklar, o'yinlarda, sportda. Bolalarning jismoniy rivojlanishining umumiy tizimida motor harakati alohida o'rin tutadi. Maktabgacha yoshda sog'lom sog'liq, to'g'ri jismoniy rivojlanish va yuqori ko'rsatkichlarning asoslari yotadi. Bu yillarda vosita faoliyatining shakllanishi, shuningdek, jismoniy fazilatlarni dastlabki ta'lim olish.

Harakat - bu atrofdagi dunyoni bilish, tananing biologik ehtiyojlarini qondirish vositasidir. Rivojlanayotgan organizmning funksional imkoniyatlarini kengaytirishda, motor faoliyatini oshirishda vosita faoliyatining rolini ortiqcha baholash qiyin. Ammo harakatning etishmasligi tanadagi patologik o'zgarishlarga olib kelishi mumkin. Har bir inson uchun katta qadriyat bu sog'liqdir. Bolaning sog'lig'iga g'amxo'rlik qilish butun dunyoda ustuvor vazifaga aylandi. Yosh avlod salomatligini saqlash va mustahkamlash hozirgi kunda ustuvor ijtimoiy muammoga aylannomda. So'nggi o'n yil ichida maktabgacha yoshdagi bolalarning sog'lig'i keskin yomonlashdi. Bolalarning sog'lig'i bilan bog'liq muammolar yangi yondashuvlarga muhoj. Bugungi kunda ota-onalarning o'zlarini ham, bolalarini ham sog'lomlashtirishga qiziqishini shakllantirish va saqlab qolish muhimdir. Sog'liqni saqlash nafaqat kasallikning yo'qligini, balki aqliy va ijtimoiy farovonlikni ham tushunishlariga yordam berish. Sog'lom turmush tarzining muhimligini anglagan holda, biz, o'rta guruh o'qituvchilari, "Biz sog'lom turmush tarzi tarafdorimiz!" Loyhasini boshlashga qaror qildik. Bolani kuchli, baqaruvat va sog'lom qilib tarbiyalash ota-onalarning xohishi va DOE oldida turgan asosiy vazifalardan biridir. Oila va bolalar bog'chasi - bu asosan bolaning sog'lig'i darajasini belgilaydigan ijtimoiy tuzilmalar.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalarning sog'lom turmush tarzining asosiy tarkibiy qismlari: ekologik-gigiena sharoitlari, psixologik qulaylik, kundalik hayot, optimal vosita faoliyati.

Reja:

1 Sog'lom turmush tarzi va uning yetti qoidasi

2 Maktabgacha ta'lim muassasasida bolalarning hayoti va sog'lig'ini muhofaza qilish

3 Ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar

Sog'lom turmush tarziga rioya etish ko'plab muammolarning oldini olish demakdir. Bugun ushbu mavzuga juda ko'p duch kelayapmiz. Bir qaraganda qiyin ko'rinnuvchi, anchagina kuch, sabr va iroda, vaqt va sharoit talab etuvchi sog'lom turmush tarzining asosiy qoidalari nimalardan iborat? O'zgalarga maslahat berishdan oson ish yo'q bo'lib turgan bugungi kunda qanday qilib sog'lom turmush tarziga rioya etish mumkin? Quyidagi sog'lom turmush tarzining eng muhim 7 qoidasi sizni bizga avvaldan ma'lum bo'lgan, biroq hayotning maydalanishda tashvishlari bilan yodimizdan ko'tarilgan va amalga oshira olmay qolgan tartiblarni yodga solsa ne ajab.

1. Sport.

Sport — umrimiz oxiriga qadar sog'lom hayot kechirishning asosiy shartlaridan. U yosh ham, joy ham, hattoki shart-sharoit ham tanlamaydi. Uning ko'rinishlari, shakllari, usullari ko'p. Yoga, pilates, piyoda yurish, yugurish, turnikka tortilish, oqimaniya, raqs, rafting, boddiblding, gimnastika, futbol va hokazo turlari bor. Istaganingizni tanlang, jismonan faol bo'lsangiz kifoya. Har kuni emas, kunora 30-60 daqiqaga sport bilan shug'ullansangiz, sog'lom bo'lishingiz uchun yetarli.

Kamroq o'tirish va ko'proq harakatlanish kerak. Agarda kasbingiz o'tirib ishlashni taqozo etsa, har soatda kamida 5 daqiqa tanaffuz qiling va bu vaqtda turli yengil mashqlarni bajarib, yetka, bel va oyloqlar chigilini yozing.

2. To'g'ri ovqatlanish.

Ovqatlanish rasioningizga tabiiy mahsulotlar — meva va sabzavotlar, vitamin va mineralarga boy oziq-ovqatlarni ko'proq kiriting. Ovqatlanish rasioning 65 foizini meva va sabzavotlar, non va turli bo'tqalar tashkil etishi, 30 foizi go'sht va sut mahsulotlari, 5 foizi shirinlik va yog'larga ajratilishi lozim. Oziqalar imkon qadar yangi, mavsumga mos bo'lishi lozim. Bahor va yozda o'simliklar, qishda oqsil va yog'ga boy mahsulotlarga ko'proq o'rin ajratilishi lozim. Har kuni 2 litr atrofida suv iching. Fastfud, gazli ichimliklar, yarim tayyor

mahsulotlar, chips va kiriyeshkilar, boshqa ko'plab sun'iy ta'm, rang va shakl berilgan ozuqalardan voz keching.

Ovqatlanishda xilma-xil taomlarni aralashtirib yubormaslik lozim. Mevalar ovqatdan yarim soat avval, choy va ichimliklar 1-2 soat keyin isic'mol qilinishi zarur. Kechki 19-00dan keyin faqatgina bir oz olma tanovvul qilishga ijozat beriladi.

3. Zararli odatlar.

Organizmining asosiy dushmanlaridan bo'limish tamaki va alkogol mahsulotlari, turli zararli odatlar (ularni o'zingiz yaxshi bilasiz)dan voz kechish orqali sog'lom turmush tarziga keng yo'l oching. Har bir chekimagan sigaret, ichilmagan har bir stakan aroq sizning sog'lom hayot kechirish sari tashlagan muhim qadamingizdir.

4. Kun tartibi.

Kun tartibiga qat'iy rioya eting. Birinchi navbada — 8 soatlik uyqu! Ikkinchidan, kunning bir vaqtida uxlash va muayyan vaqtda uyg'onishga odatlanish! Uyguning buzilishi asta-sekinlik bilan inson ruhiyati, hissiyotlariga ziyon yetkazadi, ishchanlik kayfiyatini yo'qotadi, keyinchalik turli surunkali, jiddiy xastaliklarning rivojlanishiga sabab bo'lishi mumin.

5. Ijodiy kayfiyat.

Sog'lom turmush tarzining yana bir muhim qoidasi — yorqin va ijodiy kayfiyat! Hayotdan ko'proq zavq oling, muvaffaqiyatsizlik, omadsizliklarga ko'p e'tibor qaratmang, doimo olg'a intilish uchun kuch topa biling va odamlarga nisbatan g'araz, gina-kudurat, yomon gumonlar saqlab yurmang, kechirimli, bag'rikeng bo'ling. Nodonlar bilan aslo tenglasha ko'rming!

6. Toza havo.

Uyingiz, xona va ish kabinetingizni doimo toza tuting, har kuni uni artib-tozalang, derazalarni ochib, toza havo kirishini ta'minlang. Normal jismoniy holatda bo'lish uchun albatta chuqur va to'g'ri nafas olishni bilish lozim. Tabiat qo'yinda sayr qilish, oynalarni ma'lum muddat ochib qo'yish, tomorqa yoki ochiq havoda jismoniy mehnat qilishga yetadigani yo'q.

7. Shaxsiy gigiyena.

Ovqatlanishdan avval va keyin albatta qo'llarni yuvish, uyqudan oldin va ovqatlangandan keyin tishlarni tozalash, toza kiyim, umuman, tozalikka qat'iy rioya etish sog'lom turmush tarzining asosiy shartlaridan hisoblanadi. Unutmang! Sog'lom turmush tarzi, bu — har qanday kasalliklar profilaktikasi va salomatlik, kuch-quvvat garovidir. U insonning turli qiralarini rivojlantirish, muvaffaqiyatga erishish garovidir. Sog'lom turmush tarzi qoidalariga rioya etgan odam oilasi, mehnat jamoasi, umuman, jamiyada o'z o'rniga ega bo'ladi, turli murakkab

vaziyatlarni yengib o'tish, hayot qiyinchiliklari oldida o'zini yo'qotmaslikka o'rganadi.

Yana bir gap! Sog'lom turmush tarzi qoidalari bir-birini qo'llab-quvvatlaydi, biri ikkinchisiz sodir bo'lishi amrimahol. Ularni ertaga qoldirmasdan, hoziroq amalga oshirishni boshlash bilan sog'lom va baxtli hayot sari ilk qadamlarimizni tashlagan bo'lamiz.

• Maktabgacha ta'lim muassasasida bolalarning hayoti va sog'lig'ini muhofaza qilish maktabgacha ta'lim muassasasi hamda shahdagi tibbiyot xodimlari, shuningdek maktabgacha ta'lim muassasasiga biktirilgan sog'lig'ini saqlash organlarining tibbiyot xodimlari tomonidan amalga oshiriladi.

• Maktabgacha ta'lim muassasasi ma'muriyati tomonidan bolalarning hayoti, sog'lig'i va jismoniy rivojlanishi, davolash-profilaktika tadbirlari o'tkazilishi, sanitariya-gigiyena normalariga, ovqatlanish rejimi va sifatiga rioya etilishi doimiy ravishda nazorat qilib borilishi lozim.

• Ota-onalar yoki ularning o'rni bosuvchi shaxslar ular bilan maktabgacha ta'lim muassasasi o'rtasida o'zaro munosabatlarda bo'yicha shartnoma tuzilayotgan vaqtda ushbu Nizom talablari bilan tanishtirilishi lozim.

• Maktabgacha ta'lim muassasasida bolalarning hayoti va sog'lig'ini muhofaza qilishda quyidagilar:

• barcha telefon apparatlari oldida hamda maktabgacha ta'lim muassasasining markazida yong'in xavfisizligi, favqulodda vaziyatlar, tez yordam xizmatlari, ichki ishlar idoralarning telefon raqamlari va ularga bog'lanish tartibi ko'rsatilgan peshavhalar mavjud bo'lishi;

• maktabgacha ta'lim muassasasining barcha xodimlarida muassasa mudiri hamda o'z guruhidagi tadbirlaruvchilarning yashash manzili, ota-onalar yoki ularning o'rni bosuvchi shaxslarning telefon raqamlari mavjud bo'lishi shart.

• Maktabgacha ta'lim muassasasi xodimlari bola to'sadan kasal bo'lib qolsa yoki noxush holat yuzaga kelgan taqdirda, birinchi tibbiy yordam ko'rsatishga tayyor turishi lozim. Har bir guruhda bolalar tomonidan olishning imkoniyati bo'lmagan joyda kerakli dor-darmonlari bo'lgan aptechka bo'lishi shart.

• Maktabgacha ta'lim muassasasida pedagogik kengashlar, kasaba uyushmasi yig'ilishlari va boshqa tadbirlarni bolalarning uyqu soatlarida tashkil etish lozim. Bunda albatta guruhda tadbiriachi yordamchisi qolishi shart.

• Maktabgacha ta'lim muassasasida ovqatlanishni tashkil etish, oziq-ovqat mahsulotlarining saqlanishi va taomlarning tayyorlanishi O'zbekiston Respublikasida tasdiqlangan sanitariya qoidalari va normalariga muvofiq amalga oshirilishi lozim.

• Bolalar sayr va ekskursiyaga olib chiqilganda, tarbiyachi tomonidan ularning hech qanday meva va o'simliklarni iste'mol qilmasliklari nazorat qilinishi lozim.

• Maktabgacha ta'lim muassasasi hududidan uzoqroqqa sayr yoki ekskursiyaga chiqayotgan guruh kamida ikki nafar xodim bilan ta'minlangan bo'lishi lozim. Bunda xodimlarning biri safining oldida, ikkinchisi safining orqasida harakatlanib borishi lozim.

• Bolalarning tartibli ravishda sayr yoki ekskursiyaga olib chiqilishi ichki ishlar idoralari bilan kelishilgan holda o'matilgan tartibda yo'l-patrul xizmati xodimlari kuzatuvda amalga oshirilishi kerak.

• Yavov holda sayr yoki ekskursiyaga chiqishdan oldin tarbiyachi:

• o'kaziladigan tadbir haqida maktabgacha ta'lim muassasasi ma'muriyatini oldindan ogohlantirishi;

• o'zi bilan olib ketadigan bolalarning sonini bilishi;

• bolalar olib boriladigan joyni avvaldan rejalashtirib olishi va harakatlanish yo'nalishiga aniqlik kiritishi lozim.

• Kunning issiq paytlarida bolalarga issiqqlab ketmasligi uchun yengil bosh kiyimlari kiydirilishi lozim. Bolalarning quyosh vannalarini qabul qilishi hamda maktabgacha ta'lim muassasasi hududidagi suv havzalari ch'o'milishlari tibbiyot xodimlari va tarbiyachining nazorati ostida olib borilishi zarur.

• Maktabgacha ta'lim muassasasining tarbiyachilari va boshqa mutaxassislari tomonidan ish vaqti davomida bolalarni qarovsiz qoldirish taqiqlanadi. Tarbiyachi yoki boshqa mutaxassislar bo'lmaganda tegishli guruhga mudira tomonidan boshqa javobgar shaxs tayinlanishi lozim.

• Maktabgacha ta'lim muassasasi hududiga shaxsini tasdiqlovchi hujjati bo'lmagan kishilarning kiritilishi taqiqlanadi.

• Ota-onalar yoki ularning o'mini bosuvchi shaxslar o'z bolalarini maktabgacha ta'lim muassasasiga olib kelganda tarbiyachining shaxsan o'ziga topshirishi, shuningdek bolani maktabgacha ta'lim muassasasidan olib ketish vaqtida tarbiyachilar bolani shaxsan ota-onalarga yoki ularning o'mini bosuvchi shaxslarga topshirishi shart.

• Bolalarning maktabgacha ta'lim muassasasidan yaqin qarindoshlari tomonidan olib ketilishiga yo'l qo'yiladi. Bunda bolalarni olib ketuvchi shaxsning shaxsini tasdiqlovchi hujjatlari ko'rsatilishi lozim.

• Maktabgacha ta'lim muassasasidan bolalarning boshlang'ich maktab yoshidagi (1 - 4-sinf)lar) hamda mast holatdagi shaxslar tomonidan olib ketilishi man etiladi.

• Ota-onalar yoki ularning o'mini bosuvchi shaxslar o'z bolasini maktabgacha ta'lim muassasasidan olib ketishga kelmay qolganda, tarbiyachi ish vaqtdan so'ng bolani uyiga kuzatib qo'yishi lozim. Bunday vaqtda tarbiyachi tomonidan bolani bir o'zini guruhda yolg'iz qoldirish yoki boshqa xodimlarga tashlab ketishi qat'iy taqiqlanadi.

• Tarbiyachi tomonidan bolani uyiga kuzatib borish bilan bog'liq bo'lgan xarajatlardan bolaning ota-onasi yoki ularning o'mini bosuvchi shaxslari tomonidan qoplanadi.

• Maktabgacha ta'lim muassasasining ikki qavatli binolarida joylashgan xonalarning zinapoya va o'tish joylarida oralig'i bir-biriga zich bo'lgan vertikal panjartalar bilan jihozlangan baland to'siqlar o'rnatilishi lozim.

• Maktabgacha ta'lim muassasasining ikkinchi qavatidagi balkon to'siqlarining balandligi bir metrdan ortiq bo'lishi kerak.

• Guruh va foydalanilayotgan xonalardagi barcha derazalar ichkariga ochilishi va filksatorlar bilan mustahkamlanishi lozim, ochiladigan derazalarda to'srilar bo'lishi kerak. Ikkinchi qavat derazalarini bolalar xonada bo'lgan vaqtda ochish man etiladi.

• Maktabgacha ta'lim muassasasiga kirishdagi eshiklarga qo'ng'iroq o'rnatilgan bo'lishi hamda oson ochiladigan bo'lishi kerak.

• Maktabgacha ta'lim muassasasidagi shift panellari, bloklar, pollar, yuvinish xonalaridagi santexnik jihozlar va shu kabilar muntazam ravishda texnik ko'rikdan o'tkazib turilishi lozim.

• Maktabgacha ta'lim muassasasida vodoprovod va kanalizatsiya tizimlari, mebel, jismoniy tarbiya jihozlari, deraza darchalari va frangulalarning mustahkamligi hamda sozligi doimiy nazorat qilinishi kerak.

• Bolalarning o'yinchoqlari uchun mo'ljallangan shkaf, xo'jalik shkaf, sochiq va kiyimlar uchun ilgichlar, rasm va portretlar devor yoki polga mustahkam qoqilgan holda bo'lishi kerak.

• Gullar uchun ishlatiladigan moslamalar mustahkam o'rnatilgan bo'lishi kerak. Xona gullari tikansiz bo'lib, barglari inson organizmi uchun bezarar bo'lishi kerak.

• Maktabgacha ta'lim muassasasi ma'muriyati barcha turdagi yong'in xavfsizligi bo'yicha tadbirlarni o'tkazish va har haftada ko'ngilli yong'in drijinasi xodimlari ishtirokida yong'in chiqqanda harakatlanish tartibini o'rganish bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil etish yo'li bilan xodimlarning yong'in va elektr xavfsizligi qoidalarini o'zlashtirishlarini tashkil etishlari lozim.

Har bir maktabgacha ta'lim muassasasi yong'in xavfsizligi jihozlari bilan ta'minlanishi kerak. Maktabgacha ta'lim muassasasining mudiri binoni zarur bo'lgan ish holatidagi birlamchi o't o'chirish vositalari bilan yetarli miqdorda ta'minlashi kerak.

Maktabgacha ta'lim muassasasining har bir xodimi quyidagilarga majbur:

- a) yong'in xavfsizligi qoidalarini bilishga va ularga qat'iy rioya qilishga;
- b) birlamchi o't o'chirish vositalari joylashgan joyini va ularni qo'llashni bilishga;
- v) bolalar va mulkni evakuatsiya qilish rejasi bo'yicha o'zining funksional vazifalarini va harakatlanish tartibini bilishga (evakuatsiya rejasi har bir qavatning ko'rinarli joyiga ilinadi);
- g) yong'in yuzaga kelganda, bu haqda o'z vaqtida yong'in xavfsizligi xizmatiga xabar berishi va yong'in o'chirish, bolalarni qutqarish bo'yicha barcha choralarini qo'llashga;
- d) evakuatsiya rejasi asosida muntazam ravishda yong'in holatlari yuzaga kelganda, bolalarni binodan evakuatsiya qilish bo'yicha mashg'ulotlarni o'tkazib borishga;
- e) yong'in chiqqanda bolalar va xodimlarning evakuatsiyasi ikki yo'l orqali amalga oshirilishini bilishga.
- Maktabgacha ta'lim muassasasida ish vaqti tugaganidan so'ng yong'in chiqishining oldini olish maqsadida barcha elektr jihozlari tok manbaidan o'chirilishi lozim.
- Elektr simlari izolyatsiyalangan va elektr jihozlari bolalar qo'li yetmaydigan joyda bo'lishi lozim. Maktabgacha ta'lim muassasasidagi elektr jihozlari iste'molchi elektr moslamalardan foydalanishdagi texnika xavfsizligi talablariga javob berishi kerak.
- Pechka orqali isitiladigan maktabgacha ta'lim muassasasi ularni yoqish bolalar kelishidan bir soat oldin, kechayu kunduz ishlaydigan maktabgacha ta'lim muassasasida esa bolalar kechki uyquga ketishidan ikki soat oldin o'chirilishi kerak.
- O'yin va boshqa xonalardagi markaziy isitish radiatorlari tozalash uchun ochiladigan va yechiladigan ekranlar bilan to'silgan bo'lishi kerak.
- Tungi vaqtda navbatchilik qiluvchi xodimlarda har bir xonaning zaxira kalitlari saqlanishi va ular fonarlar bilan ta'minlangan bo'lishi kerak.
- Maktabgacha ta'lim muassasasi atrofidagi yo'llarda o't o'chiruvchi mashinalarning kirishiga to'sqinlik qilishi mumkin bo'lgan to'siqlar mavjud bo'lmashligi lozim.

• Tungi guruh bo'lgan maktabgacha ta'lim muassasasidagi navbatchi va tungi tartibiyachi har kuni kechqurun 20:00 gacha yong'in xavfsizligi idoralariga maktabgacha ta'lim muassasasidagi mavjud bolalar va xodimlar soni haqida o'rnatilgan tartibda xabar berishi shart.

• Maktabgacha ta'lim muassasasi yer maydoni balandligi 1,5 metrdan past bo'lmagan, to'g'ri vertikal va o'tkir uchlarisiz hamda oralig'i zich bo'lgan panjara bilan o'rangan bo'lishi kerak.

• Maktabgacha ta'lim muassasasi hududi tungi vaqtda yoritilgan bo'lishi kerak.

• Jismoniy tarbiya mashg'ulotlari va o'yin maydonchalaridagi jihozlar hamda ularning to'siq va ustunlari mustahkam o'rnatilgan bo'lishi, shuningdek foydalanish uchun xavfsiz bo'lishi kerak. Pavilonlar, soyabonlar va boshqa jihozlarning sozligi, texnik mustahkamligi va xavfsizligi muntazam ravishda nazorat qilinishi kerak.

• Maktabgacha ta'lim muassasasi hududiga inson sog'lig'iga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan tikankali butalar hamda zaharli mevali o'simliklarni ekish man etiladi.

• Qish mavsumida maktabgacha ta'lim muassasasi hududidagi bino tomlari muz va qordan tozalanishi kerak, tomda osilgan muz va qorlar hosil bo'lishiga yo'l qo'ymaslik kerak.

• Chuqurliklar to'ldirilishi, quduqlar va chiqindi qutlari mahkam yopilishi kerak. Hududda bolaga xavf tug'diruvchi (mixi chiqib turgan qutlar, uzilgan elektr simlari, singan oyna, tosh va hokazolar) narsalar bo'lmashligi kerak. Qurigan daraxt va shox-shababalar muassasa hududidan vaqtida chiqarib tashlanishi kerak.

• Maktabgacha ta'lim muassasasi hududi yong'in xavfsizligi me'yori va qoidalar talablariga muvofiq yong'in ga qarshi vositalar bilan ta'minlangan o't o'chirish qalqonlari bilan jihozlanishi kerak.

• Xo'jalik maydoni maktabgacha ta'lim muassasasining asosiy xududidan ajratilgan bo'lishi va alohida qullandigan kirish yo'lagiga ega bo'lishi kerak.

• Yoqilg'i zaxiralari bola kira olmaydigan va alohida ajratilgan joyda saqlanishi lozim. Ko'mir zaxirasi alohida ajratilgan joyda va usti yonmaydigan qoplama (tuproqli qorishma) bilan yopilgan bo'lib, birlamchi o't o'chirish moslamalari bilan ta'minlangan bo'lishi kerak.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni maktab ta'limiga moslashtirish metod, vosita va usullari.

Reja

1 Bolalarning faoliyatida ta'lim-tarbiya vazifalarini amalga oshirish va rahbarlik qilish

2. Kuning birinchi va ikkinchi yarmida bolalar hayotini tashkil etish

Tayanch tushunchalar: Faoliyat – kishining madaniy ma'naviy ne'matlar yaratish borasidagi hamda shaxsiy va ijtimoiy sohadaagi ma'lum bir maqsad sari qiliadigan xatti-harakatlar majmuasi.

1. Bolalarning faoliyatida ta'lim-tarbiya vazifalarini amalga oshirish va rahbarlik qilish

Bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan pedagogik jarayon murakkab va rang-barangdir. Tarbiya masalalari ta'lim-tarbiya ishining tashkiliy shakllari, bolalar faoliyatining har xil turlari: mashg'ulotlarda ta'lim berish orqali, ijodiy va qoidali o'yinlar, bolalarning mustaqil faoliyatlari, ularning o'z mehnati va kattalar mehnati bilan tanishtirish orqali, o'z-o'ziga xizmat kilish sayrlar o'tkazish gigienik tadbirlar orqali amalga oshiriladi. Ta'lim-tarbiya ishlari muvaffaqiyatli amalga oshirish MTMsidagi pedagogik jarayonni, har bir faoliyat turini to'g'ri tashkil etishga bog'liq.

MTMning pedagogik jarayonida ta'lim muhim ahamiyat kasb etadi va u kundalik hayotda, o'yinda, mehnatda, mashg'ulotlar orqali amalga oshiriladi. Mashg'ulotda ta'lim va tarbiya vazifalari xal etiladi. Bolalar tevarak-atrofdagi hayot va tabiat bilan tanishish, nutqni o'stirish va savod o'rganish, matematika, jismoniy madaniyat, tasviriy faoliyat, musiqa bo'yicha eng oddiy tasavvur va bilimlarni, malaka va ko'nikmalar sistemasini egallab oladilar. Bolalar egallab olishlari kerak bo'lgan bilim, malaka va ko'nikmalar MTM dasurida belgilab berilgan bo'lib, u bolalarning umumiy rivojlanishida va ularni maktab ta'limiga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Mashg'ulotlarda ta'lim berish didaktika prinsiplari asosida bolalarning yosh va o'ziga xos xususiyatlarini e'tiborga olib ma'lum izchillikda olib boriladi, mazmuni sekin-asta murakkablashtirib boriladi. Natijada u rivojlaniruvchi va tarbiyalovchi xususiyatga ega bo'ladi.

Xaftaning birinchi va oxirgi kuniga osmonq mashg'ulotlar qo'yiladi. Xaftaning seshanba, chorshanba va payshanba kunlarida bolalardagi aqliy faoliyat tezlashadi, shuning uchun bu kunlarga murakkabroq ishlar rejalashtiriladi.

Kun davomida birinchi bo'lib bolalardan aqliy zo'r berishni ko'proq talab etadigan, kam harakati mashg'ulotlar rejalashtiriladi (tevarak-atrofdagi hayot va

tabiat bilan tanishtirish, ona tili, matematika). Ikkinchi mashg'ulotga yengilroqlari: tasviriy faoliyat, jismoniy tarbiya, musiqa mashg'uloti va shunga o'xshashlar rejalashtiriladi.

Kun davomida mashg'ulotlar quyidagicha tartibda almashtirib boriladi: matematika va jismoniy tarbiya, nutq o'stirish va tasviriy faoliyat va hokazo.

Mashg'ulotlarni bunday taqsimlash bolalarning dasur materialini yengilroq'zlashtirib olishiga imkon yaratadi. O'yin bolalarning muhim faoliyati hisoblanadi. U bolalarning jismoniy va ruhiy rivojlanishida, shaxs sifatida shakllanishida va bolalar jamoasining tashkil topishida muhim ahamiyat kasb etadi. O'yin bolaga quvonch bag'ishlaydi, ijodiy his va kechimmalarini, hayotdan olgan taassurotlarini aks ettiradi. O'yin mazmuni bola shaxsining shakllanishiga muhim ta'sir ko'rsatadi, shuning uchun kattalar bolalar o'yiniga rahbarlik qilayotib, ularni tevarak-atrofdan olayotgan taassurotlari ijodiy tomonini aks ettirish xohishini uyg'otishlari kerak.

Tarbiyachi bolalar o'yiniga rahbarlik qilar ekan, ularning tevarak-atrofdagi hayot to'g'risidagi bilimlarini boyitadi (bu orqali o'yin mavzusi, mazmuni, syujeti boyitiladi), bolalarning axloqiy hislarini, o'zaro ijodiy munosabati va odatlarini tarbiyalaydi. O'yindan bolalardagi o'zaro o'rtoqlik, do'stlik, bir-biriga yordam ko'rsatish xislatlarini tarbiyalashda va bolalar hayotini tashkil etish shakli sifatida foydalanadi.

Bolalarning o'yin bilan shug'ullanishi va mehnat qilishlari uchun kerakli materiallar bilan ta'minlanadi, shu orqali bolalar o'yinining mehnat bilan uyg'unlashib ketishiga erishiladi.

Tarbiyachi bolalarning syujeti-rasmi o'yinlarining hamma xilini syujeti-rolli, qurilish dramalashtirilgan tabiiy materiallar bilan o'ynaydigan qilib tashkil etadi. Bolalarga o'yin harakatlari o'rgatadi, tengdoshlari bilan bo'ladigan munosabatlarda xaqoniylik prinsipiiga rioya qilishni uqitiradi. Shu bilan birga u bolalardagi ijodkorlik, tashabbuskorlik, faollik va boshqa xislatlarni qo'llab-quvvatlaydi.

Ijodiy o'yinlar ertalabki qabul paytida, kunning birinchi va ikkinchi yarmidagi sayrda, ya'ni mashg'ulotdan tashqari hamma vaqtda tashkil etilaveradi.

Mashg'ulotlarda va mashg'ulotdan tashqari vaqtda o'ynaladigan didaktik va harakati o'yinlar muhim rol o'ynaydi. Tarbiyachi bolalarning sensor rivojlanishini, aqliy tarbiyasini, bilish jarayonlarini didaktik o'yinlar orqali amalga oshiradi. Xarakati o'yinlarda bolalarning jismoniy madaniyatini tarbiyalash uchun yaxshi shart-sharoit yaratish kerak.

Harakati o'yinlar ertalabki va kechki sayr soatlarda tashkil etilib, kuniga 1-2 marta butun guruh, yoki guruhcha bilan o'tkazilishi kerak. O'rta va katta gurhlarda

turi xil sport o'yinlari o'tkazib turiladi. Hamma o'yinlar uchun kun tartibidan vaqt ajratish va kerakli materiallar bilan ta'minlash tarbiyachining zimmasiga yuklatilgan.

Kun davomida bir necha marta: ertalabki qabul vaqtida, ertalabki va kechki sayrda bolalarning mustaqil faoliyatlari tashkil etiladi. Bolalar o'zlariga tanish bo'lgan didaktik va harakati o'yinlarni o'ynaydilar, xohlagan rasmlarini chizadilar, xohlagan narsalarini (plastilindan) yasaydilar, kitoblar, rasmlarni tomosha qiladilar, xohlagan badiiy asarlarni tinglaydilar.

Bolalarning mustaqil faoliyati ular uchun dam olish soati hisoblanadi, ammo ish bilan bir vaqtda bolalarning o'z-o'zini tashkili e'ta bilish qobiliyati o'sishiga, xulq, madaniyati irodaviy sifatlarining tarbiyalanishiga, jamoa munosabatlarning shakllanishiga yordam beradi. U har xil faoliyatlarda bolalardagi o'ziga xos ijodkorlikning rivojlanishiga keng imkoniyat yaratadi. Shuning uchun bolalarning mustaqil faoliyatiga ham tarbiyachining rahbarlik qilishi taqozo etiladi: chunki xohlagan ishi bilan shug'ullanishiga imkon yaratish, kerakli material va asbob-uskunalar bilan ta'minlashda yordam berishda, tarbiyachining maslahati lozim buladi.

Kun davomida sistemali ravishda mehnat faoliyati tashkili etilib, bolalar kattalarning mehnati bilan tanishtirib boriladi. Bu ish mashg'ulotlarda, ekskursiyalarda, maqsadli sayrlarda, bolalarning kattalar bilan birgalikdagi mehnatida amalga oshiriladi. Bunda bolalarning asosiy e'tibori mehnatning insonlar uchun foydasiga, uning xilma-xilligiga, ahloqiy munosabatlarga qaratiladi.

Bolalarning ovqatlanishiga, mashg'ulotga tayyorlanishlari, tabiat burchagida navbatchilik vazifasini bajarishlari, ularda topshirikqa nisbatan javobgarlik hissin rivojlantiradi, shu bilan birga ijtimoiy his va munosabatlarni shakllantiradi.

Navbatchilik ikkinchi kichik guruhda yilning ikkinchi yarmidan boshlanadi va hamma yosh guruhlarda davom etadi. Katta guruh bolalarining qo'l mehnati, tabiatdagi mehnati, xo'jalik-maishiy mehnatlari har kuni ertalabki soatda ertalabki va kechki sayrda sistemali ravishda tashkili etib boriladi. Haftasiga bir marta butun guruh ishtirokida bolalarning jamoa mehnati tashkili etiladi, mashg'ulotlarda qo'l mehnatining yangi turi o'rgatiladi. Mehnat jarayonida bolalarning mehnat qilish malaka va ko'nikmalari takomillashadi, kuzatuvchanligi rivojlanadi, qiziqishlari ortadi, mehnatsevarlik, javobgarlik, burch hissi kabi axloqiy sifatleri shakllanib boradi.

Bolalarning mehnat faoliyatini ularning jismoniy va aqliy faolligini o'stiradigan qilib tashkili etilishi kerak. Buning uchun ularni hamma kerakli

materiallar va mehnat qurollari bilan ta'minlash lozim. O'z-o'ziga xizmat bolalar mehnatini tashkili etish shakllaridan biri hisoblanadi.

Kichkina guruhdan boshlab bolalar mustaqil kiyinish va yechinishga o'rgatiladi. Katta guruh bolalari o'zlarini har doim batartib (tashqi ko'rinishi, sochi, kiyimlari, oyoq kiyimi) tutishlari kerak. Ular o'yinchoqlarni, kitoblarni, ish qurollarini o'yin va mashg'ulotdan keyin joy-joyiga yig'ishtirib qo'yadilar.

Har kuni ertalabki mashg'ulotdan keyin, kunduzi uyqu, kechki nonushtadan keyin sayr uyushtiriladi. Sayrda ijodiy o'yinning hamma turlari, bolalarga tanish va yangi qoidali, o'yinlar tashkili etiladi. Bolalarning o'yin, mehnat, mustaqil faoliyatlarga rahbarlik qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tarbiyachi bolalarning xilma-xil mustaqil faoliyatlari uchun shart-sharoit yaratadi: kerakli material, asbob-anjomlar, o'yinchoqlar bilan ta'minlaydi, maydonchada, guruh xonasida o'yin uchun joy tayyorlaydi.

O'yin va mashg'ulotlar o'tkaziladigan joy gigienik jihatdan talabga javob berishi (yorug', ozoda, yaxshi shamollatilgan, nam latta bilan pollari artilgan, havo temperaturasi normal bo'lishi) kerak.

Sayrdabiatni, kattalar faoliyatini, ijtimoiy hayot voqealarini kuzatish imkoni yaratiladi sayr boshlanishida bolalarning mustaqil xatti-harakat qilishlari: yugurish, o'tirish, gaplashish va tomosha qilish uchun sharoit mavjud bo'ladi. Keyin harakati o'yinlar, bolalarning mustaqil faoliyatlari, mehnat, kuzatish, turli-tuman ijodiy o'yinlar tashkili etiladi.

MTMda bolalar turnushini tashkili etishga katta e'tibor beriladi. Har bir yosh guruhida tashkili etilgan kun tartibi bolalarning uyquga, ovqatlanishga, faol mehnat qilishga bo'lgan talabini to'la qondirishi, bolalarda ijodiy hissiy kayfiyatni saqlash, bolalar va kattalar o'rtasida to'g'ri munosabat o'rnatish uchun kerakli shart-sharoit yaratilishi kerak.

Amalga oshiriladigan tadbirlarda tarbiyachi bolalarda madaniy-gigienik malakalarni: ijtimoiy xulqni, xatti-harakatlar madaniyatini tarbiyalab boradi.

Bolaning sog'lom bulib, to'g'ri rivojlanishi uchun tinch va chuqur, kerakli uyqu muhim ahamiyatga ega.

Tarbiyachi guruh xonasida bolalarni uyquga yotqizgandan keyin xonaning shamollatilgan bo'lishini, tinchlikni ta'minlaydi. Bolalarning uyq'onganlarini sekin-astalik bilan turg'azish kerak.

Bola organizmining o'zgaruvchan tashkili ta'sirlarga chidamliligini oshirish maqsadida har xil chiniquvchi tadbirlar havo, quyosh, suv vannasi bilan chiniquvchi amalga oshiriladi.

Bunga chiniquvchi tadbirlar vaqtini sekin-asta kupaytirib borish, suv temperaturasini pasaytirib borish, kunduzi uyquni ochiqhavoda tashkili etish,

bolalar kiyimlarini yengillatib borish orqali erishiladi. Bolalarning kunduzi va kechki soatlarda ochik, havoda bo'lishlarini ta'minlash ularning sog'lom, barkamol bo'lib o'sishlarida katta ahamiyatga ega.

Bolalarning ochiqhavodagi faoliyatlarini qiziqarli va maroqli o'tishini ta'minlash uchun har xil uyinar, sport ermak o'yinlari, kuzatish va mehnat faoliyatlariga kerakli shart-sharoit yaratiladi.

2. Kunning birinchi va ikkinchi yarmida bolalar hayotini tashkil etish Bolalar hayoti kunning birinchi va ikkinchi yarmidagi kun tartibiga binoan tashkil etiladi. Buning uchun hamma zarur shart-sharoitlarni yaratish zarur.

Kichik guruh bolalarning ko'p vaqti guruh xonasida o'tadi. Yaxshi jihozlangan xona, o'yinchoq va qo'llanmalarni to'g'ri tanlash bolalarning to'laqonli hayot kechirishining asosiy sharti hisoblanadi. Guruh xonasidagi o'yinchoqlar bu yoshdagi bolalarning 4-3 ta bo'lib o'yinlarini e'tiborga olib joylashtirilishi, «Oila», «Bolalar bog'chasi» va shunga o'xshash o'yinlarni o'yinlari uchun o'yinchoq burchagi tashkil etilishi, unda yana qurilish materiallari, harakatlanuvchi o'yinchoqlar ham bo'lishi kerak, qolgan o'yinchoqlar, rasmlar shkalafarga bolalar bernalol oladigan qilib joylashtirishi lozim. Xonada bolalarning polda mashina, aravachalarni bernalol yurgiza olishlari va yirik qurilish materiallari bilan o'yinlari uchun ham joy ajratilishi kerak. Harakatlarni rivojlantiruvchi jihozlarni bironing maxsus xonasida saqlanadi va jismoniy tarbiya mashg'ulotlaridagina olib chiqiladi. Maydonchaga qum yashliklari, bolalarning sakrashlari, tirmashib chiqishlari uchun kerakli jihozlarni, qorda, muzda uchishlari uchun chanalar qo'yiladi.

II kichik guruh Moddiy muhit ikkinchi guruh bolalari uchun ham xuddi birinchi kichik guruhnikidek tashkil etiladi. Bundan tashqari kuzatish va mehnat uchun tabiat burchagiga akvariumda balik, to'rlarda kushlar va mayda hayvonlar joylashtiriladi. Guruh xonasidan kitob javoni uchun joy ajratiladi. MTM maydonchasida sport o'yinlari bilan shug'ullanish uchun maxsus joy bo'ladi, u kerakli anjomlar bilan jihozlab qo'yiladi: velosipedda uchish uchun yo'lka, tirmashib chiqish uchun jismoniy tarbiya narvonchalari, muvozanatni saqlash uchun ma'lum balandlikda yotqizilgan g'o'la va shunga o'xshashlar bo'ladi. Olib chiqilgan o'yinchoqlarni o'yinash uchun maxsus stollar, o'rindiqdar, suv bilan o'yinash uchun maxsus idish, qum yashig'i bo'lishi kerak.

O'rta guruh Guruh xonasi uxlash xonasi, xo'jalik xona va echinish xonasiga ega bo'lishi kerak. Guruh xonasi bir necha bo'limdan iborat bo'lishi kerak. Birinchi o'yin bo'limida qo'g'irchoq bilan o'yinash uchun hamma kerakli narsalar joylashtirilgan shkalaf buladi. Ikkinchi uyin bo'limida kurilish materiallari qo'yiladigan shkalaf va ular bilan o'yinash uchun joy ajratiladi. SHu xonaning yana

bir qismida bolalarning badiiy faoliyat bilan mustaqil shug'ullanishlari uchun kerakli materiallar qo'yiladi. Kitob burchagi va stol ushi bosma o'yini bilan shug'ullanishlari uchun o'yin burchagida tinchoq joyini ajratish kerak. Tabiat burchagini deraazalarga yaqinroqda joylashtirgan ma'kul. Xona amaliy san'at asarlari va ko'klamzorlashtiruvchi o'simliklar bilan bezatiladi.

Maydoncha boshqa maydonchalardan yashil, manzarali o'simliklar bilan to'silib, jismoniy mashqlar va sport ermak o'yinlari uchun kerakli asboblarni jihozlanadi.

Katta guruh. O'yin bo'limlari bolalarning yoshiga mos holda, o'rta guruh xonasi kabi jihozlanadi. Guruh xonasida yana mashg'ulot o'tkaziladigan bo'lim ajratiladi va u erga tarbiyachining stoli, ekran, shkalaf, doska joylashtiriladi. Bolalarning mustaqil o'yinlari uchun hamma kerakli materiallar ular bernalol foydalana oladigan qilib joylashtirilishi kerak (stollar, uyinchoqlar solingan qutichalar, vitrina shkalaf, tokchalar va boshqalar). Tabiat burchagi, qo'l mehnati bilan shug'ullanadigan burchak, kitob burchagi, tasviriy faoliyat bilan mustaqil shug'ullanadigan burchak, musiqaviy faoliyat burchaklari bo'lishi kerak. Bulardan tashqari bolalar bernalol, erkin harakat qilishlari uchun kattagina bo'sh joy bo'lishi zarur. Maydonchada sport o'yinlari, yugurish, sakrash, tirmashib chiqish, ing'itish uchun katta joy ajratiladi. Syujetli o'yinlar uchun o'yinchoqlar ham bo'ladi.

Tayyorlov guruhi. Bu erdagi mashg'ulot o'tkaziladigan bo'limda katta guruhdagi singari bolalar uchun ikki kishilik stollar qo'yiladi. Guruh xonasidagi jihozlarni zarurat tufayli shug'ullananda o'yinga joy bo'shatish maqsadida boshqa tomonga surib qo'yadigan qilib joylashtiriladi. Maydonchada sport o'yinlari va har xil o'yinlar uchun joy ajratiladi, gulxona va poliz tashkil etilib, u erda bolalar o'zlarini gul va sabzavotlarni etishtiradilar.

Bolalar hayotini tashkil etishga qo'yiladigan talablar. Kunning birinchi yarmida bolalar hayotini tashkil etish, bolalarning MTMda 9-10 soat bo'lishi kun tartibida belgilab qo'yilgan. Bunda ertalabki qabul muxim rol o'ynaydi. Tarbiyachi bolalarning MTMdag'i vaqti qiziqarli, sernamzun o'tishini ta'minlaydi.

Buning uchun ertalab bolalarni ochiq chehra bilan kutib oladi, ota-onalari bilan xushmuomala, xayrixox munosabatlarda bo'ladi. Ertalabki qabul vaqtida ijodiy o'yinning hamma turlari tashkil etiladi, tabiat burchagida kuzatish, bolalarning guruh xonasidagi, ovqat va mashg'ulotlardagi navbatchiliklari, nonushtadan oldin ertalabki gimnastika va yuvinish tashkil etiladi. Nonushta vaqtida tarbiyachi bolalarning ovqatlanish madaniyatini nazorat qilib turadi.

Nonushtadan keyin dasturda ko'rsatilgan vaqt mobaynida mashg'ulot o'tkaziladi. Mashg'ulotgacha va mashg'ulot o'trasida o'yinlar tashkil etiladi. Qanday o'yin o'tkazilishi mashg'ulotning mazmuni va xususiyatiga bog'liq.

Bolalar o'tirib shug'ullanadigan mashg'ulotdan oldin harakati o'yinlar, jismoniy tarbiya va musiqaviy mashg'ulotdan oldin tinch o'yinlar o'ynashadi. Mashg'ulotdan keyin sayr o'tkaziladi. Tarbiyachi tevarak-atrofda tabiati, kattalar mehnatini, ijtimoiy hayot voqealarini kuzatishni tashkil etadi. Harakati o'yinlar o'tkazadi, mustaqil o'yin o'tkazishni taklif etadi. Mana shu vaqt ichida bolalarning mustaqil faoliyatlari, mehnat, didaktik o'yinlar, ijodiy o'yin turlari bilan shug'ullanishlari uchun katta e'tibor beriladi. Maqsadli sayrlar uyushtiriladi. Sport o'yinlari va mashqlar, jismoniy dam olish va shunga o'xshashlar bolalarning harakat faolligini o'tirishga ham katta ahamiyat beriladi.

Bolalarning sayrdan qaytishlari, echim yuvinishlari, tushki ovqat va kunduzgi uyqu ham juda uyushqoklik bilan o'tishi kerak.

Kunning ikkinchi yarmida tarbiyachi bolalarni uyg'otib, faoliyatga kirishlarini ta'minlaydi va kechki nomushta tashkil etiladi. Keyin musiqaviy yoki jismoniy tarbiya mashg'uloti o'tkazilishi mumkin. Kechki sayrga quyidagilar kiradi: hamma ijodiy, didaktik o'yinlar, tinch harakati o'yinlar, kuzatish, qo'l mehnati, bolalarning mustaqil tasviriy faoliyati, ko'ngil ochishlar (haftada bir marta). Kunning birinchi va ikkinchi yarmida bolalar hayotini tashkil etishga qo'yiladigan asosiy talab har bir bolaning mazmuni va qiziqarli faoliyat bilan shug'ullanishini, ularning har tomonlama rivojlanishi va baxti bolaligini ta'minlashdir.

Shunday qilib, kun davomida bolalar hayotini tashkil etishga quyidagi talablar qo'yiladi:

1. Bolalarning hamma faoliyat turlari bilan shug'ullanishlari uchun shart-sharoitlar yaratish.
2. Har bir yosh guruhda faoliyat turlarini almashtirib borish
3. Bolalarning harakat faolligini etarlicha ta'minlash.
4. Mashg'ulot, o'yin, mehnat, maishiy faoliyat o'rtasida aloqa o'rnatish.
5. Bolalarning olgan bilim, malaka, ko'nikmalarini mustaqil faoliyatlarda qo'llay olishga o'rnatish.
6. Bolani faol bo'lishga, har doim biron narsa bilan mashg'ul bo'lishga o'rnatish.
7. Har bir bolani ijodiy xoxish va qiziqishlarini diqqat bilan kuzatib borish va uning yanada rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratish.
8. Bolalarning butun faoliyatiga tarbiyachining rahbarligi.

D.Mutalova, G.Tojiboyeva, D.Maxmudova

MAKTABGACHA T'ALIMDA PEDAGOGIKA

Darslik

Nashriyot litsenziya № 5022, 03.10.2021 й

Bichimi 60x84/16, "Times new roman" garnituras, kegli 14.

Offset bosma usulida bosildi. Shartli bosma tabog'i 12. Adadi 100 dona.

History and page MCHda chop etildi.